

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ: ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ & ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ: ΣΣΟΕ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ
ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΖΙΝΑΣ

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ
ΜΑΡΙΑ ΜΠΑΝΤΖΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΕΛ/ΕΡ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ
910

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρόλογος	1
Εισαγωγή	3

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο 1^ο

ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

1. Έννοια και σκοπός της αγροτικής πολιτικής	5
2. Λόγοι άσκησης παρέμβατικής αγροτικής πολιτικής	6
3. Χαρακτηριστικά της γεωργίας	6
3.1. Φυσικά Χαρακτηριστικά	7
3.2. Οικονομικά χαρακτηριστικά	10
4. Το αγροτικό πρόβλημα	12
4.1. Υστέρηση του γεωργικού εισοδήματος	14
4.2. Η αστάθεια των τιμών και του γεωργικού εισοδήματος	15
5. Μέτρα ενίσχυσης αγροτικού εισοδήματος	17
5.1. Πολιτικές τιμών προϊόντων	17
5.2. Επιδότηση στα μέσα παραγωγής	22
5.3. Διαρθρωτική πολιτική	23
6. Σταθεροποίηση των τιμών	24

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο 2^ο

Ο ΓΕΩΡΓΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΜΑΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

1. Ο ρόλος του γεωργικού τομέα στην ελληνική οικονομία	26
2. Η ελληνική γεωργία της προενταξιακής περιόδου	27
3. Η θέση του αγροτικού τομέα στην περίοδο 1953-1973	30
4. Η κρατική παρέμβαση στον Αγροτικό Τομέα στην περίοδο 1953-1973	40
5. Η θέση του αγροτικού τομέα στην περίοδο 1974-1985	47
5.1. Η συμμετοχή του Αγροτικού Τομέα στο ΑΕΠ και η συμβολή του στην επάρκεια αγροτικών προϊόντων	48
5.2. Εξέλιξη του ενεργού πληθυσμού στον αγροτικό τομέα	49
5.3. Η εξέλιξη του αγροτικού εισοδήματος και η συμβολή του στη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς	51

5.4. Η κρατική παρέμβαση στον Αγροτικό Τομέα στην περίοδο 1974-1985	52
6. Το αγροτικό εισόδημα στην Ελλάδα έως το 2004	59

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο 3^ο

Η ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ –ΜΕΛΗ ΤΗΣ Ε.Ε.

1. Η ελληνική γεωργία της προενταξιακής περιόδου	66
2. Η ελληνική γεωργία μετά την ένταξη στην Ε.Ε.	68
2.1. Διαρθρώσεις της αγροτικής παραγωγής στις Χώρες-Μέλη της Ε.Ε.	69
2.2. Απασχολούμενοι	70
2.3. Αγροτικές εκμεταλλεύσεις	72
2.4. Χρησιμοποιούμενη γεωργική γη	74
2.5. Σχηματισμός παγίου κεφαλαίου	75
2.6. Εμπόριο αγροτικών προϊόντων	76
2.7. Κόστος, τιμές γεωργικών προϊόντων, εισόδημα	77
3. Ιδιαιτερότητες της ελληνικής γεωργίας και η σημασία της στην εθνική οικονομία	79
4. Τα δεδομένα στις συγκρίσεις της γεωργίας στην Ελλάδα και στις Χώρες-Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) 1981-1992	81
5. Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) μετά το 1992	83
6. Κοινοτικής και εθνικοί πόροι προς τη γεωργία	88

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο 4^ο

ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

1. Ευρωπαϊκή Ένωση και Ελλάδα	91
2. Ο παραγωγικός προσανατολισμός της γεωργίας της Ε.Ε.	93
3. Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ)	94
4. Οι στόχοι της ΚΑΠ	96
5. Κατευθυντήριες Γραμμές	98
6. Οργάνωση αγορών και αναδιάρθρωση	99
7. Η πολιτική εγγυήσεων	99
8. Η Αναμόρφωση της ΚΑΠ	105
9. Η Συμφωνία της GATT	108
10. Διεύρυνση προς τις Χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, της Κύπρου και της Μάλτας	110

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

ΚΟΙΝΗ ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

1. Εισαγωγή	114
2. Ιστορική Εξέλιξη	114
3. Οι κρίσιμες δεκαετίες '60- '70 - '80	116
4. Η δεκαετία 1990	122
5. Η Δεκαετία 2000	124
6. Πολιτική Αγροτικής Ανάπτυξης στην Ελλάδα 2000-2006	125
7. Τομείς εφαρμογής εθνικής αγροτικής πολιτικής	126
7.1. Αγροτική Ιδιοκτησία	126
7.2. Αγροτική πίστη	132
7.3. Αγροτικές ασφαλίσσεις	135
8. Θετικές επιπτώσεις της εφαρμογής της ΚΑΠ στην Ελλάδα	137
9. Αρνητικές επιπτώσεις της εφαρμογής της ΚΑΠ στην Ελλάδα	139
10. Αξιολόγηση των επιπτώσεων της εφαρμογής της ΚΑΠ	141
Επίλογος	143
Βιβλιογραφία	148

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Ο δημόσιος διάλογος που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 γύρω από τις επιπτώσεις της ένταξης της Χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και της εφαρμογής της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (Κ.Α.Π.) στην ελληνική γεωργία υπήρξε πάντοτε έντονος στις αντιπαραθέσεις του. Ο λόγος ήταν προφανής, μια και η ένταξη στην Ενιαία Αγορά προ-οίωνιζε μια σειρά από θεσμικές και οικονομικές αλλαγές που έπρεπε να πραγματοποιηθούν και οι οποίες θα άλλαζαν ριζικά την υφιστάμενη τάξη πραγμάτων.

Ο διάλογος που αναπτύχθηκε στη δεκαετία του '90 αλλά και μέχρι σήμερα γύρω από τη σχέση μεταξύ της ΚΑΠ και της ελληνικής γεωργίας βρίσκεται σε διαμετρική αντίθεση με τον αντίστοιχο στη δεκαετία του '80.

Από την αρχή της τρέχουσας δεκαετίας, το αντικείμενο του δημόσιου διαλόγου αναφορικά με τις επιπτώσεις της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής εστιάζεται γύρω από την επιβλλόμενη διαρθρωτική και πραγματική σύγκλιση της ελληνικής γεωργίας με τη μέση κοινο-τική γεωργία.

Με βάση το αντικείμενο αυτό αναζητείται ταυτόχρονα ένας πρώτος απολογισμός της εφαρμογής της ΚΑΠ και των σχετικών επιπτώσεων της στην ελληνική γεωργία. Όμως, ο απολογισμός αυτός δεν πρέπει να έχει ως αυτοσκοπό την εξακρίβωση των παρατηρούμενων επιπτώσεων και μόνο. Αντίθετα, η επιχειρούμενη προσπάθεια κρίνεται αναγκαία αφενός μεν για να προσδιοριστούν και να ενισχυθούν οι παράγοντες που οδήγησαν στις διαπιστούμενες βελτιώσεις στις δομές και στα οικονομικά μεγέθη της ελληνικής γεωργίας, αφετέρου δε για να αποδυναμωθούν εκείνοι στους οποίους οφείλονται οι όποιες αρνητικές εξελίξεις.

Η παρουσιαζόμενη μελέτη έχει ως βασική επιδίωξη της τη διερεύνηση των επι-πτώσεων της Εθνικής Αγροτικής Πολιτικής αλλά και της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) σε ένα συγκεκριμένο αριθμό μεταβλητών της ελληνικής γεωργίας που αναφέρεται στις υπάρχουσες δομές της γεωργοκτηνοτροφικής εκμετάλλευσης και στις διαρθρώσεις πα-ραγωγής.

Συγκεκριμένα, με τη βοήθεια του πλούσιου βιβλιογραφικού υλικού, που ανευ-ρεύθει κύρια στην Εθνική Βιβλιοθήκη Αθηνών, τη βιβλιοθήκη της Αγροτικής Τραπέζης Αθηνών αλλά και από τη βιβλιοθήκη του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, η προσπάθεια επικεντρώνεται:

Στο πρώτο κεφάλαιο στην εξερεύνηση της έννοιας της Αγροτικής Πολιτικής και στον τρόπο που αυτή λειτουργεί.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναφέρομαι στην εξέλιξη του γεωργικού τομέα στη μεταπολεμική περίοδο της προενταξιακής αλλά και μεταενταξιακής περιόδου έως και σήμερα.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια να εντοπισθούν οι επιδράσεις της ΚΑΠ σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της αγροτικής εκμετάλλευσης, στον όγκο παραγωγής, στις τιμές των αγροτικών προϊόντων και στο αγροτικό εισόδημα. Η παράθεση των επιπτώσεων της εφαρμογής της ΚΑΠ συμπληρώνεται από την παράθεση συγκριτικών στοιχείων για τη σπουδαιότητα της γεωργίας στις Χώρες-Μέλη της Ε.Ε. και η παράθεση συγκριτικών στοιχείων της γεωργίας στη Χώρα και στις υπόλοιπες Χωρών-Μελών της Ε.Ε.

Το τέταρτο κεφάλαιο περιλαμβάνει τα κύρια στοιχεία της κοινής Αγροτικής πολιτικής με ειδικότερες αναφορές στους στόχους, στις κατευθυντήριες γραμμές, την κοινή οργάνωση αγοράς, την αναμόρφωση, τη συμφωνία της GATT και τέλος παρουσιάζονται στοιχεία για τη διεύρυνση προς τις Χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, της Κύπρου και της Μάλτας.

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο αναφέρομαι στην κοινή διαρθρωτική πολιτική και την πολιτική αγροτικής ανάπτυξης έως και σήμερα με ιδιαίτερη αναφορά στις θετικές και αρνητικές επιπτώσεις της ΚΑΠ στην Ελλάδα.

Χρειάζεται να τονισθεί εξυπαρχής ότι ενώ η ΚΑΠ αποτελεί μία δυναμική, συνεχώς εξελισσόμενη, πολιτική, η παρουσίαση της δεν μπορεί να αποφύγει τη στατικότητα, που κατ' ανάγκη εξυπηρετεί τη βραχυχρόνια ανάγκη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το Κράτος παρεμβαίνει σε όλους σχεδόν τους τομείς της οικονομίας και ασκεί σε κάθε τομέα την πολιτική που έχει επιλέξει, για να επιτύχει τους σκοπούς που το ίδιο θέτει. Η παρέμβαση, ειδικότερα, στον τομέα της γεωργίας αποτελεί την Αγροτική Πολιτική, με την οποία γενικά επιδιώκεται η ανάπτυξη του γεωργικού τομέα προς όφελος των απασχολουμένων στον τομέα αλλά και του κοινωνικού συνόλου.

Ως επιστήμη η Αγροτική Πολιτική εξετάζει τις αρχές, τους στόχους και τα εφαρμοζόμενα μέτρα της πολιτικής στο γεωργικό τομέα, καθώς και τις συνέπειες των μέτρων και τις ενδεχόμενες διορθωτικές κινήσεις. Για την υπόδειξη μέτρων και την εκτίμηση των επιπτώσεων τους η Αγροτική Πολιτική βασίζεται κυρίως στη Γεωργική Οικονομική, ενώ ως γνωστικό αντικείμενο αποτελεί κλάδο της Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Οικονομικής.

Σε περιπτώσεις, όπως της Ελλάδος, που εφαρμόζεται κοινή πολιτική με άλλες χώρες - στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης - ο αυτόνομος ρόλος του Κράτους περιορίζεται, αφού η κοινή πολιτική συναποφασίζεται και εφαρμόζεται ομοιόμορφα από τις συνεργαζόμενες χώρες. Η Κοινή Αγροτική Πολιτική αποτελεί την πρώτη και πιο ολοκληρωμένη πολιτική, που καθιερώθηκε και εφαρμόζεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση, με σαφώς καθορισμένους στόχους, που θα αναφερθούν σε μεταγενέστερο σημείο.

Από γενικότερη άποψη, οι στόχοι της Αγροτικής Πολιτικής εντάσσονται σε ένα πλαίσιο αναπτυξιακών σκοπών κάθε χώρας ή ευρύτερων συσπειρώσεων κρατών. Αυτοί οι αναπτυξιακοί σκοποί συνήθως περιλαμβάνουν:

- ❖ Την αύξηση του εθνικού εισοδήματος και του κατά κεφαλήν εισοδήματος των πολιτών ως ένα από τα συστατικά βελτίωσης της ευημερίας τους.
- ❖ Την ορθολογική κατανομή των διαθέσιμων εθνικών πόρων με σκοπό την αύξηση της απόδοσης τους. Ο σκοπός αυτός σήμερα υπόκειται στον περιορισμό της συντήρησης ή και της βελτίωσης των φυσικών πόρων, διότι, διαφορετικά, οι αυξημένες αποδόσεις σήμερα μπορεί να αποτελούν προεξόφληση μελλοντικών αποδόσεων και να απολαμβάνονται σε βάρος των γενεών του μέλλοντος.
- ❖ Τη δικαιότερη κατανομή των εισοδημάτων μεταξύ του πληθυσμού.
- ❖ Την ισόρροπη περιφερειακή ανάπτυξη.
- ❖ Την αποφυγή οικονομικής εξάρτησης, πέρα από τα όρια αμοιβαιότητας που ασφαλώς δημιουργούνται στο διεθνή χώρο.
- ❖ Την κοινωνική ισορροπία και συνοχή.

Οι στόχοι που συνήθως επιδιώκει η Αγροτική Πολιτική, εντός του προαναφερθέντος πλαισίου αναπτυξιακών σκοπών, είναι: α) Η αύξηση του εισοδήματος των παραγωγών διαμέσου της ικανοποιητικότερης αμοιβής των συντελεστών παραγωγής (εδάφους, εργασίας, κεφαλαίου) με την προϋπόθεση διατήρησης των φυσικών πόρων, β) Η εξασφάλιση επάρκειας τουλάχιστον ως προς τα βασικά είδη διατροφής, σε λογικές τιμές για τον καταναλωτή, παίρνοντας υπόψη τις επικρατούσες συνθήκες και τις δεσμεύσεις από κανόνες διεθνούς εμπορίου, γ) Η βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών μέσω της αξιοποίησης των συγκριτικών πλεονεκτημάτων, δ) Η αποφυγή της ερήμωσης της υπαίθρου και των μεγάλων πληθυσμικών συγκεντρώσεων ως στοιχείων βελτίωσης της ποιότητας ζωής, σε συνδυασμό με την προστασία του περιβάλλοντος, ε) Η διατήρηση του κοινωνικού ιστού της υπαίθρου και της λειτουργικότητας του χώρου, στόχοι που μπορούν έμμεσα να υποβοηθηθούν από μέτρα αγροτικής πολιτικής.

Η έμφαση που αποδίδεται στους επιμέρους στόχους είναι συνάρτηση του σταδίου ανάπτυξης κάθε χώρας και των ειδικότερων βραχυχρόνιων και μακροχρόνιων επιδιώξεων της, καθόσον ορισμένοι από τους στόχους δεν είναι δυνατό να επιτευχθούν ταυτόχρονα.

Η πληρέστερη κατανόηση των θεμάτων Αγροτικής Πολιτικής, των μέτρων που λαμβάνονται και των επιπτώσεών τους και ειδικότερα των περιλαμβανόμενων στην Κοινή Αγροτική Πολιτική, υποβοηθείται από μία γενικότερη αναφορά στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της γεωργίας και της γεωργικής παραγωγής από οικονομική άποψη.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο 1^ο

ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

1. Έννοια και σκοπός της αγροτικής πολιτικής

Λέγοντας αγροτική πολιτική εννοούμε εφ' ενός το σύνολο των μέτρων που παίρνει το κράτος για τη γεωργία και αφ' ετέρου την επιστήμη που ασχολείται με τη συστηματική έρευνα και μελέτη των σκοπών και μέσων δράσης των φορέων της πολιτικής είναι η αντιμετώπιση των αγροτικών προβλημάτων.

Η αγροτική πολιτική ασχολείται με την πολιτική της αγροτικής παραγωγής, των τιμών και του εμπορίου των αγροτικών προϊόντων, τη γαιοκτητική, την πιστωτική, τη φορολογική και την ασφαλιστική πολιτική κ.α.

Η αγροτική πολιτική καλύπτει ένα ευρύ φάσμα στόχων μεταξύ των οποίων αναφέρονται οι εξής:

- ❖ Ορθολογική χρησιμοποίηση των συντελεστών της αγροτικής παραγωγής και αύξηση της παραγωγικότητας.
- ❖ Επίτευξη ικανοποιητικών τιμών και αποφυγή μεγάλων διακυμάνσεων των τιμών των αγροτικών προϊόντων, για πραγματοποίηση υψηλότερων εισοδημάτων και περιορισμό της αστάθειας.
- ❖ Αύξηση των γεωργικών εισοδημάτων σε επίπεδα συγκρίσιμα με τα εισοδήματα των άλλων παραγωγικών τάξεων, για μια αποτελεσματικότερη αναδιανομή του εθνικού εισοδήματος.
- ❖ Διάθεση των αγροτικών προϊόντων στους καταναλωτές σε λογικές τιμές
- ❖ Αύξηση των εξαγωγών και μείωση των εισαγωγών των αγροτικών προϊόντων, για μεγαλύτερη εισροή ξένου συναλλάγματος.
- ❖ Άριστος συνδυασμός όλων των δυνατοτήτων του αγροτικού τομέα, ώστε να αποφεύγεται η δημιουργία αδιεξόδων στην παραγωγή, η παραμέληση ενός κλάδου, η υπερπαραγωγή σε άλλους κλάδους και η απώλεια παραγωγικών δυνατοτήτων. (Σπανοπούλου Κ., 1997, σ. 3-4)

2. Λόγοι άσκησης παρεμβατικής αγροτικής πολιτικής

Παρεμβατική αγροτική πολιτική είναι εκείνη η πολιτική κατά την οποία το κράτος, με διάφορα μέσα, παρεμβαίνει στην ελεύθερη αγορά αγροτικών προϊόντων προκειμένου να προστατέψει τους αγρότες, όσον αφορά τις τιμές και τη διάθεση των προϊόντων τους και συνεπώς τα εισοδήματά τους. Η προστασία αφορά τους καταναλωτές με την έννοια της κανονικής ροής ανόθευτων προϊόντων στην αγορά, ελέγχου των τιμών τους κ.λ.π. Οι λόγοι που επιβάλλουν την άσκηση της αγροτικής πολιτικής είναι κυρίως οι εξής:

Πρώτον, η αγροτική οικονομία σαν οικονομική δραστηριότητα υπόκειται σε υψηλό βαθμό αβεβαιότητας και αστάθειας, επειδή εξαρτάται από παράγοντες που δεν μπορούν να ελεγχθούν παρά σε ελάχιστο βαθμό.

Το έδαφος παίζει μεγάλο ρόλο στην επιλογή καλλιεργειών π.χ. το μέγεθος του εδάφους επιτρέπει την εντατική ή την εκτατική καλλιέργεια, η σύσταση του εδάφους (πετρώδες, αμμώδες κ.λ.π.) υπαγορεύει αυτή ή εκείνη την καλλιέργεια, η θέση του εδάφους (πεδινό, ορεινό, ποτιστικό, ξηρικό) επίσης επιτρέπει ή απαγορεύει ένα προϊόν.

Το κλίμα, με το αν είναι θερμό, ψυχρό, εύκρατο, βροχερό, ηπειρωτικό, πολικό κ.λ.π., καθορίζει τις καλλιέργειες που θα επιλεγούν.

Οι κλιματολογικές μεταπτώσεις που συμβαίνουν στον αυτό τόπο, καθορίζουν τη γεωργική παραγωγή. Είναι δυνατόν π.χ. ένα χαλάζι, μια πλημμύρα, μια φυλλοξέρα, ένας παγετώνας, το πρόωρο χιόνι ή η οποιαδήποτε άλλη αλλαγή καιρού που μπορεί να συμβεί, να καταστρέψει τη γεωργική παραγωγή ολοκληρωτικά ή μερικά. Αντίθετα, είναι δυνατόν ένας απρόβλεπτα καλός καιρός να επιτρέψει μια υπερβολικά πλούσια σοδειά που θα επιφέρει πτώση των τιμών των αγροτικών προϊόντων και συνεπώς του εισοδήματος των παραγωγών. Βλέπουμε λοιπόν ότι ο γεωργικός κλάδος εξαρτάται από παράγοντες αποφασιστικούς, αλλά ανεξέλεγκτους.

Δεύτερον, η ανάγκη παρέμβασης στο μηχανισμό λειτουργίας της αγοράς των αγροτικών προϊόντων προκύπτει και από οικονομικούς λόγους. (Σπανοπούλου Κ., 1997. σ. 4-5).

3. Χαρακτηριστικά της γεωργίας

Η διαμόρφωση και η άσκηση της αγροτικής πολιτικής οφείλει να λάβει υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της γεωργίας, τα οποία σε πολλά σημεία διαφέρουν από τα χαρακτηριστικά άλλων τομέων της οικονομίας. Μία ταξινόμηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της γεωργίας, όπως προείπαμε ανωτέρω, μπορεί να περιλάβει φυσικά και οικονομικά χαρακτηριστικά:

3.1. Φυσικά Χαρακτηριστικά

Ως πρώτο φυσικό χαρακτηριστικό της γεωργίας, που οφείλει να λάβει υπόψη της η πολιτεία για τη διαμόρφωση της αγροτικής της πολιτικής είναι αυτό της εξάρτησης από το περιβάλλον.

Η γεωργία θα λέγαμε ότι έχει κατ' εξοχήν βιολογικό χαρακτήρα. Χειρίζεται ζωντανούς οργανισμούς (φυτά και ζώα), οι οποίοι αποδίδουν μόνο εφόσον τους εξασφαλισθεί το κατάλληλο σε κάθε περίπτωση περιβάλλον. Οι καιρικές συνθήκες ασκούν άμεση επίδραση τόσο στην ποσότητα όσο και στην ποιότητα της παραγωγής.

Η εξάρτηση της γεωργίας από το περιβάλλον συνεπάγεται:

α) Αβεβαιότητα, ποσοτική και ποιοτική, της παραγωγής και επομένως των προσφερόμενων στην αγορά ποσοτήτων, εξαιτίας της επίδρασης απρόβλεπτων παραγόντων. Η προβλεπόμενη να παραχθεί ποσότητα μπορεί να διαφέρει ουσιαστικά από την απολαμβανόμενη (προς τα πάνω ή προς τα κάτω) με άμεση συνήθως επίπτωση στις τιμές.

β) Περιορισμό των παραγωγικών δυνατοτήτων κάθε περιοχής, αφού αποκλείονται είδη παραγωγής που δεν προσιδιάζουν στο περιβάλλον (εδαφική σύσταση, ύψος υδατικού ορίζοντα, δυνατότητα άρδευσης, ατμοσφαιρική υγρασία, παγετοί, άνεμοι, θερμοκρασία αέρος κ.λπ.).

γ) Αυξημένο κόστος, στην περίπτωση που γίνονται επεμβάσεις προσαρμογής του περιβάλλοντος προς τις απαιτήσεις των φυτών και των ζώων (π.χ. εγγειοβελτιωτικά έργα, αντιστατική προστασία, θερμοκήπια).

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της γεωργίας είναι η εποχικότητα πολλών γεωργικών δραστηριοτήτων.

Η γεωργική παραγωγή επενεργεί καθοριστικά στην απασχόληση, επιβάλλοντας την εποχικότητα στη χρησιμοποίηση των συντελεστών παραγωγής. Ιδίως στη φυτική παραγωγή, το φαινόμενο της εποχικότητας είναι αρκετά έντονο (π.χ. εποχή σποράς ή συγκομιδής), χωρίς να απουσιάζει εντελώς και από την κτηνοτροφία φυσικής εκτροφής (π.χ. εποχή τοκετών, περίοδος γαλακτοφορίας). Όσο οι συνθήκες παραγωγής γίνονται ελεγχόμενες (π.χ. θερμοκήπια), τόσο η εποχικότητα περιορίζεται.

Η εποχικότητα έχει ορισμένες σημαντικές επιπτώσεις όπως:

α) Υποαπασχόληση των συντελεστών παραγωγής (εδάφους, κεφαλαίου και ιδίως εργασίας). Το έδαφος π.χ. δεσμεύεται για ολόκληρο το χρόνο έστω και όταν χρησιμοποιείται επί 6-8 μήνες στα ετήσια φυτά, τα μηχανήματα και ιδίως τα εξειδικευμένα, π.χ. θεριζοαλωνιστικές ή βαμβακοσυλλεκτικές μηχανές, αντλητικά συγκροτήματα κ.λπ., χρησιμοποιούνται μόνο επί μικρό μέρος του έτους και η εργασία υποαπασχολείται, ιδίως στη φυτική παραγωγή,

όπου υπάρχουν σημαντικές διαφορές απαιτήσεων μεταξύ έντασης και ύφεσης. Αν η διαθέσιμη εργασία της γεωργικής οικογένειας είναι επαρκής για την περίοδο της αιχμής, θα υποαπασχολείται κατά την υπόλοιπη περίοδο. Αν, αντίθετα, είναι επαρκής για την περίοδο ύφεσης, θα πρέπει να αναζητείται εργασία με αμοιβή, έξω από την οικογένεια, για την περίοδο αιχμής. Ο συνδυασμός καλλιεργειών με διαφορετικές περιόδους αιχμής, όπου αυτό είναι δυνατό (π.χ. αμπέλι και ελαιόδενδρα), μπορεί να μειώσει την υποαπασχόληση των συντελεστών της παραγωγής. Η χρησιμοποίηση εργασίας και μηχανικού εξοπλισμού εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης έχει τον ίδιο σκοπό.

β) Επακόλουθο της εποχικότητας είναι η χαμηλή παραγωγικότητα εργασίας στις περιπτώσεις αυτοεξυπηρέτησης της γεωργικής εκμετάλλευσης στις περιόδους αιχμής, όταν η παραγωγικότητα μετρηθεί ως το προϊόν εργασίας ανά διαθέσιμα ημερομίσθια εργασίας. Η παραγωγικότητα εργασίας μπορεί να είναι υψηλή αν ληφθεί υπόψη μόνο η χρησιμοποιούμενη (όχι η διαθέσιμη) εργασία. Όταν η γεωργία συνδυάζεται με άλλη συμπληρωματική απασχόληση, η παραγωγικότητα της γεωργικής εργασίας μπορεί να είναι συγκρίσιμη ή και ανώτερη από άλλες εξωγεωργικές απασχολήσεις. Η διέξοδος προς πολλαπλή απασχόληση, που επιζητείται από γεωργούς που έχουν τη δυνατότητα επιλογής, αποβλέπει ακριβώς σ' αυτόν το στόχο.

γ) Αρνητική επίπτωση στο εισόδημα. Εφόσον οι συντελεστές παραγωγής υποαπασχολούνται, ενώ αμείβονται για ολόκληρη τη χρονική περίοδο του έτους (ενοίκιο γης, αποσβέσεις-συντήρηση-ασφάλεια κεφαλαίου, ανάγκη αμοιβής εργασίας καθ' όλη τη διάρκεια του έτους), είναι επόμενο η σχέση αυτή να επιδρά αρνητικά στο γεωργικό εισόδημα. Οποιαδήποτε συμπληρωματική χρησιμοποίηση των συντελεστών παραγωγής έχει, κατά κανόνα, θετική εισοδηματική επίδραση.

Οι τρόποι με τους οποίους μπορεί να αποφευχθεί η υποαπασχόληση των συντελεστών παραγωγής στη φυτική παραγωγή είναι:

α) Η κοινή χρήση των ακριβών μηχανημάτων μέσω συνεταιρισμών. Οι συνεταιρισμοί κοινής χρήσεως μηχανημάτων χρησιμοποιούνται σε σημαντικό βαθμό σε άλλες χώρες. Στην Ελλάδα έχουν χρησιμοποιηθεί κυρίως στη βαμβακοσυλλογή. Η πλήρης (κατά το δυνατόν) χρησιμοποίηση των μηχανημάτων μπορεί να μειώσει σημαντικά την επιβάρυνση κατά κίλο προϊόντος.

β) Η χρησιμοποίηση εργολάβων για την εκτέλεση εργασιών που απαιτούν ακριβά μηχανήματα για περιορισμένο χρόνο. Στις περιπτώσεις που υπάρχει ανταγωνισμός μεταξύ των ιδιοκτητών αυτών των μηχανημάτων, το εργολαβικό δικαίωμα διατηρείται σε επίπεδο

πολύ συμφερότερο από το κόστος των ιδιόκτητων μηχανημάτων που δε χρησιμοποιούνται πλήρως.

Ένας γενικός προσεγγιστικός κανόνας για την επιλογή του παραγωγού να αποκτήσει ιδιόκτητα μέσα παραγωγής (εργασία, εξοπλισμό) ή όχι, είναι να εξασφαλίζει δικούς του συντελεστές παραγωγής όταν τους αξιοποιεί τουλάχιστον κατά 50% του χρόνου της παραγωγικής τους απασχόλησης. Στην περίπτωση αυτή μέριμνα του παραγωγού θα είναι να συμπληρώσει την απασχόληση με εργασία εκτός της γεωργικής του εκμετάλλευσης. Διαφορετικά, συμφέρει, κατά κανόνα, η χρησιμοποίηση συντελεστών παραγωγής που ανήκουν σε τρίτους.

Το θέμα της επίκαιρης επέμβασης έχει σημασία στη γεωργία. Γι' αυτό, στις περιπτώσεις που χρησιμοποιούνται ξένοι συντελεστές παραγωγής, θα πρέπει να είναι διασφαλισμένη η επίκαιρη χρησιμοποίησή τους. Αυτό επιτυγχάνεται ευχερέστερα μέσω των συνεταιρισμών που εφαρμόζουν προκαθορισμένους και κοινά αποδεκτούς κανόνες.

Ένα τρίτο χαρακτηριστικό της γεωργίας είναι οι κίνδυνοι της παραγωγής.

Οι κίνδυνοι στους οποίους υπόκειται η παραγωγή προέρχονται από τις καιρικές συνθήκες και από τους εχθρούς και τις ασθένειες φυτών και ζώων. Παρότι η σχετική πιθανότητα να συμβούν ορισμένα ζημιογόνα γεγονότα μπορεί να εκτιμηθεί, οι γεωργικές ασφαλίσσεις σε ιδιωτική βάση δεν έχουν διαδοθεί, αφενός λόγω ανεπαρκούς συνειδητοποίησης της σημασίας της ασφάλισης και της απουσίας φορέων αμοιβαίας αυτασφάλισης και αφετέρου λόγω της έντασης και της έκτασης ορισμένων γεγονότων (εκτεταμένος παγετός, πλημμύρες, ξηρασία κ.λ.π.) που θέτουν σε κίνδυνο τους ίδιους τους ασφαλιστικούς φορείς.

Στις επιπτώσεις από τους κινδύνους παραγωγής περιλαμβάνονται: α) Η απόκλιση από το σχεδιαζόμενο και αναμενόμενο όγκο παραγωγής, β) Η πρόσθετη δαπάνη που συχνά πραγματοποιείται για περιορισμό των επιπτώσεων από τους πιθανούς κινδύνους (π.χ. ανεμοφράκτες, εμβολιασμός ζώων, πρόσθετοι ψεκασμοί κ.λπ.), γ) Τελικό αποτέλεσμα είναι η αβεβαιότητα ως προς το εισόδημα των παραγωγών.

Ως έμμεσος τρόπος αυτασφάλισης των παραγωγών έναντι των κινδύνων της παραγωγής χρησιμοποιείται η πολυκαλλιέργεια ή η ενασχόληση με περισσότερα από ένα είδη παραγωγής, οπότε διασπείρεται ο κίνδυνος και η δυσμενής επίπτωση του στο εισόδημα. Ο τρόπος αυτός χρησιμοποιείται και για την εξισορρόπηση των αιχμών στην απασχόληση, με προφανές μειονέκτημα την απώλεια πλεονεκτημάτων από την εξειδίκευση. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.23-36)

3.2. Οικονομικά χαρακτηριστικά

Τα οικονομικά χαρακτηριστικά της γεωργίας παίζουν εξίσου σπουδαίο ρόλο με τα φυσικά.

Ως οικονομικά χαρακτηριστικά της γεωργίας θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τις συνθήκες ανταγωνισμού στις αγορές και τους κανόνες προσφοράς και ζήτησης αγροτικών προϊόντων.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα χαρακτηριστικά που θεωρούνται ως προϋποθέσεις για τη λειτουργία του τέλειου ανταγωνισμού στην αγορά υπάρχουν και για τα γεωργικά προϊόντα και μάλιστα περισσότερο από άλλα. Υπάρχει μεγάλος αριθμός μικρών παραγωγών που ενεργούν ανεξάρτητα, μεγάλος αριθμός καταναλωτών, σχετικά ομοιογενή προϊόντα και ελευθερία εισόδου στην αγορά. Στην πράξη δεν υπάρχει βέβαια, παρά σε περιορισμένο βαθμό, η άμεση επαφή μεταξύ παραγωγών και καταναλωτών για τη διαμόρφωση της τιμής. Μεταξύ παραγωγών και καταναλωτών παρεμβάλλονται οι έμποροι (χονδρέμποροι με τοπικούς αντιπροσώπους και λιανέμποροι), από την ανεξαρτησία δράσης και την αποτελεσματικότητα των οποίων εξαρτάται η διαβίβαση των μηνυμάτων των παραγωγών στους καταναλωτές και το αντίστροφο.

Στις περιπτώσεις π.χ. που λειτουργούν τοπικές αγορές δημόσιας διαπραγμάτευσης π.χ. οπωροκηπευτικών τα μηνύματα διαβιβάζονται με άμεσο τρόπο, ενώ όταν η διαπραγμάτευση γίνεται στον τόπο της παραγωγής, όπου οι εμφανιζόμενοι αντιπρόσωποι των αγοραστών είναι ελάχιστοι και η πληροφόρηση των πωλητών (παραγωγών) είναι πενιχρή έως ανύπαρκτη (όπως συμβαίνει στη χώρα μας), η θέση των αγοραστών ισχυροποιείται και αποκτάται η δυνατότητα επιβολής (όχι διαμόρφωσης) τιμών τόσο στους παραγωγούς όσο και στους τελικούς καταναλωτές των προϊόντων.

Επομένως ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η αγορά συνεπάγεται:

α) Φυσιολογική διαμόρφωση των τιμών των γεωργικών προϊόντων, μόνον όταν λειτουργούν συνθήκες ανταγωνισμού στην πλευρά της ζήτησης,

β) Ατελή λειτουργία της αγοράς, όταν κάθε παραγωγός διαπραγματεύεται χωριστά ενώ η πλευρά των αγοραστών εκπροσωπείται από ελάχιστους ενδιαφερόμενους, πιθανώς συνεργαζόμενους μεταξύ τους εμπόρους. Επιπλέον με το γιγαντισμό των αλυσίδων καταστημάτων λιανικής πώλησης, η λειτουργία της αγοράς αποστασιοποιείται πολύ από τις συνθήκες του τέλειου ανταγωνισμού.

γ) Ομαλοποίηση της λειτουργίας της αγοράς όταν και οι παραγωγοί συνεργάζονται μεταξύ τους (σε Συνεταιρισμούς ή Ομάδες Παραγωγών) και εμφανίζονται ως ολίγοι πωλητές έναντι ολίγων αγοραστών.

Συχνά, τα μέτρα αγροτικής πολιτικής αποβλέπουν στον επηρεασμό της προσφοράς ή της ζήτησης των γεωργικών προϊόντων. Για την εκτίμηση της αποτελεσματικότητας των μέτρων απαιτείται η εκτίμηση ορισμένων παραμέτρων, οι οποίοι αποτελούν χρήσιμες πηγές εφόσον οι υπόλοιπες συνθήκες της αγοράς παραμένουν σταθερές. Συγκεκριμένα:

α) Ελαστικότητα προσφοράς. Είναι η ποσοστιαία μεταβολή των προσφερομένων ποσοτήτων όταν μεταβληθεί η τιμή. Κανονικά αναμένεται ότι η αύξηση της τιμής θα προκαλέσει αύξηση της προσφοράς και η μείωση της τιμής θα προκαλέσει μείωση της προσφοράς. Βραχυχρονίως, δηλαδή εντός της ίδιας παραγωγικής περιόδου, η ελαστικότητα προσφοράς είναι χαμηλή, διότι οι δυνατότητες να προσφερθούν μεγαλύτερες ποσότητες στην αγορά προέρχονται μόνο από περισσότερο επιμελημένη συγκομιδή και αποφυγή φθορών και από διοχέτευση στην αγορά κατώτερων ποιοτήτων προϊόντος, που, υπό ομαλές συνθήκες, δεν είναι εμπορεύσιμες.

Η παραγωγική διαδικασία στη γεωργία υπόκειται σε βιολογικούς κανόνες που δεν είναι εύκολο να παραβιαστούν. Οι ποσότητες που σχεδιάζει να παράγει ο παραγωγός αποφασίζονται σε ορισμένη χρονική στιγμή, με βάση τις συνθήκες αυτής της περιόδου και τις εκτιμήσεις για τις διαγραφόμενες προοπτικές, ενώ το έτοιμο προϊόν θα προσφερθεί στην αγορά μετά από σημαντικό χρονικό διάστημα. Η προσφερόμενη ποσότητα είναι, έτσι, συνάρτηση της τιμής της προηγούμενης χρονικής περιόδου (ή των προηγούμενων). Γι' αυτό, ανάλογα με το προϊόν (αν είναι ετήσια καλλιέργεια, φυτείες δένδρων ή ζώα), η μακροχρόνια ελαστικότητα παρουσιάζεται υψηλή, εφόσον εκτιμηθεί ότι οι αυξημένες τιμές θα διατηρηθούν ή όταν υπάρχει διασφάλιση τιμών και απορρόφησης της παραγωγής (όπως συνέβη στην ΕΟΚ επί μακρό διάστημα). Στις περιπτώσεις αυτές αποτέλεσμα είναι η διαχρονική αύξηση της προσφοράς.

β) Ελαστικότητα ζήτησης. Είναι η ποσοστιαία μεταβολή της ζητούμενης ποσότητας όταν μεταβληθεί η τιμή. Στην περίπτωση αυτή αναμένεται μείωση της ζητούμενης ποσότητας όταν αυξάνει η τιμή και αύξηση της με μείωση της τιμής.

Συνήθως η ανταπόκριση της ζήτησης ως προς την τιμή είναι κατά κανόνα μικρή ιδίως για τα γεωργικά προϊόντα, που αποτελούν βασικά είδη διατροφής και των οποίων η κατανάλωση κρίνεται απαραίτητη. Μόνο σε όσα προϊόντα θεωρούνται είδη πολυτελείας, η ελαστικότητα ζήτησης παρουσιάζεται κατά κανόνα υψηλότερη. Αντίστροφη της ελαστικότητας (προσφοράς ή ζήτησης) είναι η έννοια της ευκαμψίας της τιμής ως προς την ποσότητα. Η ευκαμψία είναι υψηλή, κατά κανόνα, στα γεωργικά προϊόντα. Αυτό συνεπάγεται μεγάλη διακύμανση των τιμών στις περιπτώσεις μικρών διακυμάνσεων των (προσφερομένων ή ζητούμενων) ποσοτήτων, με αντίστοιχες επιπτώσεις στο εισόδημα των παραγωγών. Η μεγάλη ευ-

καμψία της τιμής έχει συχνά οδηγήσει στον έλεγχο των προσφερομένων ποσοτήτων ως μέτρου αγροτικής πολιτικής για τη σταθεροποίηση των αγορών.

Σημειώνεται ότι η υψηλή ευκαμψία της τιμής μπορεί να οδηγήσει σε υψηλότερα έσοδα των παραγωγών από ένα προϊόν του οποίου μειώθηκε η παραγωγή και, αντίστροφα, χαμηλότερα έσοδα από αυξημένη παραγωγή.

γ) **Εισοδηματική ελαστικότητα.** Είναι η ποσοστιαία μεταβολή της ζητούμενης ποσότητας όταν μεταβληθεί το εισόδημα του καταναλωτή. Η εισοδηματική ελαστικότητα είναι, επίσης, κατά κανόνα, μικρή λόγω της φύσης των αναγκών που καλύπτουν τα γεωργικά προϊόντα. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.36-39)

4. Το αγροτικό πρόβλημα

Τα βασικά προβλήματα του γεωργικού τομέα συχνά συνοψίζονται στο λεγόμενο «γεωργικό πρόβλημα», το οποίο αποτελείται από δύο σκέλη. Το πρώτο συνίσταται στη χρόνια υστέρηση του μέσου κατά κεφαλήν ετήσιου εισοδήματος των εργαζομένων στη γεωργία σε σύγκριση με τους εργαζόμενους στους άλλους τομείς της οικονομίας (μεταποίηση, εμπόριο, υπηρεσίες). Το δεύτερο περιλαμβάνει τη μεγάλη αστάθεια των γεωργικών εισοδημάτων η οποία οφείλεται στις σημαντικές διακυμάνσεις που παρουσιάζουν οι τιμές καθώς και οι αποδόσεις των γεωργικών προϊόντων.

Τα προβλήματα βέβαια αυτά, αν και αποτελούν ίσως τα πλέον σημαντικά και διαχρονικά, δεν είναι και τα μοναδικά που απασχολούν το γεωργικό τομέα σήμερα. Θα μπορούσαν επίσης να αναφερθούν η μείωση της απόδοσης των βοσκοτόπων και η μείωση της γονιμότητας του εδάφους λόγω εντατικής χρησιμοποίησης καθώς και λόγω έμμεσων επιδράσεων από τη χρήση λιπασμάτων-φυτοφαρμάκων και αντιβιοτικών στη φυτική και ζωική παραγωγή αντίστοιχα κ.λ.π.

Τα προσδιοριστικά στοιχεία του αγροτικού προβλήματος μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

α) Όπως προείπαμε το κατά κεφαλή ακαθάριστο εγχώριο προϊόν του αγροτικού πληθυσμού υπολογίζεται 2,5 περίπου φορές χαμηλότερο από εκείνο του αστικού πληθυσμού.

β) Η παραγωγικότητα της εργασίας, μετρημένη με το κατά ενεργό άτομο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν, είναι τέσσερις φορές μικρότερη στη γεωργία σε σύγκριση με τους άλλους τομείς της οικονομίας.

γ) Οι συνθήκες διαβίωσης στην ύπαιθρο υπολείπονται σημαντικά από τα πρότυπα που επικρατούν στα αστικά κέντρα.

δ) Οι επενδύσεις που πραγματοποιούνται στη γεωργία είναι χαμηλές σε σύγκριση με τους άλλους τομείς και σε σχέση με τις πραγματικές ανάγκες της. Μάλιστα η υστέρηση της γεωργίας συγκριτικά με τους άλλους τομείς αντί να υποχωρεί, αυξάνει με τον χρόνο.

ε) Τέλος, αυτές οι αδυναμίες στην οργάνωση της παραγωγής, μεταποίησης και εμπορίας των γεωργικών προϊόντων, καθώς και το θεσμικό πλαίσιο διαμόρφωσης και εφαρμογής της αγροτικής πολιτικής συνιστούν άλλον προσδιοριστικό παράγοντα του αγροτικού προβλήματος.

Οι συνέπειες των βασικών αυτών στοιχείων που συνθέτουν το αγροτικό πρόβλημα συνοψίζονται στη συνέχεια.

α) Γρήγορη μείωση του αγροτικού πληθυσμού κατά τρόπο χωροταξικά ανισόρροπο και εθνικά επικίνδυνο. Τούτο οφείλεται, στο ότι η απομάκρυνση από τη γεωργία συνδυάζεται υποχρεωτικά με την απομάκρυνση από την υπαίθρο χώρα, όπου δεν δημιουργήθηκαν νέες αντίστοιχες ευκαιρίες απασχόλησης στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα. Ακόμα, η απώλεια αγροτικού δυναμικού έγινε χωρίς παράλληλη δημιουργία συνθηκών για ορθολογική ένταση κεφαλαίου στη γεωργία. Αποτέλεσμα είναι η δημιουργία στενοτήτων στην προσφορά βασικών γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων και η αύξηση των εισαγωγών. Έτσι ακολούθησε η υποχώρηση του γεωργικού τομέα στο οικονομικοκοινωνικό σύστημα, που οδήγησε στην εγκατάλειψη των χωραφιών και της υπαίθρου από τις δυναμικές ηλικίες και στο γηρασμό του αγροτικού πληθυσμού που να θέτει ανησυχητικό πρόβλημα διαδοχής στις περισσότερες παραγωγικές μονάδες.

β) Αποδιοργάνωση του συστήματος του γεωργικού τομέα και μονόπλευρη εξάρτησή του από τους άλλους τομείς. Ο αγροτικός τομέας παρουσιάζεται σαν ένα πολυπληθές σύνολο μονάδων μικρής παραγωγικής κλίμακας, χαλαρά ή καθόλου συνδεδεμένων μεταξύ τους, με ανομοιογενή δομή, πολλαπλή παραγωγική κατεύθυνση και χαμηλό επίπεδο τεχνολογικού εκσυγχρονισμού και παραγωγικότητας. Συνέπεια της κατάστασης αυτής του γεωργικού τομέα είναι η αδυναμία του να βελτιώσει αυτοδύναμα τη δομή του και την παραγωγική του ικανότητα, να εκφράζει αυτοδύναμα και γνήσια τις απαιτήσεις του, να παρουσιάζει δύναμη ισορροπημένης κρούσης ανάλογη με το πραγματικό πολιτικό βάρος του και να μεθοδεύει τη διαμόρφωση, την προβολή και την ικανοποίηση των προσδοκιών του αγροτικού πληθυσμού.

γ) Δυσχερής ή και αδύνατη οριζόντια μεταβίβαση των μηνυμάτων της αγοράς για προσχεδιασμένη απόδοση των μέτρων και μέσων της αγροτικής πολιτικής.

δ) Διαρροή εισοδήματος από το σύστημα διακίνησης μεταποίησης και εμπορίας των γεωργικών προϊόντων, έξω από τον αγροτικό πληθυσμό, το ύψος του οποίου μπορεί να φθάνει και το μισό της αξίας των τελικών γεωργικών προϊόντων.

ε) Η αδυναμία για άμεση αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προσφέρει η στενότερη σύνδεσή μας με τρεις ομάδες χωρών, της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, της Βαλκανικής και της Μέσης Ανατολής.

Οι από το παρελθόν συσσωρευμένες αδικίες σε βάρος του αγροτικού πληθυσμού και η επιδείνωση της σχετικής θέσης του αναγνωρίστηκαν τον τελευταίο καιρό με την εκδήλωση έντονου πολιτικού ενδιαφέροντος που ακολούθησε την μεταπολίτευση, για την πραγματική οικονομικοκοινωνική ανάπτυξη της υπαίθρου, τη δημιουργία περισσότερων προσδοκιών για την ανταπόδοση των όσων ο αγροτικός πληθυσμός έχασε στο παρελθόν και για τη βελτίωση της σχετικής θέσης του στο μέλλον.

Στη συνέχεια, θα αναλυθούν τα αίτια που προκαλούν τα δύο καίρια σκέλη του γεωργικού προβλήματος, παίρνοντας υπόψη την ελληνική πραγματικότητα και σε σύνδεση με τα χαρακτηριστικά της γεωργίας, που προαναφέρθηκαν. (Γεωργακοπούλου Θ., 1991, σ.105-107)

4.1. Υστέρηση του γεωργικού εισοδήματος

Η υστέρηση των εισοδημάτων στη γεωργία οφείλεται κυρίως στους ακόλουθους παράγοντες:

α) *Μεγάλος αριθμός μικρών παραγωγών.* Όπως έχει αναφερθεί, ο ελληνικός γεωργικός τομέας χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη μεγάλου αριθμού μικρών παραγωγών που ενεργούν ανεξάρτητα, ενώ παράλληλα υπάρχει ελευθερία εισόδου νέων παραγωγών σε όλες σχεδόν τις παραγωγικές δραστηριότητες.

Τα χαρακτηριστικά αυτά δημιουργούν ανταγωνιστικές συνθήκες σχεδόν σε όλα τα γεωργικά προϊόντα, με αποτέλεσμα οι τιμές των προϊόντων αυτών να διαμορφώνονται σε σχετικά χαμηλά επίπεδα τα οποία μακροχρόνια συμπιέζουν τα γεωργικά εισοδήματα.

Η κατάσταση αυτή επιβαρύνεται ακόμα περισσότερο αν ληφθούν υπόψη οι συνθήκες που επικρατούν στους τομείς επεξεργασίας και μεταποίησης των γεωργικών προϊόντων καθώς και στους κλάδους που προμηθεύουν τους αγρότες με ορισμένες απαραίτητες εισροές (φυτοφάρμακα, σπόρους, μηχανήματα, λιπάσματα κ.λπ.). Στους κλάδους αυτούς δραστηριοποιείται συνήθως ένας μικρός αριθμός μεγάλων όμως επιχειρήσεων ενώ παράλληλα υπάρχουν και σημαντικά εμπόδια στην είσοδο νέων επιχειρήσεων (π.χ. μεγάλες απαιτήσεις σε κεφάλαια, σημαντικές οικονομίες κλίμακας, μεγάλη δύναμη των ήδη εγκατεστημένων επιχειρήσεων κ.λπ.). Τα χαρακτηριστικά αυτά δημιουργούν ολιγοψωνιακές και ολιγοπωλιακές συνθήκες στους κλάδους αυτούς.

Οι αγρότες, συνεπώς, που ενεργούν μεμονωμένα κάτω από ανταγωνιστικές συνθήκες διαθέτουν συνήθως μικρή διαπραγματευτική δύναμη σε σχέση με τους ολιγοπωλιακούς κλάδους που τους προμηθεύουν πρώτες ύλες και τους ολιγοψωνιακούς που αγοράζουν τα προϊόντα τους. Οι συνθήκες αυτές δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την αύξηση των τιμών των γεωργικών εισροών και την παράλληλη μείωση των τιμών των γεωργικών προϊόντων με αποτέλεσμα τη συμπίεση των γεωργικών εισοδημάτων.

Το πρόβλημα αυτό αντιμετωπίζεται με τη δημιουργία γεωργικών συνεταιρισμών, με σκοπό την αύξηση της διαπραγματευτικής δύναμης των παραγωγών ή με την κρατική παρέμβαση στη διαμόρφωση των τιμών των γεωργικών προϊόντων ή των εισοδημάτων.

β) *Γρήγορη τεχνολογική εξέλιξη.* Η τεχνολογική εξέλιξη υπήρξε ιδιαίτερα γρήγορη σε πολλούς βασικούς τομείς της γεωργίας (π.χ. βελτιωμένα υβρίδια στη φυτική και ζωική παραγωγή, βελτιωμένα λιπάσματα και φάρμακα, μεγάλων αποδόσεων γεωργικά μηχανήματα κ.λπ.).

Αποτέλεσμα της τεχνολογικής αυτής εξέλιξης είναι η ραγδαία αύξηση της παραγωγής και επομένως της προσφοράς αγροτικών προϊόντων με άμεση συνέπεια τη μείωση της τιμής των. Η πτώση αυτή της τιμής είναι ιδιαίτερα σημαντική στην περίπτωση ανελαστικής ζήτησης που, όπως είναι γνωστό, χαρακτηρίζει τα περισσότερα γεωργικά προϊόντα.

Η πτώση αυτή των τιμών προκαλεί συμπίεση των εισοδημάτων ιδιαίτερα των παραγωγών που δεν υιοθέτησαν αμέσως την προηγμένη τεχνολογία, ώστε να μειώσουν παράλληλα και το κόστος παραγωγής τους. Τη συμπίεση αυτή των εισοδημάτων των παραγωγών διατηρεί και η χαμηλή εισοδηματική ελαστικότητα που παρουσιάζει η ζήτηση των περισσότερων αγροτικών προϊόντων.

γ) *Μικρή κινητικότητα των συντελεστών παραγωγής.* Σήμερα οι συντελεστές παραγωγής που χρησιμοποιούνται στη γεωργία παρουσιάζουν χαμηλή κινητικότητα. Η κινητικότητα του εργατικού δυναμικού που ασχολείται στη γεωργία είναι ιδιαίτερα χαμηλή λόγω του χαμηλού επιπέδου εκπαίδευσης και της μεγάλης σχετικά ηλικίας των ατόμων αυτών.

Αποτέλεσμα της χαμηλής αυτής κινητικότητας είναι ότι η έξοδος πόρων από τη γεωργία πραγματοποιείται με πολύ βραδείς ρυθμούς και συνεπώς δεν μπορεί να εξουδετερώσει σε σημαντικό βαθμό την αύξηση της παραγωγής που προέρχεται από τη γρήγορη τεχνολογική εξέλιξη. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.42-44)

4.2. Η αστάθεια των τιμών και του γεωργικού εισοδήματος

Η μεγάλη αστάθεια που εμφανίζουν οι τιμές των γεωργικών προϊόντων οφείλεται στους ακόλουθους παράγοντες.

α) *Εξαρτάται από το περιβάλλον.* Όπως είναι γνωστό, η παραγωγή των γεωργικών προϊόντων επηρεάζεται, σε σημαντικό βαθμό, από τις καιρικές συνθήκες καθώς και από τις ασθένειες των φυτών και των ζώων. Οι αστάθμητοι αυτοί παράγοντες προκαλούν διακυμάνσεις της προσφοράς οι οποίες επιδρούν και στις τιμές των αγροτικών προϊόντων.

Η πιο πάνω σχέση μεταξύ μεταβολών της παραγωγής και μεταβολών στις τιμές μπορεί να διαμορφώνει υψηλότερα γεωργικά εισοδήματα σε περιόδους μειωμένης παραγωγής, ενώ αντίθετα, όταν η παραγωγή είναι υψηλή, τα εισοδήματα, μπορεί να διαμορφώνονται σε χαμηλά επίπεδα. Από τα όσα επίσης αναφέρθηκαν πιο πάνω, είναι φανερό, ότι η σταθεροποίηση των τιμών παραγωγού δεν αρκεί για να σταθεροποιήσει και τα εισοδήματα των παραγωγών, τα οποία, αντίθετα, μπορεί να παρουσιάσουν μεγαλύτερες διακυμάνσεις όταν η παραγωγή μεταβάλλεται και οι τιμές παραμένουν σταθερές.

β) *Η μεγάλη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας.* Η διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας, λόγω βιολογικών περιορισμών, είναι συνήθως πολύ μεγαλύτερη στα γεωργικά προϊόντα απ' ό,τι στα άλλα προϊόντα. Για παράδειγμα, η διάρκεια αυτή κυμαίνεται από δύο περίπου μήνες στην περίπτωση των νεοσσών κρεατοπαραγωγής και φθάνει τους 24 μήνες στην περίπτωση της πάχυνσης ψαριών.

Λόγω της μεγάλης αυτής διάρκειας, οι παραγωγοί στηρίζουν τις αποφάσεις τους για το ύψος της παραγωγής που σχεδιάζουν στις τιμές της προηγούμενης ή των προηγούμενων παραγωγικών περιόδων. Έτσι ο προγραμματισμός της παραγωγής με βάση την τιμή της προηγούμενης παραγωγικής περιόδου μπορεί να προκαλέσει σημαντικές διακυμάνσεις στο ύψος της παραγωγής και των τιμών.

γ) *Βραχυπρόθεσμα πολύ ανελαστική προσφορά.* Λόγω της φύσης της γεωργικής παραγωγής, η προσφορά των περισσότερων γεωργικών προϊόντων είναι πολύ ανελαστική κατά τη βραχυχρόνια περίοδο. Τούτο σημαίνει ότι η παραγωγή δεν μπορεί να προσαρμοστεί γρήγορα και σε σημαντικό βαθμό σε μία μεταβολή της ζήτησης.

Η κρατική παρέμβαση στο γεωργικό τομέα μέσω της άσκησης της αγροτικής πολιτικής καθώς και η οργάνωση των παραγωγών σε γεωργικούς συνεταιρισμούς έχουν ως βασικό στόχο τη στήριξη του εισοδήματος των παραγωγών και εν μέρει τη σταθεροποίηση των τιμών των γεωργικών προϊόντων. Η αγροτική πολιτική που είχε εφαρμοστεί επί δεκαετίες από την Ευρωπαϊκή Ένωση είχε δύο σκέλη. Το πρώτο αφορούσε στις κρατικές παρεμβάσεις για τη στήριξη των τιμών των γεωργικών προϊόντων (πολιτική τιμών) και το δεύτερο αφορούσε στις κρατικές ενέργειες που αποσκοπούσαν στην ενίσχυση των γεωργικών εισοδημάτων μέσω της αύξησης της παραγωγικότητας του γεωργικού τομέα (διαρθρωτική πολιτική). Η αναθεώρηση της πολιτικής αυτής κατά τα έτη 2003 και 2004 είχε ως επίκεντρο την απο-

στασιοποίηση από την παρέμβαση στις τιμές και την έμφαση στη στήριξη των γεωργικών εισοδημάτων και στη γενικότερη αγροτική ανάπτυξη. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.44-47)

5. Μέτρα ενίσχυσης αγροτικού εισοδήματος

Τα μέτρα ενίσχυσης του αγροτικού εισοδήματος έχουν ως στόχο την αντιμετώπιση του αγροτικού προβλήματος και διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες. Την πολιτική που αφορά τις τιμές των αγροτικών προϊόντων, την πολιτική επιδότησης των μέσων παραγωγής και τη διαρθρωτική πολιτική.

5.1. Πολιτικές τιμών προϊόντων

Η πολιτική τιμών των αγροτικών προϊόντων αποτελεί τον κυρίαρχο και συγχρόνως τον πλέον δαπανηρό τρόπο ενίσχυσης του αγροτικού εισοδήματος στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες.

Οι μέθοδοι που ακολουθούνται κατά καιρούς για την ενίσχυση του αγροτικού εισοδήματος είναι οι εξής:

α. Επιδότηση προϊόντος

β. Η αγορά και η αποθήκευση από το κράτος της απαραίτητης ποσότητας, ώστε η τιμή, λόγω της μειωμένης προσφοράς, να διαμορφωθεί στο επιθυμητό επίπεδο (απόσυρση πλεονασμάτων).

γ. Η πληρωμή από το κράτος της διαφοράς μεταξύ της τιμής στήριξης και της τιμής στην οποία απορροφάται το σύνολο της παραγωγής (ελλειμματικές πληρωμές).

δ. Ο περιορισμός της παραγωγής στο ύψος που μπορεί να απορροφηθεί στην τιμή στήριξης.

ε. Η επιδότηση των εξαγωγών, ώστε να εξαχθεί μέρος της προσφοράς με σκοπό την άνοδο της τιμής στην εσωτερική αγορά στο επιθυμητό επίπεδο.

στ. Μέτρα περιορισμού των εισαγωγών (δασμοί).

Η στήριξη των τιμών των εγχώριων προϊόντων είναι ευχερέστερη όταν η χώρα είναι ελλειμματική και, συνεπώς, εισάγει το μεγαλύτερο μέρος του συγκεκριμένου προϊόντος. Στην περίπτωση αυτή αρκούν τα μέτρα περιορισμού των εισαγωγών ώστε να μειωθεί η συνολική προσφορά και η τιμή να διαμορφωθεί στα επιθυμητά επίπεδα.

Στην περίπτωση, όμως, πλεονασματικής χώρας, η στήριξη των τιμών επιτυγχάνεται, συνήθως, με συνδυασμό των πιο πάνω μέτρων, στον οποίο περιλαμβάνονται οπωσδήποτε οι δασμοί. Οι δασμοί στην περίπτωση αυτή είναι απαραίτητοι, καθώς, το ευνοϊκό εγχώριο

καθεστώς μπορεί να οδηγήσει στην εισαγωγή μεγάλων ποσοτήτων προϊόντος και, συνεπώς, στην αύξηση της κρατικής δαπάνης σε απαγορευτικά επίπεδα.

Συγκεκριμένα:

α) Επιδότηση προϊόντος: Με την πολιτική αυτή επιδιώκεται ενίσχυση του αγροτικού εισοδήματος με τη χορήγηση ενός ποσού (επιδότησης) ανά μονάδα προϊόντος. Το μέτρο αυτό με διάφορες παραλλαγές του (π.χ. επιδότηση ανά στρέμμα ή ανά μονάδα ζώου κ.λπ.) έχει εφαρμοστεί για τα περισσότερα προϊόντα.

Η επιδότηση του προϊόντος μπορεί να θεωρηθεί ως μια ισοδύναμη μείωση του κόστους παραγωγής με αποτέλεσμα η παραγωγή του προϊόντος αυξάνει και η τιμή του προϊόντος να μειώνεται.

Από το μέτρο, συνεπώς, αυτό ωφελούνται οι καταναλωτές που απολαμβάνουν μειωμένες τιμές, αλλά και οι παραγωγοί που διαθέτουν το προϊόν τους σε αυξημένη τιμή. Η δαπάνη βέβαια του μέτρου επιβαρύνει τον κρατικό προϋπολογισμό.

Το κατά πόσο ωφελούνται περισσότερο οι καταναλωτές ή οι παραγωγοί, εξαρτάται από τις ελαστικότητες ζήτησης και προσφοράς του προϊόντος. Εάν η ζήτηση είναι περισσότερο ανελαστική από την προσφορά, περισσότερο ωφελούνται οι καταναλωτές. Το αντίθετο, βέβαια συμβαίνει εάν η προσφορά είναι πιο ανελαστική.

β) Απόσυρση πλεονασμάτων: Στην περίπτωση αυτή, το κράτος αγοράζει ένα μέρος της παραγωγής, ώστε η τιμή του προϊόντος να διαμορφωθεί σε ένα επίπεδο a που είναι η τιμή στήριξης. Με τη στήριξη της τιμής τα έσοδα των παραγωγών αυξάνουν.

Το κοινωνικό κόστος από τη στήριξη της τιμής υπολογίζεται αν από την αύξηση του πλεονάσματος των παραγωγών αφαιρεθούν οι κρατικές δαπάνες καθώς και η μείωση του πλεονάσματος των καταναλωτών.

Στην Ε.Ε. μέσα στα πλαίσια της κοινής αγροτικής πολιτικής το μέτρο της απόσυρσης έχει εφαρμοστεί κυρίως στα νωπά φρούτα και λαχανικά. Σε συντηρούμενα προϊόντα εφαρμόζεται το μέτρο της αποθεματοποίησης.

γ) Ελλειμματικές πληρωμές: Ένας εναλλακτικός τρόπος στήριξης της τιμής που απολαμβάνουν οι παραγωγοί είναι η πληρωμή από το κράτος της διαφοράς μεταξύ της τιμής στήριξης και της τιμής στην οποία απορροφάται το σύνολο της παραγωγής.

Με τον τρόπο αυτό τα έσοδα των παραγωγών είναι αυξημένα, το πλεόνασμά τους αυξάνει, ενώ οι καταναλωτές καταναλίσκουν μεγαλύτερες ποσότητες του προϊόντος σε χαμηλότερη τιμή.

Για τα περισσότερα αγροτικά προϊόντα η ζήτηση είναι ανελαστική, και συνεπώς η απόσυρση συνεπάγεται μικρότερη κρατική δαπάνη από τις ελλειμματικές πληρωμές για τη

στήριξη των τιμών σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο. Οι κρατικές δαπάνες στην περίπτωση των ελλειμματικών πληρωμών μπορούν να περιοριστούν, αν οι πληρωμές αυτές καταβληθούν μόνο μέχρι μία ανώτερη ποσότητα προϊόντος κατά παραγωγή. Το μέτρο αυτό, εκτός του ότι μειώνει τις κρατικές δαπάνες, θεωρείται και κοινωνικά δίκαιο, δεδομένου ότι περιορίζει το εισόδημα μόνο των μεγάλων παραγωγών.

Η μέθοδος των ελλειμματικών πληρωμών μπορεί στην πράξη να παρουσιάσει σημαντικά προβλήματα ελέγχου, δεδομένου ότι οι παραγωγοί έχουν συμφέρον να παρουσιάσουν ύψος πωλήσεων μεγαλύτερο από το πραγματικό. Σε ορισμένες περιπτώσεις έχει γίνει προσπάθεια αντιμετώπισης του προβλήματος αυτού, με το να βασίζεται το ύψος των πληρωμών στο εκτιμώμενο ύψος παραγωγής (με βάση τα καλλιεργούμενα από τον παραγωγό στρέμματα) και όχι σ' αυτό που δηλώνει ο παραγωγός. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να περιοριστεί το πρόβλημα.

Βασικό πλεονέκτημα των ελλειμματικών πληρωμών έναντι της απόσυρσης είναι οι χαμηλές τιμές για τους καταναλωτές. Το πλεονέκτημα όμως αυτό μπορεί να περιοριστεί ή και να εξουδετερωθεί αν συνυπολογιστεί η επιβάρυνση των καταναλωτών από αυξημένους φόρους για τη χρηματοδότηση του προγράμματος.

Με τη χρησιμοποίηση επίσης των ελλειμματικών πληρωμών αποφεύγεται η αποθήκευση του προϊόντος και το σημαντικό κόστος που συνεπάγεται αυτή. Λόγω όμως των μικρότερων αποθεμάτων που διατηρούνται στην περίπτωση αυτή, κυρίως από ιδιώτες εμπόρους, οι διακυμάνσεις στην τιμή του προϊόντος μπορεί να είναι περισσότερο έντονες.

Από την πλευρά των παραγωγών το κύριο μειονέκτημα των ελλειμματικών πληρωμών είναι ότι εντοπίζονται εύκολα οι επωφελούμενοι, με αποτέλεσμα να γίνονται αντικείμενο κριτικής ιδιαίτερα όταν αυτές καταβάλλονται σε μεγάλους παραγωγούς.

Χαρακτηριστική εφαρμογή του μέτρου των ελλειμματικών πληρωμών έχει γίνει στην περίπτωση της στήριξης της τιμής του βάμβακος.

δ) *Περιορισμός της παραγωγής*: Στην περίπτωση αυτή η παραγωγή περιορίζεται στο ύψος που μπορεί να απορροφηθεί στην τιμή στήριξης.

Με τον περιορισμό της παραγωγής και την αντίστοιχη άνοδο της τιμής οι καταναλωτές ζημιώνονται κατά τη μείωση του πλεονάσματος τους, ενώ η μεταβολή του πλεονάσματος των παραγωγών μπορεί να είναι θετική ή αρνητική.

Το όφελος ή η ζημία των παραγωγών εξαρτάται από την ελαστικότητα ζήτησης και από το μέγεθος της μείωσης του κόστους όταν περιοριστεί η παραγωγή. Αν η ζήτηση είναι ανελαστική (συνήθης περίπτωση για αγροτικά προϊόντα), οι παραγωγοί ωφελούνται, δεδομένου ότι εισπράττουν μεγαλύτερο εισόδημα από μικρότερο ύψος παραγωγής. Αντίθετα,

αν η ζήτηση είναι ελαστική, οι παραγωγοί θα ωφεληθούν μόνο στην περίπτωση κατά την οποία η μείωση του κόστους υπερβαίνει τη μείωση της συνολικής προσόδου.

Ο περιορισμός της παραγωγής επιτυγχάνεται με περιορισμό των καλλιεργούμενων στρεμμάτων (στρεμματική ρύθμιση, π.χ. βαμβάκι) ή με περιορισμό των πωλήσεων (ποσοτική ρύθμιση, π.χ. κάπνός ή βιομηχανική ντομάτα). Για το σκοπό αυτό, οι παραγωγοί εφοδιάζονται συνήθως με άδειες παραγωγής ή πώλησης, οι οποίες μπορούν να γίνουν αντικείμενο αγοραπωλησίας ή όχι.

Η στρεμματική ρύθμιση οδηγεί συνήθως σε ένταση της παραγωγής (αύξηση κεφαλαίου και εργασίας κατά στρέμμα) και αύξηση των στρεμματικών αποδόσεων με αποτέλεσμα τη μη επίτευξη του σκοπού της ρύθμισης. Παράλληλα μπορεί να παρατηρηθεί και ποιοτική υποβάθμιση του ελεγχόμενου προϊόντος. Η ποσοτική ρύθμιση συνήθως είναι περισσότερο αποτελεσματική όσον αφορά στον έλεγχο των προσφερομένων ποσοτήτων, γιατί στην περίπτωση αυτή δεν υπάρχει το κίνητρο για την ένταση της παραγωγής. Τα οφέλη των παραγωγών από τις υψηλές τιμές που συνεπάγεται η μείωση της παραγωγής κεφαλαιοποιούνται συνήθως στην αξία της γης ή στην αξία της άδειας. Για το λόγο αυτό, ωφελημένοι είναι κυρίως οι αρχικοί κάτοχοι της γης ή των αδειών. Οι νέοι αγρότες δεν ωφελούνται από τα μέτρα μείωσης της παραγωγής όταν είναι υποχρεωμένοι να αγοράσουν γη ή άδειες σε αυξημένες τιμές που ενσωματώνουν ήδη τα προσδοκώμενα οφέλη.

Τα μέτρα περιορισμού της παραγωγής συχνά συνδυάζονται με άλλα μέτρα με σκοπό τον περιορισμό της κρατικής δαπάνης (π.χ. βαμβάκι).

Στην Ε.Ε. μέτρα περιορισμού της παραγωγής έχουν εφαρμοστεί κυρίως στην περίπτωση του καπνού (συμφωνητικά παραγωγής), της βιομηχανικής ντομάτας και των τεύτλων (συμβόλαια μεταξύ παραγωγών και βιομηχανιών) καθώς και του γάλακτος και του ελαιολάδου (εθνική ποσόστωση).

ε) *Επιδότηση των εξαγωγών*: Η επιδότηση των εξαγωγών έχει σκοπό την εξαγωγή στη διεθνή αγορά μέρους της προσφοράς, ώστε η τιμή στην εσωτερική αγορά να διατηρηθεί σε ένα επιθυμητό επίπεδο.

Αν με την τιμή στήριξης υπάρχει πλεόνασμα στην εσωτερική αγορά, τότε με την τιμή αυτή που είναι και η τιμή διεθνούς αγοράς, το πλεόνασμα αυτό μπορεί να εξαχθεί εφόσον επιδοτηθεί με το ποσό.

Από τη στήριξη της τιμής του προϊόντος σε επίπεδο πάνω από τη διεθνή τιμή, οι παραγωγοί ωφελούνται από την αύξηση του πλεονάσματος τους, ενώ παράλληλα η μείωση του πλεονάσματος οφελεί και καταναλωτές και τις κρατικές δαπάνες.

Βέβαια η επιδότηση των εξαγωγών συνδυάζεται συνήθως και με άλλα μέτρα προκειμένου να μειωθούν οι κρατικές δαπάνες. Η αποτελεσματικότητα όμως του μέτρου μειώνεται σημαντικά, εφόσον και άλλες χώρες προβαίνουν σε ανταγωνιστικές επιδοτήσεις των προϊόντων που εξάγουν.

Στα πλαίσια της Κ.Α.Π., η επιδότηση των εξαγωγών αποτελεί το κύριο μέτρο στήριξης των τιμών του χοιρινού και μοσχαρίσιου κρέατος και του κρέατος πουλερικών.

στ) Προστασία αγροτικής παραγωγής έναντι εισαγωγών: Στην περίπτωση αυτή με την επιβολή δασμών ή ποσοτώσεων περιορίζονται οι εισαγωγές, ώστε να μειωθεί η συνολική προσφορά και η τιμή του προϊόντος στην εσωτερική αγορά να διαμορφωθεί στα επιθυμητά επίπεδα. Τα μέτρα αυτά, στην περίπτωση ελλειμματικής χώρας, αρκούν για τη στήριξη των τιμών. Στην περίπτωση όμως πλεονασματικής χώρας η προστασία, για να είναι αποτελεσματική, πρέπει να συμπληρώνεται και από άλλα μέτρα.

Έτσι για παράδειγμα μία μικρή και ελλειμματική χώρα επιβάλλει δασμό στις εισαγωγές ενός συγκεκριμένου προϊόντος. Τούτο σημαίνει ότι στη διεθνή τιμή, που υποθέτουμε ότι επικρατεί στην εσωτερική αγορά πριν από τη λήψη μέτρων προστασίας, προστίθεται δασμός και διαμορφώνεται η νέα αυξημένη τιμή στην εισαγωγική χώρα. Αποτέλεσμα της αύξησης της τιμής της εσωτερικής αγοράς είναι ότι η προσφορά αυξάνει και η ζήτηση μειώνεται. Οι μεταβολές αυτές έχουν ως αποτέλεσμα οι εισαγωγές να μειωθούν, γεγονός που έχει θετική επίδραση στο εμπορικό ισοζύγιο της χώρας.

Το μέγεθος των πιο πάνω μεταβολών εξαρτάται από τις ελαστικότητες ζήτησης και προσφοράς. Όταν το μέγεθος των ελαστικότητων αυτών είναι μεγάλο, η μείωση των εισαγωγών θα είναι σημαντική και οι εισπράξεις από τους δασμούς σχετικά περιορισμένες. Αντίθετα, όταν η ζήτηση και η προσφορά είναι ανελαστικές, η μείωση των εισαγωγών θα είναι περιορισμένη, αλλά οι εισπράξεις από τους δασμούς θα είναι σημαντικές.

Όφελος από την επιβολή του δασμού έχουν οι παραγωγοί αλλά και οι φορολογούμενοι, οι οποίοι λόγω των αυξημένων, από τους δασμούς, εσόδων του κράτους πληρώνουν λιγότερους φόρους, ενώ ζημιωμένοι είναι οι καταναλωτές.

Το κοινωνικό κόστος που συνεπάγεται η επιβολή του δασμού προκύπτει αν από το συνολικό όφελος των παραγωγών και των φορολογουμένων αφαιρεθεί η ζημιά των καταναλωτών.

Ένας μεταβαλλόμενος σε ύψος δασμός, που καλείται συχνά και εισφορά εισαγωγής, αποτελεί ένα πιο αποτελεσματικό μέτρο προστασίας της εγχώριας παραγωγής απ' ότι ο σταθερός δασμός, που αναφέρθηκε πιο πάνω, γιατί αναπροσαρμόζεται προς τα πάνω ή προς τα κάτω, ώστε να αντισταθμίσει μεταβολές στη διεθνή τιμή. Η εισφορά εισαγωγής είναι η

διαφορά μεταξύ της εγγυημένης τιμής στην εσωτερική αγορά και της διεθνούς τιμής. Αν π.χ. για κάποιο λόγο η διεθνής τιμή μειωθεί, ο μεταβαλλόμενος δασμός (εισφορά εισαγωγής) αυξάνει αντίστοιχα, ώστε οι τιμές στην εσωτερική αγορά να μην επηρεαστούν από τις μεταβολές της διεθνούς τιμής.

Η εισφορά εισαγωγής αποτελεί βασικό εργαλείο άσκησης της κοινής αγροτικής πολιτικής των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το εργαλείο αυτό απομονώνει και σταθεροποιεί πλήρως τις τιμές στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προκαλεί όμως αύξηση των διακυμάνσεων στη διεθνή αγορά, η οποία γίνεται ο αποδέκτης των περισσότερων εξωγενών επιδράσεων στις συνθήκες παραγωγής και ζήτησης των αγροτικών προϊόντων σε παγκόσμιο επίπεδο.

Στην περίπτωση που αναφέρθηκε προηγουμένως, υποθέσαμε ότι η διεθνής τιμή δεν επηρεάζεται από το δασμό που επιβάλλει η εισαγωγική χώρα. Τούτο μπορεί να ισχύει στην περίπτωση που η εισαγωγική χώρα είναι μικρή. Στην περίπτωση όμως μεγάλης εισαγωγικής χώρας, η μείωση της εσωτερικής ζήτησης που θα προκληθεί λόγω της επιβολής του δασμού είναι πιθανό, λόγω του μεγέθους της χώρας, να μειώσει σημαντικά τη διεθνή ζήτηση μέσω του περιορισμού των εισαγωγών στη συγκεκριμένη χώρα. Η μείωση αυτή της διεθνούς ζήτησης, αν συνδυαστεί με ανελαστική διεθνή προσφορά (συνήθης περίπτωση), μπορεί να προκαλέσει σημαντική πτώση στη διεθνή τιμή.

Οι πιο πάνω επιδράσεις μπορούν να αναλυθούν ευχερέστερα αν θεωρήσουμε ότι έχουμε μία μόνο μεγάλη εισαγωγική χώρα που παρουσιάζει πλεονάζουσα ζήτηση και μία μόνο μεγάλη εξαγωγική χώρα (ο υπόλοιπος κόσμος), που συνεπώς παρουσιάζει πλεονάζουσα προσφορά. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.49-64)

5.2. *Επιδότηση στα μέσα παραγωγής*

Η επιδότηση από την πολιτεία του κόστους των συντελεστών παραγωγής που χρησιμοποιούνται στη γεωργία αποτελεί ένα από τα βασικά μέτρα της αγροτικής πολιτικής. Η επιδότηση αυτή μπορεί να αφορά το κόστος των λιπασμάτων, φαρμάκων, ζωοτροφών, καυσίμων, μηχανημάτων, δανείων (επιδότηση επιτοκίου), κ.λπ..

Οι επιδοτήσεις αυτές αφορούν άμεσα την παραγωγή και μέσα στα πλαίσια της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής απαγορεύονται, δεδομένου ότι συνιστούν αθέμιτο ανταγωνισμό. Χρησιμοποιούνται όμως σε άλλες χώρες (ιδιαίτερα σε αναπτυσσόμενες) ενώ στη χώρα μας ήταν διαδεδομένη η χρήση τους έως την ένταξη της στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Υπάρχουν όμως και έμμεσες κρατικές ενισχύσεις, όπως π.χ. επιδοτούμενα προγράμματα γεωργικής εκ-

παίδευσης, οι οποίες επιτρέπονται και χρησιμοποιούνται σε σημαντικό βαθμό από τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Οι επιδοτήσεις αυτές έχουν άμεση επίδραση στη μείωση του οριακού κόστους παραγωγής. Και αυτό γιατί η προσφορά του προϊόντος αυξάνει, ενώ η τιμή μειώνεται.

Η επίδραση της επιδότησης στο ύψος του ακαθάριστου εισοδήματος εξαρτάται από την ελαστικότητα ζήτησης του προϊόντος. Στην περίπτωση που η ζήτηση είναι ανελαστική (η συνηθισμένη περίπτωση για τα αγροτικά προϊόντα) η επιδότηση των μέσων παραγωγής οδηγεί σε μείωση του εισοδήματος των παραγωγών, ενώ το αντίθετο, βέβαια, συμβαίνει όταν η ζήτηση είναι ελαστική.

Αποτέλεσμα αυτής της επιδότησης είναι να αυξάνει τόσο το πλεόνασμα του παραγωγού όσο και του καταναλωτή. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.65-67)

5.3. Διαρθρωτική πολιτική

Η διαρθρωτική πολιτική έχει ως στόχο να βελτιώσει την αποτελεσματικότητα της παραγωγικής διαδικασίας στο γεωργικό τομέα. Η βελτίωση αυτή επιτυγχάνεται α) με την παροχή κινήτρων (επιδότηση επιτοκίου, επιδότηση κεφαλαίου, κ.λπ.) με σκοπό την πραγματοποίηση επενδύσεων για τον εκσυγχρονισμό των μονάδων παραγωγής, μεταποίησης και εμπορίας των γεωργικών προϊόντων και β) με τη λήψη μέτρων για τη βελτίωση του ανθρώπινου δυναμικού που ασχολείται στη γεωργία.

Οι επενδύσεις για τον εκσυγχρονισμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων έχουν ως βασικό στόχο τη μείωση του κόστους παραγωγής, με συνέπεια την αύξηση της ανταγωνιστικότητας και την ενίσχυση των γεωργικών εισοδημάτων.

Συγκεκριμένα αν υποθέσουμε ότι το μέσο συνολικό κόστος της γεωργικής εκμετάλλευσης πριν από την πραγματοποίηση των επενδύσεων είναι ίσο με την τιμή του προϊόντος. Στην περίπτωση αυτή η εκμετάλλευση δεν εμφανίζει κέρδη και επιβιώνει οριακά. Με την πραγματοποίηση των επενδύσεων εκσυγχρονισμού μειώνεται το κόστος εκμετάλλευσης και εφόσον η τιμή του προϊόντος παραμένει σταθερή, αυξάνει την παραγωγή της. Παράλληλα, λόγω της μείωσης του μέσου συνολικού κόστους, η γεωργική εκμετάλλευση εμφανίζει τώρα κέρδος. Η εκμετάλλευση, συνεπώς, γίνεται βιώσιμη και για τιμές μικρότερες της τιμής παραγωγής, εφόσον φυσικά η τιμή - λόγω ανταγωνισμού ή μείωσης των τιμών στήριξης - δεν πέσει κάτω από το νέο μέσο ελάχιστο μεταβλητό κόστος.

Μέτρα όπως εφαρμογή προγραμμάτων επαγγελματικής εκπαίδευσης και τεχνικής κατάρτισης έχουν ως στόχο της αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας των απασχολούμενων στη γεωργία.

Ως αποτέλεσμα της εφαρμογής των προγραμμάτων αυτών αυξάνει η παραγωγικότητα της εργασίας και, συνεπώς, και η αξία του οριακού της προϊόντος. Αν λοιπόν η προσφορά της εργασίας παραμένει σταθερή, η αμοιβή της εργασίας αυξάνει.

Η προσφορά όμως εργασίας στη γεωργία μπορεί να μειωθεί όταν αυξηθούν οι ευκαιρίες απασχόλησης εκτός γεωργικού τομέα (εναλλακτικές ευκαιρίες απασχόλησης). Στην αύξηση αυτή, εκτός από την ανάπτυξη των άλλων τομέων της οικονομίας, μπορεί να συμβάλλουν και τα πιο πάνω προγράμματα εκπαίδευσης, εφόσον οι γνώσεις που προσφέρουν μπορούν να χρησιμοποιηθούν και εκτός γεωργίας.

Στην περίπτωση που μειωθεί η προσφορά εργασίας, η αμοιβή της εργασίας στη γεωργία μπορεί να αυξηθεί περαιτέρω. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.37-72)

6. Σταθεροποίηση των τιμών

Όπως προείπαμε ένα σημαντικό πρόβλημα του αγροτικού τομέα είναι η μεγάλη αστάθεια των γεωργικών εισοδημάτων η οποία οφείλεται στις σημαντικές διακυμάνσεις που παρουσιάζουν οι τιμές καθώς και οι αποδόσεις των γεωργικών προϊόντων.

Συχνά οι τιμές των αγροτικών προϊόντων παρουσιάζουν σημαντικές διακυμάνσεις, παρόμοιες δέ διακυμάνσεις παρουσιάζουν συχνά οι τιμές και άλλων εμπορευμάτων, όπως τα πολύτιμα μέταλλα (χρυσός, άργυρος κ.λπ.), τα βιομηχανικά μέταλλα (χαλκός, αλουμίνιο κ.λπ.) και τα καύσιμα.

Οι μεγάλες διακυμάνσεις των τιμών καθιστούν δύσκολο το μακροχρόνιο σχεδιασμό των αγροτικών εκμεταλλεύσεων καθώς και των επιχειρήσεων που επεξεργάζονται αγροτικά προϊόντα. Για παράδειγμα, μία μεγάλη και απότομη άνοδος των τιμών μπορεί να προκαλέσει υπερβολικές επενδύσεις σε γη και μηχανολογικό εξοπλισμό, οι οποίες σε μία επακόλουθη μείωση των τιμών να αποδειχθεί ότι είναι μη βιώσιμες.

Σε αντίθεση με τις μεγάλες και απότομες αυτές διακυμάνσεις, η διακύμανση των τιμών σε ένα λογικό εύρος είναι απαραίτητη προκειμένου ο μηχανισμός των τιμών να επιτελέσει το σημαντικό έργο της αποτελεσματικής κατανομής των εθνικών πόρων στους διάφορους κλάδους παραγωγής. Πρέπει επίσης να τονιστεί ότι η σταθεροποίηση των τιμών μπορεί να οδηγήσει σε σημαντική αποσταθεροποίηση των αγροτικών εισοδημάτων. Για παράδειγμα, σε μία περίοδο κατά την οποία η παραγωγή έχει μειωθεί σημαντικά λόγω ζημιών, οι τιμές πρέπει να αυξηθούν προκειμένου να μη σημειωθεί μεγάλη μείωση του αγροτικού εισοδήματος.

Οι μηχανισμοί στήριξης των τιμών, που αναφέρθηκαν προηγουμένως, συμβάλλουν συνήθως και στη μείωση των διακυμάνσεων, δεδομένου ότι δεν επιτρέπουν τη μείωση της τιμής κάτω από την τιμή στήριξης ή παρέμβασης.

Δεν έχουν όμως επίδραση στη διακύμανση των τιμών πάνω από την τιμή στήριξης. Βέβαια, σε μία περίοδο σημαντικής μείωσης της παραγωγής μπορεί να αποτραπεί η μεγάλη αύξηση των τιμών, αν μειωθούν οι δασμοί και αυξηθούν οι εισαγωγές.

Η διακύμανση των τιμών μπορεί να περιοριστεί αν συγκεντρώνονται αποθέματα προϊόντων που αποθηκεύονται (π.χ. καπνός, βαμβάκι, σιτηρά κ.λπ.) σε περιόδους χαμηλών τιμών και στη συνέχεια πωλούνται τα αποθέματα αυτά όταν οι τιμές είναι υψηλές. Η σταθεροποίηση αυτή των τιμών μειώνει τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν οι αγρότες, οι επιχειρήσεις που εφοδιάζουν με πρώτες ύλες και εξοπλισμό τον αγροτικό τομέα καθώς και οι βιομηχανίες τροφίμων. Η λειτουργία του μηχανισμού αυτού για τη σταθεροποίηση των τιμών μπορεί να αυξήσει ή και να μειώσει το εισόδημα των παραγωγών. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.72-77)

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο 2^ο

Ο ΓΕΩΡΓΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΜΑΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

1. Ο ρόλος του γεωργικού τομέα στην ελληνική οικονομία

Ο γεωργικός τομέας είχε πάντοτε και εξακολουθεί να έχει και σήμερα ιδιαίτερη σημασία για την οικονομία μας από άποψη συμβολής του στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν, στην απασχόληση και στο ισοζύγιο πληρωμών. Η συμβολή του αυτή βέβαια μειώνεται καθώς αναπτύσσεται η ελληνική οικονομία και αυξάνεται σχετικά η συμβολή του δευτερογενή τομέα, εξακολουθεί όμως να παραμένει ακόμη πολύ σημαντική. Συγκεκριμένα ο ρόλος του γεωργικού τομέα στην ελληνική οικονομία από το 1950 έως το 1980 φαίνεται καθαρά στον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 1: Ο ρόλος του αγροτικού τομέα στην ελληνική οικονομία

Συμβολή του γεωργικού τομέα	1950	1960	1970	1980
Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν	27,8	23,1	18,2	14,3
Απασχόληση	51,1	56,3	40,0	27,4
Εξαγωγές	80,5	81,2	50,9	27,8
Εισαγωγές	34,8	17,4	15,3	12,9
Εξαγωγές/Εισαγωγές	80,1	135,0	110,0	105,4

Πηγή: ΕΣΥΕ, Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος, απογραφές 1951, 1961, 1971 και 1981

Περισσότερο σημαντική είναι η συμβολή του γεωργικού τομέα στη συνολική απασχόληση στη χώρα μας. Στη δεκαετία του '50 και στις αρχές της δεκαετίας του '60, η απασχόληση στη γεωργία περνούσε το 50% της συνολικής απασχόλησης της οικονομίας. Η συμβολή του γεωργικού τομέα στην απασχόληση όμως μειώθηκε σημαντικά στα τελευταία είκοσι χρόνια και έφθασε στο 40% το 1970, ενώ έπεσε κάτω του 30% το 1981, ένεκα της σημαντικής εξόδου του γεωργικού πληθυσμού από τον πρωτογενή τομέα και τη μετανάστευσή του στο εσωτερικό και το εξωτερικό. Πάντως, το ποσοστό αυτό εξακολουθεί να είναι πολύ μεγάλο, ιδιαίτερα αν το συγκρίνει κανείς με τα αντίστοιχα ποσοστά απασχόλησης στις χώρες της τότε ΕΟΚ και σήμερα Ε.Ε., όπου η συμβολή του γεωργικού τομέα στην απασχόληση είναι πολύ μικρότερη.

Εξίσου σημαντική είναι επίσης η συμβολή του γεωργικού τομέα στο εμπορικό ισοζύγιο της χώρας μας. Στη δεκαετία του '50 και στις αρχές της δεκαετίας του '60, οι εξαγωγές γεωργικών προϊόντων ως ποσοστό των συνολικών εξαγωγών ξεπερνούσαν το 80%. Η ταχεία ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα και ιδιαίτερα της μεταποίησης τα τελευταία σαράντα πέντε χρόνια, όμως, ιδιαίτερα μάλιστα στη δεκαετία το '60 και στις αρχές της δεκαετίας του '70, πριν από την κρίση του πετρελαίου, είχε σαν αποτέλεσμα τη σταδιακή μείωση της συμβολής των γεωργικών εξαγωγών στο 51% το 1970 και στο 35% και στο 35% μετέπειτα. Σημαντική είναι επίσης η συμβολή του γεωργικού τομέα στο ισοζύγιο πληρωμών από την πλευρά των εισαγωγών.

Οι εισαγωγές γεωργικών προϊόντων αποτελούσαν πάντοτε ένα σχετικά χαμηλό ποσοστό των συνολικών εισαγωγών μας, το οποίο μάλιστα μειώθηκε δραστικά τα τελευταία σαράντα πέντε χρόνια από 35% στην αρχή της δεκαετίας του '60 σε 16% σήμερα. Είναι επίσης αξιοσημείωτο να παρατηρήσουμε ότι σε αντίθεση με το συνολικό εμπορικό ισοζύγιο της χώρας μας, το οποίο εμφανίζει σημαντικό έλλειμμα τα τελευταία αυτά χρόνια (οι συνολικές εξαγωγές μας καλύπτουν συνήθως λιγότερο του 50% των συνολικών εισαγωγών μας), το ισοζύγιο γεωργικών προϊόντων από τα μέσα της δεκαετίας του '50 και ύστερα εμφανίζει συνεχώς πλεόνασμα με εξαίρεση τα δύο-τρία πρώτα χρόνια μετά την ένταξη, οπότε άρχισε να εμφανίζει σημαντικά ελλείμματα. Έτσι το 1960, οι εξαγωγές γεωργικών προϊόντων ανέρχονταν σε 135% των εισαγωγών γεωργικών προϊόντων ενώ το 1970 και 1980 τα ποσοστά αυτά μειώθηκαν σε 110% και 105% αντίστοιχα.

Η σημασία του γεωργικού τομέα για τους άλλους τομείς της οικονομίας μας είναι επίσης πολύ μεγάλη. Οι αγορές ενδιάμεσων γεωργικών προϊόντων από τους άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας ανέρχονται σε 13% της αξίας της γεωργικής παραγωγής, ενώ οι αγορές του γεωργικού τομέα από τους άλλους τομείς ανέρχονται στο 19%. Οι τελευταίες αγορές περιλαμβάνουν κυρίως λιπάσματα, καύσιμα, φυτοφάρμακα, υλικά συσκευασίας κ.α. Το μεγαλύτερο μέρος της γεωργικής παραγωγής – περίπου 57% - απορροφάται από την τελική ζήτηση (κατανάλωση, εξαγωγές, μεταβολές αποθεμάτων), ενώ το υπόλοιπο 43% υποβάλλεται σε περαιτέρω επεξεργασία (βιομηχανίες τροφίμων, καπνού, βαμβακιού κ.α.). (Πανιτσίδης Γ., 1986, σ.17-19)

2. Η ελληνική γεωργία της προενταξιακής περιόδου

Μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του '50 η γεωργία είχε σπουδαίο ρόλο. Συμμετείχε σημαντικά στη δημιουργία ρυθμών μεγέθυνσης του εθνικού κεφαλαίου και του όγκου των εξαγωγών, ενώ η προσφορά της στην απασχόληση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού

ήταν σημαντική. Ως αποτέλεσμα, αυξημένη υπήρξε η συμμετοχή της στη δημιουργία εθνικού προϊόντος και εισοδήματος. Στη δεκαετία του '60 οι επιδόσεις της γεωργίας υστέρησαν συγκριτικά με τις αντίστοιχες του αστικού τομέα. Η συμβολή της στη διαμόρφωση ρυθμών μεταβολής του εθνικού προϊόντος και εισοδήματος αρχίζει να υποχωρεί. Η ποσοτική αξιολόγηση και ο απολογισμός της συμβολής της στην οικονομική ανάπτυξη της δεκαετίας του '70, έχει καταγράψει χαμηλές αποδόσεις της γεωργίας (ζημιές στην παραγωγή, υποβαθμισμένη παραγωγή) να συμβαδίζουν με χαμηλές αποδόσεις του ΑΕΠ, ενώ άριστες αποδόσεις του αστικού τομέα να συμβαδίζουν με άριστες αποδόσεις του ΑΕΠ.

Η επίδοση της στην πρώτη δεκαετία ('50-'60) είναι αξιοσημείωτη. Χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής ήταν ότι η γεωργία απασχολούσε το 1/2 του συνολικού αριθμού των απασχολούμενων (51,3%), η συμμετοχή της στις συνολικές εξαγωγές έφθανε μέχρι και το 70%, η δε συμβολή της στη δημιουργία ρυθμών μεταβολής στο ΑΕΠ και στο εθνικό εισόδημα ανήρχετο σε 27,1% και σε 32,8% αντίστοιχα. Σημαντικοί ρυθμοί συσσώρευσης κεφαλαίου στην περίοδο αυτή οφείλονταν στην αξιοσημείωτη μεταβολή στο συσσωρευμένο κεφάλαιο της γεωργίας.

Ο πραγματοποιούμενος μετασχηματισμός της ελληνικής οικονομίας επεφύλαξε στη γεωργία υποδεέστερο ρόλο, αλλά της αναγνώρισε την ορθολογικοποιημένη συνύπαρξη της στα συντελούμενα. Οι αγροτικές εξαγωγές συνέχισαν την ανοδική πορεία τους, ενώ το απελευθερούμενο εργατικό δυναμικό της ικανοποίησε τις αυξανόμενες ανάγκες απασχόλησης στους άλλους τομείς.

Τα διαθέσιμα προϊόντα στην ελληνική αγορά άρχισαν να συνθέτονται και από άλλα προϊόντα. εκτός της πρωτογενούς παραγωγής, ενώ αυξήθηκε η εισαγωγική διείσδυση στην εγχώρια αγορά. Στη δεκαετία του '60 η έναρξη της «απογείωσης» της οικονομίας συμπίπτει με τη Συμφωνία Σύνδεσης Ελλάδος - ΕΟΚ (υπεγράφη το 1961 και ετέθη σε ισχύ το 1962). Στη συμφωνία αυτή προεβλέπετο προοδευτική εναρμόνιση της εθνικής αγροτικής πολιτικής με εκείνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς επίσης και προτιμησιακές συμφωνίες στο εξωτερικό εμπόριο αγροτικών προϊόντων. Τόσο ο οικονομικός μετασχηματισμός όσο και οι αλλαγές στις γενικότερες επιδόσεις και υφιστάμενες διαρθρώσεις της γεωργίας επηρεάστηκαν περαιτέρω από τη θεμελιακή αυτή επιλογή της σύνδεσης της Χώρας με την τότε ΕΟΚ, καθώς επίσης και από τον αντίκτυπο των γεγονότων για τη μετά το 1967 περίοδο. Παρά την τελωνειακή ένωση από το 1962 δεν εφαρμόστηκαν τα συμφωνηθέντα συνοδευτικά μέτρα που αφορούσαν την εναρμόνιση της αλιευτικής πολιτικής με εκείνη της Ε.Ε., ούτε αντλήθηκαν οι σχετικοί πόροι από το δεύτερο χρηματοδοτικό πρωτόκολλο σύνδεσης. Παράλληλα, οι ελληνικές εξαγωγές αγροτικών προϊόντων αντιμετώπιζαν ποικίλα προβλήματα

στην Ευρωπαϊκή αγορά κυρίως λόγω της επιβολής αντισταθμιστικών εισφορών κατά την εξαγωγή στις Χώρες-Μέλη. Όλα αυτά συνέβαιναν αντίθετα με το γράμμα και το πνεύμα της συμφωνίας σύνδεσης, αφού οι ερμηνείες που δόθηκαν στα διάφορα πρωτόκολλα ήταν σε βάρος της χώρας. Παρά ταύτα η Συμφωνία Σύνδεσης ήταν πρωτοποριακή γιατί απέβλεπε σε μια στενή μορφή τελωνειακής ένωσης με στοιχεία οικονομικής συνεργασίας στον αγροτικό τομέα.

Οι τιθέμενοι στόχοι ανάπτυξης της οικονομίας στη δεκαετία του '70 οδήγησαν την ελληνική γεωργία σε αναθεώρηση του ρόλου της. Ο στόχος της γρήγορης αλλά και δασμοβίωτης εκβιομηχάνισης είχε ως αποτέλεσμα τη συρρίκνωση της. Το ποσοστό των απασχολουμένων από 51,3% που ήταν στη δεκαετία του '50 μειώθηκε σε 34,0%, ενώ οι εξαγωγές αγροτικών προϊόντων μειώθηκαν σχεδόν στο μισό (από 66,9% σε 30,2%). Η συμβολή του αγροτικού προϊόντος στη δημιουργία ρυθμών μεταβολής του ΑΕΠ και του εθνικού εισοδήματος κατέληξε σε 15,1% και 18,1% αντίστοιχα από 27,1% και 32,8% που ήταν στη δεκαετία του '50.

Πτωτική επίσης τάση σημειώνεται στη συμμετοχή του συσσωρευμένου παγίου κεφαλαίου στη γεωργία στη συνολική συσσώρευση (από 12,1% σε 9,5%). Η συρρίκνωση της γεωργίας στη δεκαετία του '70 παρατηρείται μάλιστα σε μια περίοδο όπου η ελληνική οικονομία διεύρυνε την υπάρχουσα παραγωγική της βάση και γνώριζε μέσους ετήσιους ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ της τάξης του 4,0%. Η συρρίκνωση αυτή, επιβαλλόμενη από το μοντέλο του οικονομικού μετασχηματισμού που τελικά προέκυψε, δεν συνοδεύθηκε από αλλαγές στις διαρθρώσεις αγροτικής παραγωγής. Οι διαρθρώσεις αυτές ουσιαστικά παρέμειναν στάσιμες.

Οι προκαταρκτικές συμφωνίες προς το τέλος της δεκαετίας του '70 για την πλήρη ένταξη της Χώρας στην ΕΟΚ είχαν σημαντικές άμεσες και έμμεσες παρενέργειες στα οικονομικά της γεωργίας. Το ενδιαφέρον για τα οικονομικά αλλά κυρίως για τα διαρθρωτικά προβλήματα της αναζωπυρώθηκε, ενώ όσο πλησιάζαμε χρονικά προς την πλήρη ένταξη οι επιθυμίες για την επίλυση των προβλημάτων αυτών και για τη νέα επανεξέταση του ρόλου της έγιναν εντονότερες, αποκρυσταλλούμενες στο είδος και την κατεύθυνση της εθνικής αγροτικής πολιτικής. Οι τιμές παραγωγού γνώρισαν ουσιαστικές αυξήσεις λόγω της επερχόμενης ένταξης και της συνακόλουθης εξίσωσης των τιμών των αγροτικών προϊόντων στο ενδοκοινοτικό εμπόριο.

Συμπερασματικά, η αλλαγή που παρατηρήθηκε στην περίοδο 1950-1980 στη συμβολή της γεωργίας στην ανάπτυξη της οικονομίας και συνεπώς οι νέες επιβαλλόμενες σχέσεις μεταξύ της γεωργίας και άλλων τομέων της οικονομίας προέκυψαν λόγω των επιδιω-

κόμινων στόχων στο μετασχηματισμό της οικονομίας. Παρά όμως την παρατηρούμενη τάση μείωσης της συμβολής της γεωργίας στο ΑΕΠ, στην απασχόληση και στις εξαγωγές, η μη αναλογική σε σχέση με τον αστικό τομέα ανάπτυξη της δεν την οδήγησε σε εξαφάνιση. Παράγοντες όπως η ανεργία και ο στασιμοπληθωρισμός αποτέλεσαν εμπόδια στον απρόσκοπτο μετασχηματισμό της ελληνικής οικονομίας. Παρα-ταύτα, η ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα πραγματοποιήθηκε σε βάρος τόσο της γεωργίας όσο επίσης και του δευτερογενούς τομέα. (Σαπουνάς Γ., 1996, σ.62-65).

3. Η θέση του αγροτικού τομέα στην περίοδο 1953-1973

Η Ελλάδα στην αρχή της δεκαετίας του '50 βρέθηκε μπροστά στην πρόκληση της ταχύρρυθμης ανάπτυξης όπως πολλές άλλες αναπτυσσόμενες χώρες. Έβγαινε από μια περίοδο Κατοχής, Αντίστασης και Εμφυλίου Πολέμου, έχοντας πίσω της μια ιστορία μεγάλης αγροτικής μεταρρύθμισης, η οποία είχε ολοκληρωθεί λίγο πριν αρχίσει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.

Η Ελλάδα έχοντας πλέον ενταχθεί στο δυτικό στρατόπεδο, ακολουθεί τον καπιταλιστικό δρόμο της ανάπτυξης και έτσι η περίοδος της ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας μπορεί να θεωρηθεί ότι αρχίζει στις αρχές της δεκαετίας του '50.

Η οικονομική και κοινωνική δυναμική που είχε προκύψει μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο, οδηγούσε, εκ των πραγμάτων, τον αγροτικό τομέα στο ρόλο «συμπληρώματος» της αναπτυξιακής διαδικασίας. Μάλιστα οι εξαγωγικές επιδόσεις του αγροτικού τομέα έδειχναν ότι η χώρα στηριζόταν ουσιαστικά σ' αυτό τον τομέα και μάλιστα σε μερικά μόνο προϊόντα φυτικής παραγωγής.

Όμως, ως το 1953, δεν φαινόταν να είχε διαμορφωθεί οριστικά το μελλοντικό μοντέλο ανάπτυξης, και αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι η κατάσταση των πολιτικών δυνάμεων δεν επέτρεπε την επιλογή μιας ξεκάθαρης στρατηγικής.

Η οριστικοποίηση συγκεκριμένης επιλογής έγινε δυνατή μετά τις εκλογές του 1953. Η κρατική παρέμβαση όχι μόνο προσαρμόστηκε στην αναπτυσσόμενη δυναμική της καπιταλιστικής αγοράς, αλλά προσπάθησε να θέσει σε εφαρμογή διάφορα μέτρα για τη διευκόλυνση και προώθηση της (π.χ. υποτίμηση της δραχμής έναντι του δολαρίου κτλ.) (Μαράβηγιας Ν., 1992, σ. 35, 51).

Στα πλαίσια αυτά η αγροτική πολιτική προσπάθησε όχι μόνο να «βοηθήσει», αλλά και να «υποχρεώσει» τον αγροτικό τομέα να συμβάλει, όσο το επέτρεπαν οι πολιτικές και κοινωνικές ισορροπίες, στη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών για τη δραστηριοποίηση του ιδιωτικού κεφαλαίου στο μη αγροτικό τομέα της οικονομίας.

Στη συνέχεια θα προσπαθήσω να δείξω κατά πόσο ο αγροτικός τομέας κατόρθωσε να συμβάλει στη συνολική ανάπτυξη της περιόδου 1953-73 και πόσο αυτό ήταν αποτέλεσμα της πολιτικής που ασκήθηκε.

Ας σημειωθεί ότι από το 1962-63 αρχίζει ένα μεγαλύτερο άνοιγμα της ελληνικής οικονομίας μετά τη Σύνδεσή της με την ΕΟΚ: παρατηρείται μια σημαντική εισροή ξένου κεφαλαίου και σημειώνονται υψηλότεροι ρυθμοί μεγέθυνσης. Έτσι, η περίοδος μετά το 1962 ως το 1973 διαφοροποιείται σημαντικά από την προηγούμενη (1953-62). Συνολικά στην περίοδο 1953-73 ο αγροτικός τομέας μέσα στα πλαίσια της εθνικής οικονομίας εξελίχθηκε ραγδαία. Οι σχέσεις του με τους άλλους τομείς προσδιόρισαν σε μεγάλο βαθμό την ανάπτυξη ολόκληρης της οικονομίας.

Τα στοιχεία που υπάρχουν σήμερα μπορούν να σκιαγραφήσουν τη θέση του αγροτικού τομέα στις εξελίξεις αυτές. Τα στοιχεία αυτά περιγράφουν τις βασικές σχέσεις μεταξύ του τομέα αυτού και της υπόλοιπης οικονομίας στη βάση ότι η γεωργία «συμβάλλει» στην οικονομική ανάπτυξη με τους εξής συγκεκριμένους τρόπους:

α) Εξασφάλιση επάρκειας τροφίμων και συναλλάγματος από τις εξαγωγές.

β) Εξασφάλιση εργατικού δυναμικού για τις ανάγκες των άλλων τομέων.

γ) Μεταφορά πόρων μέσω κυρίως του συστήματος των σχετικών τιμών για επενδύσεις στους άλλους τομείς.

δ) Διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς μέσω της κατανάλωσης και επένδυσης των αγροτών. (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 52).

Συγκεκριμένα:

α) Εξασφάλιση επάρκειας τροφίμων και συναλλάγματος από τις εξαγωγές: Στις αρχές της δεκαετίας του '50 η γεωργία συνέβαλε στην δημιουργία του ΑΕΠ κατά 30% περίπου, ενώ ο δευτερογενής τομέας (Ορυχεία, Μεταποίηση, Ηλεκτρισμός, Κατασκευές) μόνο κατά 20%. Μόλις στις αρχές της δεκαετίας του '60 ο δευτερογενής τομέας κατάφερε να ισοσκελίσει τον αγροτικό τομέα, όπου και οι δύο τομείς συμμετείχαν κατά 25% περίπου ο καθένας. Αυτό ήταν φυσικό επακόλουθο της μεγαλύτερης ετήσιας αύξησης του δευτερογενούς τομέα. Έτσι από το 1961-62 η Ελλάδα αρχίζει να ξεφεύγει από την κατηγορία των αγροτικών χωρών.

Η εξέλιξη αυτή όμως δεν συνοδεύτηκε από σημαντικές αλλαγές στην επίδοση και στη σύνθεση του εξωτερικού εμπορίου. Οι εξαγωγές αγροτικών προϊόντων κυριαρχούσαν ακόμη και το 1961-62, όπου έφθαναν στο 58,4% των εισπράξεων σε συνάλλαγμα, σε σχέση με το σύνολο των εισπράξεων, έναντι 66,4% το 1952-53. Το σημαντικότερο όμως ήταν ότι οι εισαγωγές αγροτικών προϊόντων κόστιζαν ελάχιστα σε σχέση με τις εισαγωγές των άλλων

προϊόντων. Η δαπάνη σε συνάλλαγμα για εισαγωγές αγροτικών προϊόντων αντιπροσώπευε το 17% το 1954 και το 1961-62 το 15,3%. Συνεπώς, οι εισπράξεις από εξαγωγές αγροτικών προϊόντων υπερκάλυπταν κατά 191% τις δαπάνες για εισαγωγές το 1954, ενώ το 1961-62 το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 150%.

Έτσι, ο αγροτικός τομέας όχι μόνο κάλυπτε με τις εξαγωγές συνολικά τις συναλλαγματικές δαπάνες για εισαγωγές αγροτικών προϊόντων, αλλά άφηνε ένα καθαρό θετικό υπόλοιπο από τις εξωτερικές ανταλλαγές.

Το 1954 το καθαρό υπόλοιπο σε συνάλλαγμα αντιπροσώπευε το 30,5% των αναγκών για την κάλυψη του συνολικού ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου. Τα αντίστοιχα δεδομένα το 1961-62 ήταν 12,8%. Η εξέλιξη αυτή σήμαινε ότι η συμβολή του αγροτικού τομέα στην εξισορρόπηση του ελλείμματος του εξωτερικού εμπορίου μειωνόταν. Αυτό ήταν αποτέλεσμα: α) των αυξανόμενων αναγκών αγροτικών προϊόντων, τις οποίες η εγχώρια παραγωγή δεν μπορούσε να καλύψει, και, β) των αυξανόμενων αναγκών για μη αγροτικά προϊόντα, στις οποίες οι μη αγροτικοί τομείς δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθούν.

Μετά τη Σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ οι εξελίξεις που διαπιστώθηκαν στην προηγούμενη περίοδο διαφοροποιήθηκαν. Έτσι, η συμμετοχή του αγροτικού τομέα στο ΑΕΠ μειώθηκε φθάνοντας το 1972-73 στο 16,2%, ενώ η αντίστοιχη συμμετοχή του δευτερογενούς έφθασε στο 34%, (έναντι 25% περίπου που ήταν και για τους δύο τομείς το 1961-62). Η εξέλιξη αυτή ήταν πολύ σημαντική και έδειχνε το δυναμισμό του δευτερογενούς τομέα. Όμως οι επιδόσεις αυτές πρέπει να κριθούν με βάση τα αποτελέσματα στο εμπορικό ισοζύγιο. Η παραπέρα μείωση της σημασίας της γεωργίας στο ΑΕΠ φαίνεται ότι δεν συνοδεύτηκε από βελτίωση της σημασίας της μεταποίησης. Το ισοζύγιο εξωτερικού εμπορίου χειροτέρευσε και για τα αγροτικά προϊόντα και συνολικά. Το 1972-73 το αγροτικό ισοζύγιο όχι μόνο δεν παρουσίαζε θετικό υπόλοιπο, αλλά ούτε οι εισπράξεις από εξαγωγές κάλυπταν τις δαπάνες για εισαγωγές (βαθμός κάλυψης 76%). Το αρνητικό υπόλοιπο έφθανε τα 110 εκ. δολ. Το υπερβολικό ποσό βέβαια μπορεί να οφειλόταν στη συγκυρία του 1973, αλλά, και αν αυτή δεν ληφθεί υπόψη, το καθαρό υπόλοιπο ήταν γύρω στο μηδέν. Αυτό σήμαινε ότι ο αγροτικός τομέας μόλις κάλυπτε τις ανάγκες σε συνάλλαγμα για εισαγωγές αγροτικών προϊόντων και επιπλέον δεν συνέβαλε καθόλου στην κάλυψη του συνολικού συναλλαγματικού ελλείμματος όπως αυτό συνέβαινε στο παρελθόν (1952-62).

Οι εξελίξεις αυτές θα μπορούσαν να μην είναι αρνητικές, εάν οι άλλοι τομείς της οικονομίας εμφάνιζαν σημαντικές εξαγωγικές επιδόσεις. Όμως αυτό ελάχιστα συνέβαινε. Το συνολικό ποσοστό κάλυψης των δαπανών για εισαγωγές από τις εισπράξεις των εξαγωγών από 39,5% το 1961-62 έπεφτε σε 31,8%. Αυτό βέβαια οφειλόταν στο εξωτερικό εμπόριο

αγροτικών προϊόντων, αλλά και οι μη αγροτικοί τομείς δεν παρουσίασαν ιδιαίτερη επίδοση, ώστε να αντισταθμίσουν την κατάσταση.

Το εξωτερικό εμπόριο των μη αγροτικών προϊόντων παρουσίαζε μικρή βελτίωση. Το ποσοστό κάλυψης των δαπανών για εισαγωγές από τις εισπράξεις των εξαγωγών από 19,4% το 1961-62, έφθανε το 1972-73 στο 23,3%, ενώ στην προηγούμενη φάση (1953-62) δεν είχε βελτιωθεί καθόλου.

Θα μπορούσε συνεπώς να υποστηριχθεί ότι στη φάση (1962-73) η μείωση της σημασίας του αγροτικού τομέα ήταν πάρα πολύ σημαντική. Πολύ λίγο όμως αντισταθμίστηκε από τη βελτίωση των άλλων τομέων, προκειμένου αυτοί να ανταποκριθούν στις ανάγκες της χώρας σε καταναλωτικά και επενδυτικά αγαθά, τα οποία ο αγροτικός τομέας δεν μπορούσε να προσφέρει.

Εκείνο που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι ότι στις αρχές της δεκαετίας του '70, όταν η παγκόσμια κρίση γίνεται οδυνηρά αισθητή και στην Ελλάδα, ο ελληνικός αγροτικός τομέας ήταν αποδυναμωμένος. Μόλις κάλυπτε τις δαπάνες σε συνάλλαγμα για τις εισαγωγές αγροτικών προϊόντων από τις εισπράξεις των εξαγωγών το 1971 και το 1972, ενώ το 1973 παρουσίαζε αρνητικό υπόλοιπο. Η συμβολή του συνεπώς στην κάλυψη του αυξανόμενου λόγω της ενεργειακής κρίσης ελλείμματος, από το 1973 και μετά, ήταν ελάχιστη (1971=2,8% και 1972=3% έναντι 12,8% το 1961-62).

Το ζήτημα είναι να ερμηνευτούν οι αιτίες της εξέλιξης αυτής, δηλαδή κατά πόσο οφείλεται στην αγροτική πολιτική και στη γενικότερη κρατική παρέμβαση, ιδίως στην περίοδο της Δικτατορίας ή στην εξάντληση της δυναμικής του αγροτικού τομέα ως αποτέλεσμα των ανισομερών σχέσεων του με τους άλλους τομείς ή και στους δύο λόγους. (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 56-58).

β) Εξασφάλιση εργατικού δυναμικού για τις ανάγκες των άλλων τομέων. Οι εξελίξεις στις παραγωγικές επιδόσεις των τομέων της οικονομίας και συνεπώς η ικανότητα τους να ικανοποιήσουν τις αυξανόμενες ανάγκες της χώρας σε καταναλωτικά και επενδυτικά αγαθά, σχετίζονται και με τη μετακίνηση του ενεργού πληθυσμού από τον αγροτικό τομέα στους άλλους τομείς. Το εργατικό δυναμικό δεν υπήρξε ποτέ στην περίοδο 1952-73 περιοριστικός παράγοντας στην ανάπτυξη. Βέβαια, η ποιότητα του εργατικού δυναμικού προφανώς δημιούργησε σημαντικά προβλήματα. Αυτό όμως που ενδιαφέρει εδώ είναι να δειχτεί ότι ο αγροτικός τομέας προσέφερε άφθονο εργατικό δυναμικό στους άλλους τομείς.

Η αύξηση του ενεργού πληθυσμού στους μη αγροτικούς τομείς της οικονομίας ήταν συνολικά 45% μεταξύ 1951-71, ενώ η μείωση του ενεργού πληθυσμού στον αγροτικό

τομέα ήταν -42%. Σε απόλυτους αριθμούς οι μη αγροτικοί τομείς αύξησαν την απασχόληση κατά 604 χιλ. άτομα, ενώ ο αγροτικός τομέας έχασε στην περίοδο 1951-71 616 χιλ. άτομα.

Η συνολική αύξηση του ενεργού πληθυσμού εμφανίζεται μηδενική, και θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι όσοι έφυγαν από τον αγροτικό τομέα απασχολήθηκαν στους μη αγροτικούς τομείς. Όμως υπήρξε προφανώς φυσική αύξηση του πληθυσμού, και συνεπώς είχε αυξηθεί ο ενεργός πληθυσμός. Πραγματικά, σύμφωνα με στοιχεία των απογραφών της ΕΣΥΕ σημειώθηκε μια έξοδος από τις αγροτικές περιοχές στην περίοδο 1951-71 που έφθανε τα 1.351.000 άτομα. Από αυτά 674,9 χιλ. κατευθύνθηκαν προς τα αστικά κέντρα και 676,2 χιλ. έφυγαν στο εξωτερικό. Το τεράστιο αυτό κύμα μετανάστευσης σήμαινε ότι οι μη αγροτικοί τομείς της οικονομίας δεν ήταν σε θέση να απασχολήσουν το εργατικό δυναμικό που «απελευθέρωνε» ο αγροτικός τομέας. Βέβαια τα 1.351.000 άτομα που έφυγαν από τις αγροτικές περιοχές δεν απασχολούνταν μόνο στον αγροτικό τομέα. Ωστόσο, δεδομένης της κυριαρχίας του τομέα αυτού σ' όλες τις περιοχές εκτός Αθήνας και Θεσσαλονίκης, είναι αλήθεια ότι το μέγιστο ποσοστό εγκατέλειπε τον αγροτικό τομέα. (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 59).

Στη μείωση κατά 616 χιλ. άτομα που εμφανίζεται στους απασχολούμενους στον αγροτικό τομέα κατά τις απογραφές 1951 και 1971 δεν υπολογίζεται η φυσική αύξηση του αγροτικού πληθυσμού. Συνεπώς, δεν έφυγαν μόνο 616 χιλ. άτομα από τον αγροτικό τομέα αλλά πολύ περισσότερα, όπως εξάλλου φαίνεται από τα στοιχεία κίνησης του πληθυσμού της ΕΣΥΕ που αναφέρθηκαν πιο πάνω. (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 59).

Πράγματι, η αδυναμία αύξησης της απασχόλησης στους μη αγροτικούς τομείς παρά την αφθονία εργατικού δυναμικού φαίνεται και από το γεγονός ότι ο ετήσιος ρυθμός αύξησης της απασχόλησης σ' αυτούς ήταν στην περίοδο 1961-71 ίσος με 1.3%. όταν στην ίδια περίοδο υπήρχε το μεγάλο κύμα της εξόδου από τον αγροτικό τομέα (-3,9% ετησίως).

Θα πρέπει να επισημανθεί η διαφοροποίηση μεταξύ των δύο περιόδων 1951-61 και 1961-71. Η μετακίνηση του αγροτικού πληθυσμού ήταν σημαντικότερη στη δεύτερη περίοδο και ήταν αντίστροφη των αναπτυξιακών επιδόσεων μεταξύ αγροτικού και μη αγροτικών τομέων.

Πράγματι, ο ετήσιος ρυθμός αύξησης του αγροτικού προϊόντος ήταν 4,9% και 2,5% αντιστοίχως στις δεκαετίες 1951-61 και 1961-71. Αντίθετα, στις ίδιες περιόδους, ο ετήσιος ρυθμός αύξησης των μη αγροτικών τομέων ήταν 6,3% και 8%.(Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 60).

Πόσο όμως συνέβαλε αυτή η αφθονία αγροτικού εργατικού δυναμικού στην ανάπτυξη των άλλων τομέων της οικονομίας ιδίως στην περίοδο 1961-71; Είναι προφανές ότι η πίεση της υποαπασχόλησης στους μισθούς έπαιξε σημαντικό ρόλο στη συσσώρευση του κε-

φαλαίου. Πόσο όμως χρησιμοποιήθηκε, από τη βιομηχανία ιδιαίτερα, το πλεονέκτημα αυτό είναι αμφισβητούμενο. (Γιαννίσης Τ., 1983, σ. 118).

Παρ' όλα αυτά φαίνεται ότι η έξοδος αγροτικού εργατικού δυναμικού δεν βοήθησε στην ανάπτυξη ούτε της γεωργίας όπως φαντάζονταν πολλοί θεωρητικοί. Αντίθετα, το αποτέλεσμα ήταν η ερήμωση της υπαίθρου με αρνητικές συνέπειες για την ανάπτυξη των αγροτικών.

Βέβαια, θα πρέπει να αναλυθούν τα αίτια αυτής της αγροτικής εξόδου, όχι μόνο από τον αγροτικό τομέα που θα ήταν αναπόφευκτο, αλλά από τις αγροτικές περιοχές συνολικά, κατά πόσο δηλαδή, αυτή η εξέλιξη οφείλεται στην κρατική παρέμβαση (ή την απουσία της) και κατά πόσο στη συγκεκριμένη δυναμική που αναπτύχθηκε.

γ) Μεταφορά πόρων μέσω κυρίως του συστήματος των σχετικών τιμών για επενδύσεις στους άλλους τομείς:

Ένας από τους περισσότερο αποτελεσματικούς τρόπους μεταφοράς πλεονάσματος από τον αγροτικό τομέα στους μη αγροτικούς τομείς είναι οι σχετικές τιμές των προϊόντων τους κυρίως μέσω της κρατικής πολιτικής αγροτικών τιμών. Πόσο, δηλαδή, η διαμόρφωση των σχετικών τιμών μεταξύ της αγροτικής παραγωγής και της βιομηχανικής είναι σε όφελος της βιομηχανίας.

Η αγροτική πολιτική τιμών «αξιοποιεί» το γεγονός ότι ο αγροτικός τομέας οικογενειακής μορφής «δέχεται» να παράγει χωρίς να «διεκδικεί» κέρδη και πλεόνασμα. Το κράτος καθορίζει τις τιμές διοικητικά σε τέτοιο ύψος, ώστε να επωφελούνται οι άλλοι τομείς από το χαμηλό κόστος διατροφής. Επειδή μάλιστα οι διακυμάνσεις της αγροτικής παραγωγής είναι μεγάλες, η κρατική πολιτική τιμών εμφανίζεται να προστατεύει τον αγροτικό τομέα από μια απότομη πτώση των τιμών, αφού ο ίδιος, εξαιτίας της φύσης της αγροτικής παραγωγής, δεν μπορεί να προσαρμόσει την προσφορά στο επίπεδο ζήτησης ικανής να στηρίζει τιμές που να καλύπτουν το «κοινωνικά αναγκαίο» κόστος σε κάθε συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό.

Βέβαια, αν και πολλές φορές ο αγροτικός τομέας «επιτυγχάνει» να εξασφαλίζει «ικανοποιητικές» τιμές σε σχέση με το κόστος, η κρατική πολιτική παρεμβαίνει είτε ελευθερώνοντας τις εισαγωγές από χώρες με χαμηλότερο κόστος αγροτικής παραγωγής, είτε επιβάλλοντας αγορανομικούς περιορισμούς στις τιμές, προκειμένου να «προστατεύσει» τους καταναλωτές.

Τελικά, όπως και να έχει το ζήτημα, οι αγροτικές τιμές με διάφορους τρόπους καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό διοικητικά. Αυτό σημαίνει ότι ουσιαστικά καθορίζονται από το

κράτος τόσο οι συνθήκες ζωής των αγροτών και η αγροτική έξοδος, όσο και οι επενδυτικές τους δυνατότητες.

Επειδή στην Ελλάδα τουλάχιστον μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '60 δεν φαίνεται να είχε αναπτυχθεί ουσιαστικά αγροτοβιομηχανικό σύστημα, δηλαδή ενσωμάτωση του αγροτικού τομέα από τις βιομηχανίες και επεξεργασίας των προϊόντων του, η αγροτική πολιτική τιμών ήταν ο κύριος μηχανισμός μεταφοράς πλεονάσματος (με τη μορφή χαμηλού κόστους διατροφής) από τον αγροτικό στους άλλους τομείς.

Βέβαια, αυτό δεν σημαίνει ότι οι βιομηχανικοί κλάδοι δεν επωφελούνται, είτε από τις ολιγοπωλιακές τους δυνατότητες να καθορίζουν τις τιμές (βιομηχανίες), είτε από τις ολιγοψωνιστικές τους ευκαιρίες (βιομηχανίες επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων). Ωστόσο, δεν φαίνεται να υπήρχε μια συγκροτημένη αλυσίδα παραγωγής τροφίμων στην περίοδο 1951-71, με την έννοια ότι μικρό ποσοστό της αγροτικής παραγωγής αγοραζόταν από τις βιομηχανίες επεξεργασίας σε σχέση με τα αντίστοιχα ποσοστά στις προχωρημένες καπιταλιστικές χώρες. Όμως, ο πιο αποτελεσματικός μηχανισμός απόσπασης πλεονάσματος από τον αγροτικό τομέα, εκτός βέβαια από τις τιμές, ήταν η αγροτική έξοδος. Όχι μόνο ερχόταν στις πόλεις εργατικό δυναμικό που δεν είχε στοιχίσει τίποτε στους μη αγροτικούς τομείς που κυριαρχούσαν εδώ, αλλά το δυναμικό αυτό έφερνε μαζί του όσες «οικονομίες» είχε από την εργασία του στον αγροτικό τομέα, χωρίς να προστεθεί η πώληση αγροκτημάτων για αγορά αστικών ακινήτων κτλ.

Την περίοδο αυτή βλέπουμε ότι οι τιμές για τον καταναλωτή των αγροτικών προϊόντων (νωπών ή επεξεργασμένων) κινούνται σε χαμηλότερα επίπεδα από εκείνα των βιομηχανικών προϊόντων. πράγμα που σημαίνει ότι το κόστος διατροφής σε σχέση με το κόστος άλλων αναγκών του πληθυσμού βρισκόταν επίσης σε χαμηλά επίπεδα. Αν υπολογιστεί ότι την περίοδο εκείνη η διατροφή αντιπροσώπευε πάνω από 40% της συνολικής δαπάνης για τη συντήρηση και αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, είναι φανερό ότι η συγκράτηση του επιπέδου των τιμών διατροφής είχε αποφασιστική σημασία για το επίπεδο της δαπάνης κατανάλωσης ολόκληρου του πληθυσμού και συνεπώς για το επίπεδο επένδυσης της ελληνικής οικονομίας. Ιδιαίτερη σημασία βέβαια είχε η συγκράτηση των εργατικών μισθών για τη μεταποιητική βιομηχανία, δηλαδή τελικά για την κερδοφορία του ιδιωτικού κεφαλαίου που ήταν ο κύριος φορέας της εκβιομηχάνισης.

Γεγονός είναι ότι η δραστηριότητα παραγωγής τροφίμων (αγροτική παραγωγή και βιομηχανίες επεξεργασίας) ήταν «η χαμένη» της αναπτυξιακής διαδικασίας και ότι για το λόγο αυτό συνέβαλε στη συσσώρευση στους άλλους κλάδους της οικονομίας. Δεν είναι όμως αρκετό για να δείξει αν μόνο η αγροτική παραγωγή ήταν αυτή που πραγματικά συνέβαλε στη

συγκράτηση του επιπέδου των τιμών ειδών διατροφής και όχι οι βιομηχανίες επεξεργασίας ή το εμπόριο.

Μετά το 1972 η κατάσταση αντιστράφηκε προς όφελος του αγροτικού τομέα. Θα πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι στην περίοδο 1953-61 η πίεση στις τιμές αγροτικών προϊόντων (νωπών και επεξεργασμένων) στο λιανικό εμπόριο ήταν πολύ μεγαλύτερη από την πίεση μετά το 1962. Αυτό μπορεί να οφείλεται στην ανάπτυξη των βιομηχανιών επεξεργασίας τροφίμων μετά το 1962, από τις οποίες περνούσε όλο και μεγαλύτερο ποσοστό αγροτικών προϊόντων πριν φθάσει στο λιανικό εμπόριο. Οι βιομηχανίες αυτές «απαιτούσαν» μια καλύτερη σχέση τιμών με τους άλλους κλάδους, και αυτό τελικά μπορεί να βοήθησε στην ευνοϊκότερη εξέλιξη των τιμών των προϊόντων διατροφής μέσα από την καλύτερη προσαρμογή της προσφοράς στη ζήτηση πέρα από την κρατική πολιτική τιμών. Από την εξέλιξη αυτή μάλλον επωφελήθηκαν περισσότερο από τον αγροτικό τομέα οι ίδιες οι βιομηχανίες επεξεργασίας τροφίμων.

Το τελικό συμπέρασμα που μπορεί να διατυπωθεί, με πολλές επιφυλάξεις, είναι ότι σ' ολόκληρη την περίοδο από το 1953 ως το 1972, λιγότερο ή περισσότερο, το κόστος της διατροφής συγκρατείται σε χαμηλότερα επίπεδα απ' ό,τι το κόστος για την κάλυψη άλλων αναγκών του πληθυσμού. Η διαφορά μειώνεται συνεχώς, μέχρι που αντιστρέφεται μετά το 1972. Η κατάσταση αυτή, αλλά και η εξέλιξη της, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην κρατική παρέμβαση πράγμα που φαίνεται και από τη διαφοροποίηση των εξελίξεων ανάλογα με την πολιτική κατάσταση που επικρατούσε στις διάφορες φάσεις της μεταπολεμικής περιόδου.

Επίσης, η αντιστροφή από το 1972 και μετά οφείλεται σε μεγάλο βαθμό και πάλι στην κρατική παρέμβαση. Βέβαια, η κρατική παρέμβαση δεν είναι άσχετη με την οικονομική αλλά και την κοινωνική δυναμική που αναπτύσσεται στις διάφορες φάσεις της μεταπολεμικής ανάπτυξης. (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 62-73).

δ) Εξέλιξη του αγροτικού εισοδήματος και η συμβολή του στη διερεύνηση της εσωτερικής αγοράς.

Το αγροτικό εισόδημα ορίζεται ως εισόδημα που προέρχεται από αγροτική δραστηριότητα και όχι από άλλες πηγές (παράλληλες δραστηριότητες, εμβάσματα, κοινωνική ασφάλιση κτλ.). Το ύψος του συνεπώς είναι συνάρτηση της αξίας της αγροτικής παραγωγής (δηλαδή του όγκου παραγωγής και των τιμών παραγωγού) και της αξίας των ενδιάμεσων καταναλώσεων (δηλαδή του όγκου τους και των τιμών τους), των οποίων η διαφορά καθορίζει την προστιθέμενη αξία του αγροτικού τομέα. Αν στη προστιθέμενη αξία προστεθούν οι επιδοτήσεις και αφαιρεθούν οι αποσβέσεις και οι φόροι, προκύπτει το αγροτικό εισόδημα.

Η διεύρυνση της αγοράς για τα βιομηχανικά προϊόντα, η οποία μπορεί να προέλθει από τον αγροτικό τομέα, εξαρτάται από το ύψος του εισοδήματος των αγροτών, που καταναλώνουν ή επενδύουν, και από τις δημόσιες επενδύσεις στον αγροτικό τομέα. Οι κρατικές επιδοτήσεις-ενισχύσεις ενσωματώνονται στο αγροτικό εισόδημα και δεν αποτελούν αυτόνομη καταναλωτική δαπάνη.

Μετά απ' αυτές τις διευκρινίσεις μπορεί να υποτεθεί ότι όσο περισσότερο αυξάνεται το αγροτικό εισόδημα και οι δημόσιες επενδύσεις στον αγροτικό τομέα, τόσο περισσότερο μπορεί να διευρυνθεί η ζήτηση για βιομηχανικά προϊόντα και άλλες υπηρεσίες. Το ζήτημα βέβαια που τίθεται είναι αν απ' αυτή τη ζήτηση επωφελείται η εγχώρια βιομηχανία ή οι εισαγωγές. Όμως αυτό δεν έχει άμεση σχέση με τη δυνατότητα του αγροτικού τομέα να συμβάλει στην αύξηση της ζήτησης για βιομηχανικά προϊόντα (κατανάλωσης ή επένδυσης), αλλά με τη δυνατότητα της εγχώριας βιομηχανίας να επωφεληθεί και να ικανοποιήσει τη ζήτηση αυτή.

Έτσι από επίσημα στοιχεία της ΕΣΥΕ φαίνεται ότι η σημασία του αγροτικού τομέα για τη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς περιορίζεται από την εισοδηματική δυνατότητα των αγροτών να καταναλώσουν και να επενδύσουν (δανειζόμενοι). Έτσι, ενώ στις αρχές της δεκαετίας του '50 το αγροτικό εισόδημα αντιπροσώπευε το 31% του συνολικού εισοδήματος, στις αρχές της επόμενης δεκαετίας είχε κατέλθει στο 24% και στις αρχές της δεκαετίας του '70 αντιπροσώπευε μόνο το 18,5%. (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 75).

Παρά το γεγονός ότι τα καταναλωτικά πρότυπα του αγροτικού πληθυσμού ολοένα και περισσότερο πλησίαζαν τα αντίστοιχα του πληθυσμού των πόλεων το συνολικό ποσό καταναλωτικών δαπανών των αγροτών σε σχέση μ' αυτό των υπόλοιπων κατηγοριών του πληθυσμού μειωνόταν σταθερά.

Σχετικά με τη σημασία των επενδύσεων ιδιωτικών και δημόσιων στον αγροτικό τομέα στην αύξηση της ζήτησης επενδυτικών προϊόντων παρατηρείται ότι δεν ήταν αξιόλογη σε σχέση με τη συνολική ζήτηση.

Οι ιδιωτικές επενδύσεις στον αγροτικό τομέα δεν ξεπέρασαν ποτέ το 10% του συνόλου των ιδιωτικών επενδύσεων με διάφορες διακυμάνσεις, ενώ αντιπροσώπευαν το 8-12% του αγροτικού προϊόντος σ' όλη τη μεταπολεμική περίοδο.

Οι δημόσιες επενδύσεις στον αγροτικό τομέα, οι οποίες θα μπορούσαν να αποτελέσουν σημαντική συμβολή στην ανάπτυξη πολλών κλάδων της ελληνικής οικονομίας μέσα από το σύστημα εθνικών προμηθειών, ενώ αποτελούσαν το 15,6% των συνολικών επενδύσεων το 1952, το 1962 έφθασαν να αποτελούν το 23,2% του συνόλου. Στη συνέχεια ο ρυθμός

αύξησης έπεσε, με αποτέλεσμα το 1972 να αποτελούν το 13,9% των συνολικών δημόσιων επενδύσεων.

Σε σχέση με το Ακαθάριστο Αγροτικό Προϊόν, οι δημόσιες επενδύσεις αυξήθηκαν μεταξύ 1952-62 από 3% περίπου το 1954 σε 7% το 1962 και στη συνέχεια το 1972 έφθασαν σε 8% περίπου. Όταν θα αναλυθεί η αγροτική πολιτική της περιόδου, θα φανεί ότι τα ποσοστά των δημόσιων επενδύσεων στον αγροτικό τομέα δεν ήταν αρκετά ούτε κατάλληλα διατιθέμενα για την ανάπτυξη του. Στο σημείο αυτό διαπιστώνουμε ότι η σημασία του απόλυτου ύψους των δημόσιων επενδύσεων για τη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς μειώνεται σε σχέση με το σύνολο των δημόσιων επενδύσεων.

Συνολικά, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι υπήρξε συρρίκνωση του αγροτικού τομέα όχι μόνο σε σχέση με τους άλλους τομείς (πράγμα αναπόφευκτο) αλλά και ως προς τους ρυθμούς ανάπτυξης του (από 4% μεταξύ 1952-62 σε 2,6% ετησίως μεταξύ 1963-73). Αυτή η ανακοπή της αναπτυξιακής δυναμικής του αγροτικού τομέα οδήγησε και στην καθήλωση των αγροτικών εισοδημάτων κατ' απασχολούμενο συγκριτικά με τα άλλα εισοδήματα (από 45% το 1961 σε 46% το 1971 σε σχέση με το μέσο κατ' απασχολούμενο εισόδημα της οικονομίας και από 27,4% το 1961 σε 33,8% το 1971 σε σχέση με το μέσο κατ' απασχολούμενο εισόδημα στους μη αγροτικούς τομείς).

Φαίνεται, τελικά, ότι η συγκράτηση του κόστους διατροφής προς όφελος των άλλων κλάδων και η μεγάλη και ταχύτατη αγροτική έξοδος (μεταξύ 1961-71 ήταν -3,9% περίπου ετησίως) είχαν πολύ μεγαλύτερο «κόστος» για την αγροτική ανάπτυξη από το «όφελος» για την ανάπτυξη των άλλων τομέων και συνολικά της εθνικής οικονομίας. (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 77).

Εάν δεν είχαν υπάρξει οι εξελίξεις αυτές μπορεί εύλογα να υποθεθεί ότι οι άλλοι τομείς και κυρίως αυτός της μεταποίησης δεν θα είχαν παρουσιάσει αυτούς τους σημαντικούς ρυθμούς αύξησης (π.χ. ετήσιος ρυθμός αύξησης του προϊόντος στη μεταποίηση έφθασε το 11,8% μεταξύ 1963-73, όταν στον αγροτικό τομέα έφθανε μόλις το 2,6%) που ήταν βέβαια συνέπεια του ρυθμού αύξησης των επενδύσεων ιδιαίτερα των ιδιωτικών.

Αυτοί όμως οι ρυθμοί αύξησης των μη αγροτικών κλάδων δεν συνοδεύτηκαν από ποιοτικές-διαρθρωτικές βελτιώσεις και ιδιαίτερα στην αναπτυξιακή δυναμική του αγροτικού τομέα (ο οποίος στο παρελθόν είχε πολύ σημαντικό πλεόνασμα στις ανταλλαγές με το εξωτερικό), με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν πολλά προβλήματα στο ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών.

4. Η κρατική παρέμβαση στον Αγροτικό Τομέα στην περίοδο 1953-1973

Στην προηγούμενη παράγραφο έγινε προσπάθεια να προσδιοριστεί πόσο και με ποιους τρόπους ο αγροτικός τομέας συνέβαλε στην ανάπτυξη των άλλων τομέων της οικονομίας. Το ερώτημα που τίθεται εδώ είναι αν η κρατική παρέμβαση στον αγροτικό τομέα μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί μια από τις βασικότερες αιτίες των εξελίξεων που διαπιστώθηκαν.

Όπως έχω προαναφέρει, η τελική διαμόρφωση της αναπτυξιακής στρατηγικής για την ελληνική οικονομία οριστικοποιήθηκε το 1953. Στα πλαίσια της υποστήριξης με κάθε τρόπο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, διαμορφώθηκε η αγροτική πολιτική με στόχο να εξυπηρετήσει τη δεδομένη αναπτυξιακή στρατηγική.

Έτσι, η αγροτική πολιτική έπρεπε να «συμπαρασταθεί» στον αγροτικό τομέα, προκειμένου αυτός να είναι σε θέση να εκπληρώσει τον αναπτυξιακό του ρόλο σύμφωνα με τις θεωρητικές απόψεις που επικρατούσαν στις δυτικές χώρες και τους Διεθνείς Οργανισμούς.

Οι διακηρυγμένοι στόχοι της αγροτικής πολιτικής ήταν:

- α) Αύξηση των αγροτικών εισοδημάτων μέσω της αύξησης της παραγωγικότητας.
- β) Σταθεροποίηση των τιμών.
- γ) Αύξηση των αγροτικών εξαγωγών και εξασφάλιση αυτάρκειας σε βασικά προϊόντα.

Τα μέσα για την επίτευξη των στόχων αυτών ήταν: α) Πολιτική τιμών και εισοδημάτων και β) Πολιτική επενδύσεων-διαρθρώσεων.

Ουσιαστικά η ελληνική αγροτική πολιτική δεν διέφερε ούτε στους στόχους ούτε στα μέσα από τις αγροτικές πολιτικές των δυτικών χωρών. Το ζήτημα ήταν πώς αυτή η πολιτική μπορούσε να εφαρμοστεί μέσα στα πλαίσια των ιδιαιτεροτήτων και του ίδιου του ελληνικού αγροτικού τομέα και της ελληνικής οικονομίας.

Ήδη παρουσιάστηκε η κατάσταση της ελληνικής γεωργίας και οικονομίας γενικότερα στις αρχές της δεκαετίας του '50. Και φάνηκε ότι ήταν εξαιρετικά δύσκολο να γίνουν «όλα μαζί και γρήγορα».

Οι προτεραιότητες όμως είχαν ήδη καθορισθεί από το 1953 και μετά, και βασικός στόχος ήταν η γρήγορη εκβιομηχάνιση με κύριο μοχλό την ιδιωτική πρωτοβουλία. Έτσι, η αγροτική πολιτική τιμών θα έπρεπε να συγκρατεί το κόστος διατροφής και η πολιτική αγροτικών διαρθρώσεων να συμβάλλει στην αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας, προκειμένου να εξασφαλίζεται συνάλλαγμα από τις εξαγωγές, να ρυθμίζεται η αγροτική έξοδος και να διευρύνεται η εσωτερική αγορά, δηλαδή να αυξάνονται τα αγροτικά εισοδήματα.

Το βάρος που έπρεπε να επωμιστεί η αγροτική διαρθρωτική πολιτική ήταν αναμφισβήτητα τεράστιο μπροστά στις χρηματοδοτικές δυνατότητες του κράτους και την κατάσταση του αγροτικού τομέα, με δεδομένες τις προτεραιότητες της αναπτυξιακής στρατηγικής. Επίσης, η πολιτική τιμών επωμιζόταν ένα σημαντικό κόστος για τη διαχείριση των αγορών, προκειμένου οι τιμές παραγωγού να μην πέφτουν κάτω από ένα ορισμένο επίπεδο συντήρησης των αγροτών για να αποφευχθεί η κοινωνικά επικίνδυνη αγροτική έξοδος, να διευρυνθεί η αγορά και ταυτόχρονα να συγκρατηθεί το κόστος διατροφής. Τα δύο σκέλη της αγροτικής πολιτικής θα μπορούσαν να είναι συμπληρωματικά.

Δηλαδή, όσο περισσότερο αυξάνονταν η παραγωγή και παραγωγικότητα (μέσω της διαρθρωτικής πολιτικής), τόσο περισσότερο μπορούσε να μειωθεί το κόστος διαχείρισης των αγορών (μέσω της πολιτικής τιμών, και φυσικά το αντίστροφο), χωρίς αυτό να προκαλέσει προβλήματα στην αναπτυξιακή διαδικασία.

Έτσι για την περίοδο 1953-1961 μπορούν να παρατηρηθούν τα ακόλουθα:

α) Οι δαπάνες για ενισχύσεις-επιδότησεις αντιπροσώπευε, σε μέσα επίπεδα κατ' έτος, 2,4% του ακαθάριστου αγροτικού προϊόντος, ενώ οι δαπάνες για κρατικές επενδύσεις κάθε μορφής (πολιτική διαρθρώσεων), αντιπροσώπευαν το 3,4% του ακαθάριστου αγροτικού προϊόντος σ' ολόκληρη την περίοδο.

β) Οι δαπάνες για ενισχύσεις-επιδότησεις αντιπροσώπευαν το 2,2% (μέσα επίπεδα κατ' έτος) του Τακτικού Προϋπολογισμού του κράτους, ενώ οι δαπάνες για κρατικές επενδύσεις κάθε μορφής στον αγροτικό τομέα αντιπροσώπευαν το 22.5% των κρατικών επενδυτικών δαπανών σ' όλους τους τομείς της οικονομίας.

Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει ότι το αγροτικό επίπεδο δαπανών για την αγροτική διαρθρωτική πολιτική σε σύγκριση με το σύνολο ήταν σχετικά υψηλό.

Σχετικά με την πολιτική τιμών και εισοδημάτων φαίνεται ότι δεν είχε ακόμη (ως το 1962) τεθεί το ζήτημα της βελτίωσης των συνθηκών ζωής των αγροτών μέσω της πολιτικής αυτής. Μ' άλλα λόγια, η συγκράτηση του κόστους διατροφής μεταφραζόταν σε χαμηλές τιμές παραγωγού, χωρίς τη μεσολάβηση των κρατικών δαπανών διαχείρισης των αγροτικών αγορών.

Αργότερα, η πολιτική αυτή επωμιζόταν ένα μεγάλο βάρος δαπανών προκειμένου να διατηρηθεί σχετικά χαμηλό κόστος διατροφής και ταυτόχρονα να υπάρξουν «ικανοποιητικές» τιμές παραγωγού για να εξυπηρετούνται οι άλλοι στόχοι της αγροτικής πολιτικής.

Πράγματι, από τα στοιχεία που υπάρχουν φαίνεται ότι το κόστος διαχείρισης αγροτικών προϊόντων είναι σχετικά πολύ μικρό μέχρι το 1962. Το γεγονός αυτό μπορεί να εξηγηθεί κυρίως από δύο λόγους: α) Από το χαμηλό επίπεδο αγροτικών διεκδικήσεων λόγω

υποχώρησης του αγροτικού κινήματος μετά τον εμφύλιο και β) Από το χαμηλό επίπεδο καταναλωτικών αναγκών και το υψηλό ποσοστό αυτοκατανάλωσης των αγροτών.

Από τους ίδιους λόγους, επίσης, μπορεί να εξηγηθεί και ο χαμηλός ρυθμός αγροτικής εξόδου που παρατηρήθηκε μεταξύ 1951-61 (χωρίς να λησμονείται και η ανυπαρξία εναλλακτικών λύσεων για τους αγρότες).

Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει η κατανομή των δαπανών για τη διαρθρωτική πολιτική, η οποία θεωρητικά έθετε τις βάσεις για τη μελλοντική ανάπτυξη του αγροτικού τομέα και αφορούσαν τη γεωργία, τη κτηνοτροφία, την αλιεία, τα δάση και τα εγχειοβελτιωτικά έργα.

Συγκεκριμένα:

(α) Οι δαπάνες για τη γεωργία απορροφούν το 33,6% (μέσο επίπεδο κατ' έτος) των συνολικών δαπανών, ενώ για την κτηνοτροφία μόνο το 1,3%, την αλιεία 0,4%, τα δάση 4,4%.

(β) Το μεγαλύτερο μέρος των δαπανών απορροφούν τα εγχειοβελτιωτικά έργα (60%), ενώ για την έρευνα και την εκπαίδευση διατίθεται μόνο το 1,4% και για την εμπορία-μεταποίηση το 3,4%.

(γ) Η πολιτική γης, η πολιτική διεύρυνσης των εκμεταλλεύσεων του αναδασμού κτλ. δεν φαίνεται ότι απορροφούν δαπάνες (ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτες).

Με βάση αυτή τη διάρθρωση των επενδυτικών δαπανών, δεν είναι δύσκολο να εξηγηθεί η συνεχιζόμενη διαρθρωτική καθυστέρηση του ελληνικού αγροτικού τομέα, παρά τους σημαντικούς ρυθμούς αύξησης που διαπιστώθηκαν (4,0% ετησίως μεταξύ 1952-62).

Η αύξηση αυτή μπορεί να εξηγηθεί κυρίως από την αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων στον αγροτικό τομέα, οι οποίες ήταν διπλάσιες σε όγκο από τις κρατικές.

Εδώ θα μπορούσε να διαπιστωθεί το παράδοξο ότι παρά τα χαμηλά αγροτικά εισοδήματα και την περιορισμένη χορήγηση δανείων από την ΑΤΕ, οι ιδιωτικές επενδύσεις στον αγροτικό τομέα έφθαναν το 7,1% ετησίως (μέσο επίπεδο) στην περίοδο 1953-61. Η εξήγηση μπορεί να αναζητηθεί στην ιδιόμορφη συμπεριφορά των αγροτών-παραγωγών σε σχέση με τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις.

Οι ιδιωτικές επενδύσεις των αγροτών δεν μπορούσαν βέβαια να αναπληρώσουν την ανεπάρκεια της αγροτικής διαρθρωτικής πολιτικής, κυρίως σε ζητήματα πολιτικής γης, έρευνας, εκπαίδευσης, αναπροσανατολισμού της σύνθεσης της παραγωγής (μεταξύ φυτικής και ζωικής).

Η έλλειψη αυτών των διαρθρωτικών αλλαγών στη συνέχεια ανέκοψε την αναπτυξιακή πορεία του αγροτικού τομέα, καθώς αυτός υποχρεωνόταν να συνεισφέρει όλο και περισσότερο στην ανάπτυξη των άλλων τομέων. (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 81-87).

Όσον αφορά την περίοδο 1962-73 παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στον τρόπο σύνδεσης του αγροτικού τομέα με την υπόλοιπη οικονομία.

Η σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και οι εξελίξεις της προηγούμενης περιόδου οδηγούν σταδιακά σε μεγαλύτερο άνοιγμα της ελληνικής οικονομίας στη διεθνή αγορά. Μετά το 1962 παρατηρείται μια σημαντική επενδυτική δραστηριότητα στη μεταποίηση κυρίως από κεφάλαια του εξωτερικού (Ελλήνων και ξένων κεφαλαιούχων). Ο βιομηχανικός κλάδος επεξεργασίας και μεταποίησης αγροτικών προϊόντων αναπτύσσεται, και η αγροτική παραγωγή συνδέεται όλο και περισσότερο με τον κλάδο αυτό.

Η σχετική ανάπτυξη και το άνοιγμα της οικονομίας επιτρέπει την εισαγωγή νέων προτύπων κατανάλωσης, όχι μόνο στα αστικά κέντρα, αλλά και στον αγροτικό χώρο. Οι αγρότες αρχίζουν να διεκδικούν μεγαλύτερα εισοδήματα για να καλύψουν τις αυξημένες ανάγκες για κατανάλωση, ενώ η σχετική εξειδίκευση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων μειώνει τη δυνατότητα αυτοκατανάλωσης.

Η συμπίεση των αγροτικών τιμών μπροστά στην αυξανόμενη ανάγκη εκσυγχρονισμού, άρα σημαντικής αύξησης του κόστους των ενδιάμεσων καταναλώσεων, οι οποίες ολοένα και περισσότερο αγοράζονται από τη βιομηχανία (ενώ προηγουμένως παραγόταν στην ίδια την εκμετάλλευση, π.χ. ζωοτροφές-λιπάσματα, ή δεν χρησιμοποιούνταν καθόλου. π.χ. φάρμακα κτλ.). οδηγεί στη συμπίεση των εισοδημάτων. τη στιγμή που τα καταναλωτικά πρότυπα «αστικού τύπου» διαχέονται στον αγροτικό χώρο και οι δυνατότητες αυτοκατανάλωσης μειώνονται. Παράλληλα, διανοίγονται μεγαλύτερες δυνατότητες μετανάστευσης (αγορά της Γερμανίας κυρίως). Όλα αυτά έχουν ως συνέπεια τη ραγδαία αύξηση της αγροτικής εξόδου και τη συγκράτηση του ποσοστού ιδιωτικών επενδύσεων στον αγροτικό τομέα στο 7% περίπου, δηλαδή όσο ήταν και στην προηγούμενη περίοδο παρά τη ραγδαία αύξηση χορήγησης δανείων από την ΑΤΕ.

Στην περίοδο αυτή τα αποτελέσματα των ανεπαρκειών της αγροτικής διαρθρωτικής πολιτικής γίνονται φανερά πλέον και στο επίπεδο των ποσοτικών επιδόσεων του αγροτικού τομέα.

Η αγροτική πολιτική έχει στην περίοδο αυτή να αντιμετωπίσει νέα δεδομένα. Από τη μια πλευρά, η ανάγκη αύξησης των αγροτικών εισοδημάτων και από την άλλη πλευρά, η ανάγκη διατήρησης χαμηλού κόστους διατροφής, αύξησης των εξαγωγών και διατήρησης ανεκτού επιπέδου αγροτικής εξόδου.

Και μέσα σε όλο αυτό το κλίμα δεν θα πρέπει να ξεχνάμε και τις διαφορετικές πολιτικές καταστάσεις που επικρατούν την περίοδο αυτή, αναφερόμενοι στην περίοδο 1967-1973 όπου η δικτατορική διαχείριση της εξουσίας περιορίζει και τα στοιχειωδέστερα δημοκρατικά δικαιώματα και καταπνίγει κάθε διεκδικητικό κίνημα στον αγροτικό χώρο και σ' ολόκληρη την κοινωνία.

Συγκεκριμένα από 1962-1967, η αγροτική πολιτική φαίνεται να προσαρμόζεται στις νέες συνθήκες ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας.

Η πολιτική τιμών και εισοδημάτων αποκτά μεγαλύτερη σημασία προσπαθώντας να καλύψει το κόστος που έχει για τον αγροτικό τομέα η συμπίεση των αγροτικών τιμών, η οποία όμως είναι «αναγκαία» για την ανάπτυξη των άλλων τομέων της οικονομίας.

Οι δαπάνες για την πολιτική τιμών και εισοδημάτων (ενισχύσεις-επιδότησεις) φθάνουν το 8,8% (μέσο κατ' έτος επίπεδο) των συνολικών δαπανών του Κρατικού Προϋπολογισμού, έναντι 2,2% στην περίοδο 1953-61, και αντιπροσωπεύει το 5,3% του ακαθάριστου αγροτικού προϊόντος, έναντι 2,4% στην προηγούμενη περίοδο.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει η κατανομή των δαπανών για την πολιτική τιμών και εισοδημάτων, η οποία δείχνει τις προτεραιότητες της.

Παρατηρείται έτσι μια σχετική υποχώρηση των δαπανών για επιχορηγήσεις (άμεσες ενισχύσεις εισοδήματος), ενώ αυξάνονται οι επιδοτήσεις στις τιμές των αγροτικών προϊόντων. Από το 1964 αρχίζει επίσης μια νέα πολιτική αναδιάρθρωσης της παραγωγής, η οποία απορροφά σημαντικές δαπάνες μέχρι το 1968 και συνίσταται στην επιδότηση των τιμών των προϊόντων που θεωρείται ότι πρέπει να αυξηθεί η παραγωγή τους.

Η πολιτική τιμών και εισοδημάτων ήταν σίγουρα αναγκαία για τη βελτίωση των συνθηκών της ζωής των αγροτών και τον περιορισμό της αγροτικής εξόδου, αλλά σε καμιά περίπτωση δεν μπορούσε να έχει εκσυγχρονιστικά αποτελέσματα, αλλά μάλλον άμβλυσε την πίεση για εκσυγχρονισμό. Ιδιαίτερα, επειδή σε μεγάλο βαθμό η πολιτική αυτή ενίσχυε και τις «μικρές» και τις «μεγάλες» εκμεταλλεύσεις, το αποτέλεσμα ήταν οι μικρές εκμεταλλεύσεις να διατηρούνται τεχνητά, ενώ οι μεγάλες εκμεταλλεύσεις να αναβάλλουν τον αναγκαίο εκσυγχρονισμό τους.

Βέβαια παρατηρούμε το φαινόμενο οι μικρές εκμεταλλεύσεις να επιβιώνουν κυρίως λόγω της αποχώρησης των συμβοηθούτων μελών, δηλαδή των αγροτών στις περισσότερο παραγωγικές ηλικίες προς τα μεγάλα αστικά κέντρα, ενώ οι γηραιότεροι έμεναν και εισέπρατταν τις σχετικές ενισχύσεις-επιδότησεις, συντηρώντας τις αρχαϊκές αγροτικές δομές (μέγεθος εκμεταλλεύσεων, μέθοδοι καλλιέργειας κτλ.).

Ωστόσο, δεν πρέπει να λησμονείται ότι χωρίς τις αυξημένες δαπάνες της πολιτικής τιμών δεν θα μπορούσε ούτε το κόστος διατροφής να συμπεσθεί, ούτε να διατηρηθεί ένα επίπεδο αγροτικής παραγωγής αναγκαίο για τη διατροφή του πληθυσμού και τις εξαγωγές, δεδομένου ότι οι διαρθρωτικές βελτιώσεις καθυστερούσαν. (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 90-96).

Κατά την περίοδο 1968-1973 η δικτατορική άσκηση της εξουσίας δημιουργεί νέες συνθήκες όπου η κοινωνική συναίνεση εξασφαλίζεται με αυταρχικές μεθόδους. Αυτό φαίνεται από την εξέλιξη των δαπανών για την αγροτική πολιτική τιμών και εισοδημάτων, οι οποίες μειώνονται σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια.

Έτσι, οι δαπάνες της πολιτικής αυτής από 8,8% των συνολικών δαπανών του Προϋπολογισμού μειώνοντας στο 6,9%, ενώ αυξάνονται σε σχέση με το ακαθάριστο αγροτικό προϊόν από 5,3% σε 6,8%, όμως πολύ λιγότερο απ' ότι αυξήθηκαν μεταξύ 1953-61 και 1962-67. (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 98)

Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί ότι από το 1970 οι δαπάνες Κοινωνικής Ασφάλισης μεταφέρονται από το υπουργείο Γεωργίας στο υπουργείο Κοινωνικών Υπηρεσιών. Γενικά, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η πολιτική τιμών και εισοδημάτων στην περίοδο της δικτατορίας δεν είχε βέβαια τον «καταναγκασμό» να εξασφαλίσει κοινωνική συναίνεση, είχε όμως τους ίδιους περιορισμούς να στηρίζει τον αγροτικό τομέα και μέσω του αγροτικού τομέα να προωθήσει την καπιταλιστική ανάπτυξη (όπως και στις προηγούμενες περιόδους).

Η συγκράτηση της αύξησης των δαπανών για την πολιτική τιμών άφησε κάποια μεγαλύτερα περιθώρια για τη διαρθρωτική πολιτική, άσχετα αν η κατανομή των δαπανών δεν ανταποκρινόταν στις πραγματικές ανάγκες του αγροτικού τομέα.

Το μέσο κατ' έτος ποσοστό των διαρθρωτικών δαπανών έφθασε στη φάση αυτή το 6,4% του ακαθάριστου αγροτικού προϊόντος, έναντι 4,3% στα προηγούμενα χρόνια.

Βέβαια, η αύξηση των συνολικών επενδυτικών δαπανών ήταν τόση, που το ποσοστό που αφιερωνόταν στον αγροτικό τομέα έφθανε μόνο το 22,8%, έναντι του 26,1% στα προηγούμενα χρόνια.

Η κατανομή των επενδυτικών δαπανών για τον αγροτικό τομέα ήταν στα χρόνια αυτά:

- ❖ 8,5% για τη Γεωργία (έναντι 19,4% στα προηγούμενα χρόνια)
- ❖ 8,0% για την Κτηνοτροφία (έναντι 0,7% στα προηγούμενα χρόνια). Η μεγάλη αυτή αύξηση οφείλεται κυρίως στην κατασκευή σφαγείων με δαπάνες του υπουργείου Γεωργίας.
- ❖ 0,6% για την Αλιεία (έναντι 1,0% στα προηγούμενα χρόνια)
- ❖ 7,7% για τα Δάση (έναντι 8,7% στα προηγούμενα χρόνια)

- ❖ 75,2% για Εγγειοβελτιωτικά Έργα (έναντι 70,0% στα προηγούμενα χρόνια)
- ❖ 1,1% για Έρευνα και Εκπαίδευση (έναντι 0,9% στα προηγούμενα χρόνια)
- ❖ 1,9% για Εμπορία-Μεταποίηση (έναντι 3,9% στα προηγούμενα χρόνια.).

Όπως φαίνεται, οι διαφοροποιήσεις δεν είναι ιδιαίτερα σημαντικές, εκτός από την περίπτωση της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Η εξισορρόπηση αυτή όμως μάλλον προέρχεται από την υποβάθμιση των επιμέρους δαπανών για τη γεωργία και την κατασκευή σφαγείων για την κτηνοτροφία.

Συνολικά δεν φαίνεται ουσιαστική αλλαγή της διαρθρωτικής πολιτικής. Έτσι, οι δαπάνες για έρευνα και εκπαίδευση είναι ελάχιστες και για την πολιτική γης ανύπαρκτες όπως και στις προηγούμενες περιόδους.

Περισσότερο σαφής διαφοροποίηση υπάρχει στο επίπεδο των ιδιωτικών επενδύσεων στον αγροτικό τομέα η οποία οφείλεται στην άφθονη χρηματοδότηση της ΑΤΕ σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους. Έτσι, οι ιδιωτικές επενδύσεις φθάνουν το 9,1 % κατά μέσο όρο κατ' έτος, έναντι 7,3% στα προηγούμενα χρόνια. Η κάλυψη των ιδιωτικών επενδύσεων από δάνεια φθάνει στη φάση αυτή το 84% έναντι 50% στη φάση 1962-67 και 59% στην περίοδο 1953-61. (Μπαλτάς Ν., 1984, σ. 34-37)

Η αύξηση της δανειοδότησης του Αγροτικού Τομέα στην περίοδο της δικτατορίας εντάσσεται στα πλαίσια της επεκτατικής πολιτικής και συνδέεται με τη διαγραφή των αγροτικών χρεών, που αποφασίστηκε για καθαρά δημαγωγικούς λόγους στην περίοδο της δικτατορίας. Βέβαια, η αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων δεν ήταν δυνατόν να υποκαταστήσει την κρατική διαρθρωτική πολιτική.

Τελειώνοντας την ανάλυση της Αγροτικής Πολιτικής, διαπιστώνουμε ότι, παρά τις σημαντικές διαφοροποιήσεις στα χρόνια αυτά που εξετάσαμε της ανάπτυξης και στις διαφορετικές πολιτικές συγκυρίες, δεν αλλάζει ριζικά ως προς τη βαθύτερη λογική της. Όπως έχει επανειλημμένα τονιστεί, η αγροτική πολιτική προσπαθούσε, χωρίς επιτυχία, να εξυπηρετήσει την αναπτυξιακή στρατηγική που άρχισε να εφαρμόζεται από το 1953. Βασικός στόχος φαίνεται ότι ήταν η δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών κερδοφορίας του ιδιωτικού κεφαλαίου στους μη αγροτικούς τομείς της οικονομίας και κυρίως στη μεταποίηση.

Ο στόχος αυτός όμως μέσα στις αντικειμενικά δύσκολες οικονομικές συνθήκες (χαμηλό επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων και στη γεωργία και στους άλλους τομείς) ήταν εξαιρετικά δύσκολο να επιτευχθεί χωρίς σημαντικό κόστος για την αναπτυξιακή δυναμική της ίδιας της γεωργίας. Έτσι, συγκρατήθηκε σχετικά χαμηλό κόστος διατροφής και διευκολύνθηκε σε κάποιο βαθμό η συσσώρευση στους άλλους τομείς (κυρίως στις κατοικίες), αλλά

ο αγροτικός τομέας δεν κατάφερε να συμβάλει με άλλους τρόπους στην ανάπτυξη (εξαγωγές, διεύρυνση εσωτερικής αγοράς), παρά το σημαντικό δημοσιονομικό κόστος.

Αυτές οι δημοσιονομικές δαπάνες, που επιβάρυναν ολόκληρη την κοινωνία με στόχο τη διευκόλυνση της συσσώρευσης στους μη αγροτικούς τομείς, χρησιμοποιήθηκαν τελικά για να συντηρήσουν τις δομές του αγροτικού τομέα, παρά για να τις εκσυγχρονίσουν. Η ανάγκη κάλυψης της «ζημιάς» του αγροτικού τομέα από τον Κρατικό Προϋπολογισμό λόγω της συμπίεσης των τιμών ήταν τόσο μεγάλη για τους γνωστούς οικονομικούς αλλά και πολιτικούς λόγους (κοινωνική συναίνεση), που δεν άφηνε περιθώρια για δαπάνες εκσυγχρονισμού.

5. Η θέση του αγροτικού τομέα στην περίοδο 1974-1985

Η οικονομική κρίση αρχίζει να εκδηλώνεται στην ελληνική οικονομία από το 1973 και μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι αποτέλεσμα εσωτερικών και εξωτερικών αιτίων. Ήδη, όπως έχει επισημανθεί από το 1972, η «υπερθέρμανση» της ελληνικής οικονομίας (πιστωτική επέκταση, οικοδομική έκρηξη κτλ.) είχε αρχίσει να πιέζει τις τιμές. Η ενεργειακή κρίση του 1973 προστέθηκε στη συγκυρία αυτή με αποτέλεσμα ο πληθωρισμός να ξεφύγει από κάθε έλεγχο.

Παρά τις προσπάθειες «πυροσβεστικής παρέμβασης» μέσω της συγκράτησης της οικοδομικής δραστηριότητας η σχεδόν καθολική αντίθεση της ελληνικής κοινωνίας προς τη δικτατορία και οι εσωτερικές διενέξεις στους κόλπους της οδήγησαν σε οικονομική και πολιτική χρεοκοπία. Η επέμβαση στην Κύπρο σήμανε και το τέλος της στρατιωτικής διακυβέρνησης και την εγκατάσταση κοινοβουλευτικού καθεστώτος.

Όσον αφορά τον αγροτικό τομέα, παρατηρείται μια σημαντική μεταβολή στον καθορισμό των αγροτικών τιμών την άνοιξη του 1973. Για πολιτικούς λόγους, αλλά και επειδή οι αγροτικές τιμές ήταν εξαιρετικά χαμηλές σε σχέση με τις νέες καταναλωτικές ανάγκες των αγροτών και το κόστος της αγροτικής παραγωγής, οι αυξήσεις που αποφασίζονται είναι πράγματι πρωτοφανείς (37,6% σε σχέση με το 1972, έναντι 7,6% μεταξύ 1972 και 1971). Το 1973 μπορεί να θεωρηθεί η αφετηρία της σημαντικής διαφοροποίησης των σχετικών τιμών μεταξύ αγροτικών και μη αγροτικών προϊόντων.

Μετά την πτώση της δικτατορίας το 1974, μια νέα περίοδος σχέσεων μεταξύ αγροτικού και μη αγροτικών τομέων φαίνεται να αρχίζει.

Μέσα σε δημοκρατικές συνθήκες, τις οποίες η Ελλάδα δεν είχε ουσιαστικά ποτέ γνωρίσει από το 1936 και μετά, και στα πλαίσια της παγκόσμιας κρίσης που πλήττει προφα-

νώς και την Ελλάδα, ο αγροτικός τομέας φαίνεται να βγαίνει από μια περίοδο «αναγκαστικής λιτότητας» και μαζί μ' αυτόν ολόκληρος ο αγροτικός χώρος.

Η περίοδος αυτή διαφοροποιείται από σημαντικά ιστορικά γεγονότα, όπως η ένταξη στην ΕΟΚ το 1981, η οποία συμπίπτει και με την άνοδο στην εξουσία του ΠΑΣΟΚ. Η αλλαγή της αγροτικής πολιτικής που σημειώνεται μεταξύ των δύο φάσεων 1974-80 και 1981-85 είναι σημαντική και προφανώς επηρεάζει το σύνολο των σχέσεων του αγροτικού τομέα με την υπόλοιπη οικονομία.

5.1. Η συμμετοχή του Αγροτικού Τομέα στο ΑΕΠ και η συμβολή του στην επάρκεια αγροτικών προϊόντων

Η συμμετοχή του αγροτικού τομέα στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν εξακολουθεί να μειώνεται και μετά το 1974. Έτσι, από περίπου 16% το 1974 φθάνει το 1980 στο 14% περίπου, ενώ στη συνέχεια ως το 1985 παραμένει στα ίδια επίπεδα. Η υποχώρηση αυτή όμως του αγροτικού τομέα δεν αντισταθμίζεται, μερικώς τουλάχιστον, όπως γινόταν στην προηγούμενη περίοδο 1953-73, από την αύξηση της συμμετοχής του Δευτερογενούς Τομέα (ορυχεία, μεταποίηση, ηλεκτρισμός, κατασκευές).

Έτσι, ενώ η σχετική συμμετοχή του τομέα αυτού ήταν το 1973 34% περίπου, το 1980 φθάνει το 33% και το 1985 πέφτει στο 30% περίπου. Πρόκειται εδώ για χαρακτηριστικές εξελίξεις που οφείλονται στη βαθιά οικονομική κρίση και όχι βέβαια στη μετάβαση σε μετα-βιομηχανικό στάδιο ανάπτυξης, όπου η ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών αντισταθμίζει την υποχώρηση των παραγωγικών τομέων της οικονομίας.

Εξάλλου, το φαινόμενο της κρίσης διαπιστώνεται και στους ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ και συνεπώς όλων των τομέων της οικονομίας, όπου από 7% ετησίως στην περίοδο 1953-73 ο ρυθμός μειώνεται μεταξύ 1974-1985 σε 2.3% ετησίως. Στα πλαίσια αυτά, ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης του αγροτικού προϊόντος μειώνεται περισσότερο από τον αντίστοιχο ρυθμό αύξησης του προϊόντος του Δευτερογενούς Τομέα στη φάση 1974-80, ενώ συμβαίνει το αντίστροφο στη φάση 1980-85. (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 105)

Οι εξελίξεις αυτές έχουν ως συνέπεια την όλο και μικρότερη συμβολή του αγροτικού τομέα στην κάλυψη του ελλείμματος των εμπορικών ανταλλαγών, μέχρι που η συμβολή αυτή μηδενίζεται και μετά το 1980 γίνεται αρνητική. Έτσι, ο αγροτικός τομέας, όχι μόνο δεν συμβάλλει στην κάλυψη του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου, αλλά δεν κατορθώνει να καλύψει το έλλειμμα των ανταλλαγών σε τρόφιμα και ποτά.

Ωστόσο, η συμμετοχή της δαπάνης για εισαγωγές αγροτικών προϊόντων μειώνεται όλο και περισσότερο. Το ίδιο συμβαίνει βέβαια και με τη συμμετοχή των εισπράξεων από

εξαγωγές αγροτικών προϊόντων στο σύνολο των εισπράξεων. Αυτό σημαίνει ότι οι άλλοι τομείς θα πρέπει να αναπληρώνουν τουλάχιστον αυτή τη μείωση των εισπράξεων.

Πράγματι, ο βαθμός κάλυψης των δαπανών για εισαγωγές από τις εισπράξεις των εξαγωγών, ενώ χειροτερεύει για τα αγροτικά προϊόντα, βελτιώνεται για τα υπόλοιπα. Η εξέλιξη αυτή όμως δεν σημαίνει οποιονδήποτε δυναμισμό των άλλων τομέων στις εξαγωγικές επιδόσεις, αλλά οφείλεται στη μείωση της ζήτησης για εισαγωγές, ιδιαίτερα μετά το 1980, λόγω της οικονομικής ύφεσης. Η μείωση των επενδύσεων είναι η βασική αιτία που εξηγεί τη μείωση της δαπάνης για εισαγωγές μεταξύ 1980-85. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης της συνολικής δαπάνης για εισαγωγές (1974-85) ήταν 6,3%, ενώ ο αντίστοιχος ρυθμός των συνολικών εισπράξεων από εξαγωγές ήταν 7,1%. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται μόνο στους μη αγροτικούς τομείς, επειδή στην περίπτωση των ανταλλαγών αγροτικών προϊόντων οι αντίστοιχοι ρυθμοί ήταν 7% για τη δαπάνη και 4,2% για τις εισπράξεις, πράγμα που δείχνει καθαρά τη μεγάλη υποχώρηση του αγροτικού τομέα στην περίοδο 1974-85, όσον αφορά τις εξωτερικές ανταλλαγές και την εξασφάλιση συναλλάγματος. (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 107)

5.2. Εξέλιξη του ενεργού πληθυσμού στον αγροτικό τομέα

Στην περίοδο 1974-85 παρατηρείται μια σημαντική υποχώρηση στο ρυθμό της αγροτικής εξόδου, η οποία βέβαια εξηγείται από την οικονομική κρίση. Πράγματι, η οικονομική κρίση έπληξε κυρίως τα αστικά κέντρα τόσο στο εσωτερικό της Ελλάδας (Αθήνα-Θεσσαλονίκη) όσο και στις χώρες της Δύσης.

Η μετακίνηση του πληθυσμού από τις αγροτικές περιοχές φαίνεται ότι μειώνεται δραστικά. Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία της ΕΣΥΕ., η μείωση της απασχόλησης στον αγροτικό τομέα στη δεκαετία 1975-85 φθάνει τα 112 χιλ. άτομα, ενώ στην προηγούμενη δεκαετία έφθανε τα 648 χιλ. άτομα. Έτσι, ο ρυθμός μείωσης κατ' έτος στην περίοδο αυτή ήταν -0,9%, έναντι -3,9% στην περίοδο 1961-71 και -2,6% στην φάση 1971-75.

Η εξέλιξη αυτή δείχνει ότι ένας σημαντικός παράγοντας μετακίνησης του αγροτικού πληθυσμού είναι οι ευκαιρίες εναλλακτικής απασχόλησης στα αστικά κέντρα. Ωστόσο, αφού, παρά τη σχετική βελτίωση των αγροτικών εισοδημάτων, ο αγροτικός τομέας δεν κατορθώνει να εξασφαλίσει εισοδήματα ανάλογα με τους μη αγροτικούς τομείς και, ταυτόχρονα δεν υπάρχουν δυνατότητες μετακίνησης εκτός των αγροτικών περιοχών, η μοναδική λύση είναι η εξωαγροτική απασχόληση μέσα στις ίδιες τις αγροτικές περιοχές.

Πράγματι, το φαινόμενο της εξωαγροτικής απασχόλησης των αγροτών μέσα στην περιοχή τους, χωρίς να εγκαταλείπουν την εκμετάλλευσή τους, τα τελευταία χρόνια έχει πά-

ρει σημαντικές διαστάσεις, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά σ' όλες σχεδόν τις χώρες (Μωυσίδης Α., 1986, Σ. 12-17).

Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ το 1977 το ποσοστό των αγροτών με απασχόληση εκτός γεωργίας και κτηνοτροφίας έφθανε για τους αρχηγούς των εκμεταλλεύσεων σε 21,8% και για τα μέλη σε 15,6% του συνόλου. Τα αντίστοιχα ποσοστά το 1983 ήταν 29% για τους αρχηγούς και 11,8% για τα μέλη (Κασίμης Χ., 1987, σ. 32-33).

Η συγκράτηση του αγροτικού πληθυσμού στις εκμεταλλεύσεις και στις αγροτικές περιοχές δεν σημαίνει σε καμιά περίπτωση ότι οι άλλοι τομείς της οικονομίας αντιμετώπισαν προβλήματα προσφοράς ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού. Η καθήλωση της οικονομικής δραστηριότητας ήταν τόσο μεγάλη, που, παρά τη συγκράτηση της αγροτικής εξόδου, η ανεργία αυξήθηκε σημαντικά στα αστικά κέντρα. Οι μετρήσεις του ποσοστού ανεργίας παραμένουν αναξιόπιστες στην Ελλάδα, ωστόσο η αύξηση του αριθμού των ανέργων ήταν σημαντική ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού (από 4% το 1975 σε 8% το 1985).

Εξάλλου, η φυσική αύξηση του πληθυσμού έγινε φανερή στην αγορά εργασίας. Το ισοζύγιο μετανάστευσης-παλιννόστησης όχι μόνο ισοσκελίστηκε, αλλά από το 1974 έγινε θετικό. Έτσι, ο αριθμός των απασχολουμένων στους άλλους τομείς αυξήθηκε κατά 900 χιλ. άτομα περίπου στη δεκαετία 1975-85, ενώ μεταξύ 1961-71 είχε αυξηθεί μόνο κατά 300 χιλ. άτομα περίπου.

Οι πληθυσμιακές αυτές εξελίξεις είναι ριζικά διαφορετικές από αυτές ολόκληρης της προηγούμενης περιόδου 1953-73. Η σημασία τους βέβαια είναι πολλαπλή, τόσο για τις σχέσεις του αγροτικού τομέα με τους άλλους τομείς όσο και για την οικονομική εξέλιξη γενικότερα.

Μέσα σε συνθήκες οικονομικής στασιμότητας, η αύξηση του ενεργού πληθυσμού στους μη αγροτικούς τομείς δεν σημαίνει μόνο ανεργία και υποαπασχόληση αλλά και δυσκολίες στην αποδοτικότητα του Δημοσίου κυρίως τομέα (αλλά και του Ιδιωτικού σ' ένα ορισμένο βαθμό), στον οποίο προσλαμβάνονται «αναγκαστικά» υπεράριθμοι για προφανείς κοινωνικούς και πολιτικούς λόγους.

Στις συνθήκες αυτές η συγκράτηση του πληθυσμού στις αγροτικές περιοχές γίνεται μια από τις σημαντικότερες προτεραιότητες της αγροτικής πολιτικής, όπως αναλύεται στη συνέχεια. Το ζήτημα πλέον σε περίοδο κρίσης είναι όχι η ρύθμιση της αγροτικής εξόδου αλλά η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη μείωση της.

Εξάλλου, η σχετική αποκέντρωση των δραστηριοτήτων των μη αγροτικών τομέων για διάφορους λόγους (αύξηση εργατικού κόστους στα αστικά κέντρα, αρνητικές εξω-

τερικές οικονομίες, περιφερειακή πολιτική κτλ.) προσφέρει απασχόληση στους αγρότες που ζητούν εργασία στις περιοχές τους χωρίς να εγκαταλείπουν τον αγροτικό τομέα.

Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη μείωση της μεταφοράς εισοδημάτων από τις αγροτικές περιφέρειες στα αστικά κέντρα μέσω της αγροτικής εξόδου (π.χ. για αγορά ακινήτων), οδηγεί σε βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των αγροτικών περιοχών. Αυτό βέβαια έχει ως συνέπεια τη χειροτέρευση της κρίσης στα αστικά κέντρα, τουλάχιστον όσον αφορά την παραδοσιακά μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα. Φαίνεται συνεπώς ότι οι πληθυσμιακές εξελίξεις έχουν σημαντικές συνέπειες στις σχέσεις του αγροτικού τομέα και των άλλων τομέων.

5.3. Η εξέλιξη του αγροτικού εισοδήματος και η συμβολή του στη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς

Κατά την περίοδο της κρίσης 1974-1985 το αγροτικό εισόδημα φαίνεται ότι παρουσίασε σημαντική άνοδο σε σχέση με τα άλλα εισοδήματα. Η ευνοϊκή αυτή εξέλιξη του αγροτικού εισοδήματος οφείλεται κυρίως στις κάθε μορφής επιδοτήσεις που προστίθενται σ' αυτό.

Έτσι, το αγροτικό εισόδημα (το προερχόμενο από αγροτική δραστηριότητα χωρίς πρόσθεση άλλων εξω-αγροτικών εισοδημάτων, κοινωνικών παροχών, εμβασμάτων κτλ.) παρουσίασε σημαντικά υψηλότερο ρυθμό αύξησης (20,4%) σε σχέση με τον αντίστοιχο ρυθμό αύξησης των άλλων εισοδημάτων (18,9%), δηλαδή μισθοί, ημερομίσθια, πρόσοδοι και κέρδη.

Από το έτος 1975 έως το 1980 ο ρυθμός αύξησης του αγροτικού εισοδήματος ανά απασχολούμενο ήταν μικρότερος από τον αντίστοιχο ρυθμό αύξησης των άλλων εισοδημάτων (18,2% και 19,9% αντιστοίχως). Από το 1981 έως το 1985 το εισόδημα ανά απασχολούμενο των άλλων τομέων παρουσίασε πολύ μικρότερη αύξηση (14,6%) σε σχέση με το αγροτικό εισόδημα (19,0%). Η εξέλιξη αυτή σχετίζεται προφανώς με τη διαφορετική πολιτική που ασκήθηκε, με την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ και με την εφαρμογή της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής.

Συνέπεια των ρυθμών αύξησης του αγροτικού εισοδήματος ήταν το γεγονός ότι το μέσο εισόδημα των αγροτών έφθασε από 57,1% το 1975 σε 61,3% το 1985 σε σχέση με το μέσο συνολικό εισόδημα κατ' απασχολούμενο (έναντι 46,3% το 1971). (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 119)

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι εξελίξεις αυτές σημειώθηκαν ενώ ο ενεργός πληθυσμός μειωνόταν με πολύ χαμηλούς ρυθμούς. (Από 35% του ενεργού πληθυσμού το 1975 έφθασε το 28,9% το 1985 έναντι μείωσης από 53,9% το 1961 σε 40,0% το 1971).

Βέβαια το αγροτικό εισόδημα ως σύνολο μειώθηκε στο 17,7% το 1985 έναντι 18,5% το 1971. Θα πρέπει όμως να παρατηρηθεί ότι το 1985 βρίσκεται σχεδόν στο ίδιο επίπεδο με το 1971, πράγμα που δείχνει ότι η σημασία του για τη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς μειώθηκε ελάχιστα μέσα σε 15 χρόνια. (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 120)

Όπως φάνηκε στα προηγούμενα, το αγροτικό εισόδημα χρησιμοποιήθηκε κυρίως για να ικανοποιήσει τις αυξανόμενες καταναλωτικές ανάγκες των αγροτών. Τα καταναλωτικά πρότυπα «αστικού τύπου», επεκτάθηκαν ακόμη περισσότερο στον αγροτικό χώρο. Είναι χαρακτηριστικό ότι η αύξηση των λιανικών πωλήσεων η οποία διαφοροποιείται σημαντικά στην περιφέρεια της πρωτεύουσας σε σχέση με την υπόλοιπη χώρα (όπου περιλαμβάνονται και οι αγροτικές περιοχές στις οποίες το αγροτικό εισόδημα έχει μεγάλη σημασία). Έτσι, στην περιφέρεια της πρωτεύουσας φθάνει το 1980 το 278,7% και στην υπόλοιπη χώρα το 284,1%. Το 1985 η διαφορά μεγαλώνει, φθάνοντας στην περιφέρεια πρωτεύουσας σε 682,8% και στην υπόλοιπη χώρα σε 733,1% (Στατιστικά Δελτία ΕΣΥΕ). Παράλληλα, οι ιδιωτικές επενδύσεις μειώνονται σε σχέση με το αγροτικό προϊόν από 9,1% περίπου στην περίοδο 1968-73, σε 8,4% στην περίοδο 1974-80 και σε 6,8% στην περίοδο 1981-85.

Οι ιδιωτικές επενδύσεις στον αγροτικό τομέα αντιπροσωπεύουν περίπου 7% στο σύνολο των ιδιωτικών επενδύσεων στην εθνική οικονομία στην περίοδο 1974-80, ενώ, λόγω μείωσης των συνολικών ιδιωτικών επενδύσεων, στην περίοδο 1981-85 αντιπροσώπευαν το 8%. Συνολικά βρίσκονται σε χαμηλότερα επίπεδα σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους. Η ζήτηση των αγροτών στρέφεται τελικά όλο και περισσότερο σε καταναλωτικά αγαθά. (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 121)

5.4. Η κρατική παρέμβαση στον Αγροτικό Τομέα στην περίοδο 1974-1985

Όπως προανέφερα, από το 1974 σημειώνονται σημαντικές αλλαγές στον αγροτικό τομέα. Αν και η οικονομική κρίση συνεχίζεται, οι δημοκρατικές ελευθερίες αποκαθίστανται σε επίπεδα πρωτόγνωρα για την ελληνική κοινωνία, ενώ εντείνεται το άνοιγμα της οικονομίας στο εξωτερικό στα πλαίσια της συμφωνίας σύνδεσης με την ΕΟΚ.

Έτσι η κρατική παρέμβαση αλλάζει ριζικά. Η κοινωνική πολιτική παίρνει σημαντικές διαστάσεις και ο ρόλος της κρατικής παρέμβασης για την κοινωνική συνοχή έχει τώρα μεγαλύτερη σημασία, απ' ό,τι έχει για την προώθηση της ανάπτυξης μέσω της δημιουργίας κατάλληλων συνθηκών για τη συσσώρευση του κεφαλαίου.

Οι συμπιεσμένες ανάγκες των εργαζομένων και των αγροτών θα πρέπει να ικανοποιηθούν με μισθολογικές αυξήσεις, αυξήσεις αγροτικών τιμών, περισσότερες δαπάνες για κοινωνικούς σκοπούς κ.τ.λ. που επιδεινώνουν την οικονομική κρίση.

Η μείωση των ιδιωτικών επενδύσεων γίνεται αισθητή σ' όλους τους τομείς, ενώ οι ξένες επενδύσεις δεν φαίνεται να «προτιμούν» την Ελλάδα (Γιαννίτσης Γ., 1983, σ.43-45).

Στα πλαίσια αυτά η κρατική παρέμβαση στον αγροτικό τομέα εγκαταλείπει αναγκαστικά τον παραδοσιακό της ρόλο. Το ζήτημα πλέον δεν είναι η ρύθμιση της αγροτικής εξόδου αλλά η συγκράτηση της και βασικό μέσο για τη συγκράτηση του αγροτικού πληθυσμού είναι η πολιτική αγροτικών τιμών και εισοδημάτων, η οποία ακολουθεί την Κοινή Αγροτική Πολιτική.

Εξάλλου, από το 1981 ολοκληρώνεται το άνοιγμα της ελληνικής οικονομίας μετά την ένταξη στην ΕΟΚ και δημιουργεί νέες συνθήκες. Στη συνέχεια, η αλλαγή πολιτικής με την άνοδο στην εξουσία του ΠΑΣΟΚ επηρεάζει σημαντικά την κοινωνική και οικονομική κατάσταση. (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ.124-125)

Συγκεκριμένα από το 1974 έως το 1980 οι στόχοι της αγροτικής πολιτικής δεν διαφοροποιούνται ως προς τις βασικές αρχές τους (αύξηση εισοδημάτων μέσω αύξησης της παραγωγικότητας, σταθεροποίηση τιμών, αύξηση εξαγωγών), αλλά προστίθενται δύο νέες επιδιώξεις: α) Η συγκράτηση του αγροτικού πληθυσμού στις αγροτικές περιοχές και β) Η ανάγκη προσαρμογής προς τις συνθήκες της ΕΟΚ.

Έτσι από επίσημα στοιχεία της ΕΣΥΕ φαίνεται ότι, όσον αφορά την πολιτική τιμών και εισοδημάτων (ενισχύσεις, επιδοτήσεις), οι κρατικές δαπάνες αυξάνονται από 7,5% στην περίοδο 1962-73 σε 10% στη φάση 1974-80. Ιδιαίτερα σε σχέση με την περίοδο της δικτατορίας αυξάνονται περισσότερο (6,9% την περίοδο 1968-73).

Ιδιαίτερα αυξάνεται το κόστος διαχείρισης των αγροτικών προϊόντων, ώστε οι αυξήσεις των τιμών της αγροτικής παραγωγής να μην μεταφερθούν άμεσα στην κατανάλωση. Βέβαια η προσπάθεια αυτή παρά το μεγάλο κόστος της δεν επιτυγχάνει. Το κόστος διατροφής αυξάνεται ταχύτερα από το συνολικό κόστος διαβίωσης. Τα στοιχεία που υπάρχουν είναι φανερό είναι ότι η αύξηση των συνολικών δαπανών για εισοδηματική ενίσχυση, έμμεση (επιδοτήσεις τιμών προϊόντων ή εισροών, διαχειριστικά ελλείμματα κτλ.) ή άμεση (εισοδηματικές ενισχύσεις κτλ.), είναι εξαιρετικά σημαντική σε σχέση με οποιαδήποτε προηγούμενη περίοδο.

Αυτό το ύψος των δαπανών διαχείρισης της αγροτικής πολιτικής τιμών και εισοδημάτων θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι είναι ένας από τους πολλούς παράγοντες της εσπευσμένης ένταξης στην ΕΟΚ, προκειμένου η Κοινή Αγροτική Πολιτική να αναλάβει ένα μέρος από το δημοσιονομικό κόστος. Τόσο μεγάλο κόστος και μάλιστα σε περίοδο οικονομικής κρίσης, όπου οι δυνατότητες αύξησης των φορολογικών εσόδων περιορίζονται και οι ανάγκες για άσκηση κοινωνικών πολιτικών αυξάνονται, δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα. Ήταν όμως απαραίτητο για να στηριχτούν οι τιμές (τιμές ασφάλειας στους παραγωγούς), να ενι-

σχυθούν οι εξαγωγές (εξαγωγικές επιδοτήσεις), να ενισχυθεί η παραγωγή ορισμένων προϊόντων (π.χ. κτηνοτροφικών) και, τέλος, να αυξηθεί το εισόδημα των αγροτών. Η αύξηση του εισοδήματος των αγροτών είναι κρίσιμης σημασίας για τη συγκράτηση τους στον αγροτικό χώρο.

Δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι τα αγροτικά εισοδήματα αυξήθηκαν και συγκρατήθηκε η αγροτική έξοδος, όμως το κόστος διατροφής αυξήθηκε, οι αγροτικές δομές παρέμειναν καθυστερημένες, οι ρυθμοί αύξησης του αγροτικού προϊόντος κινήθηκαν σε επίπεδα στασιμότητας και η κάλυψη του ισοζυγίου εμπορικών ανταλλαγών αγροτικών προϊόντων χειροτέρευσε.

Οι δυσμενείς αυτές εξελίξεις, ιδιαίτερα μάλιστα στην προοπτική ένταξης στην ΕΟΚ, οφείλονται προφανώς στην αύξηση του κόστους παραγωγής, λόγω αύξησης των αγοραζομένων ποσοτήτων, ενώ η αποδοτικότητα μειωνόταν λόγω της μείωσης των επενδύσεων, κρατικών και ιδιωτικών. Πράγματι, οι κρατικές επενδυτικές δαπάνες μειώνονται σημαντικά. Από 6,4% του ακαθάριστου αγροτικού προϊόντος στην περίοδο 1968-73 σε 4,3% στη φάση 1974-80. Το ποσοστό που αντιπροσωπεύουν οι δαπάνες αυτές στο σύνολο των κρατικών επενδυτικών δαπανών πέφτει από 22,8% μεταξύ 1968-73 σε 14,1% στη φάση 1974-80, δηλαδή το ύψος των επενδυτικών δαπανών δεν φαίνεται ότι ανταποκρίνεται στις ανάγκες εκσυγχρονισμού του Αγροτικού Τομέα. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι οι δαπάνες για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας φθάνουν το 5,8% μεταξύ 1976-80 των συνολικών δαπανών, έναντι 8% την πενταετία 1968-73.

Μια σημαντική επίσης αλλαγή κατά το 1974-80 σε σχέση με προηγούμενες περιόδους παρατηρείται στο ποσοστό των επενδυτικών δαπανών που κατευθύνεται στα εγχειροβελτιωτικά έργα (58,6% 1974-80, έναντι 75% 1968-73 και 70% 1962-67). Θα μπορούσε να υποτεθεί ότι οι μεγάλες ανάγκες του αγροτικού τομέα για εγχειροβελτιωτικά έργα είχαν μειωθεί. Αν κρίνει όμως κανείς από τα επίπεδα αποδοτικότητας της ελληνικής γεωργίας σε σχέση μ' αυτά στις αναπτυγμένες χώρες της ΕΟΚ, φαίνεται ότι η μεγάλη αυτή μείωση που παρατηρήθηκε μετά το 1974 σχετίζεται μάλλον με τους περιορισμένους οικονομικούς πόρους που διατίθενται για επενδύσεις στον αγροτικό τομέα.

Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί ότι ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα του ελληνικού αγροτικού τομέα δηλαδή το ζήτημα των μικρών και κατακερματισμένων αγροτικών εκμεταλλεύσεων και η αύξηση της τιμής της γης, που εμποδίζει την κινητικότητα της και συνεπώς τη διεύρυνση των εκμεταλλεύσεων, δεν κρίθηκε ότι είχε προτεραιότητα.

Όλα αυτά βέβαια θα ήταν δύσκολο να γίνουν σε περίοδο κρίσης, όπου το κύριο ζήτημα ήταν η άμεση αύξηση του αγροτικού εισοδήματος, ενώ οι διαρθρωτικές βελτιώσεις

μπορούσαν να αναβάλλονται λόγω έλλειψης πόρων. Τέτοιες παρεμβάσεις, εξάλλου, θα μπορούσαν να αποδειχθούν «επικίνδυνες» για την κοινωνική συνοχή και τελικά την εκλογική επιβίωση των κυβερνήσεων, επειδή, αν και άμεσα αναγκαίες βέβαια, θα είχαν κοινωνικό και οικονομικό κόστος. Έτσι, η κρατική παρέμβαση δεν τις αναλάμβανε με σοβαρές συνέπειες για την αποδοτικότητα του αγροτικού τομέα, ιδίως στα πλαίσια της επικείμενης ένταξης στην ΕΟΚ.

Οι αναγκαίες αυτές προσαρμογές δεν μπορούσαν να προκύψουν από τις ιδιωτικές επενδύσεις, αν και ενισχύθηκαν σημαντικά από την πιστωτική πολιτική της Αγροτικής Τράπεζας. Παρά την ανάγκη για πιστωτικούς περιορισμούς σε συνθήκες πληθωρισμού στην περίοδο 1974-80, τα δάνεια κάλυψαν το 62% των ιδιωτικών επενδύσεων στον αγροτικό τομέα. Έτσι, οι επενδύσεις των αγροτών έφθασαν το 8,4% έναντι 7,3% στα έτη 1962-67 και 9,1% στα έτη 1968-73.

Οι ιδιωτικές επενδύσεις στον αγροτικό τομέα θα μπορούσαν να αποτελέσουν απαραίτητο συμπλήρωμα μιας κρατικής παρέμβασης, η οποία δεν προχώρησε. Τελικά τα βασικά προβλήματα του αγροτικού τομέα έμειναν χωρίς λύση, ενώ η αναγκαία αναδιάρθρωση της σύνθεσης της παραγωγής (φυτική-ζωική και τύποι καλλιεργειών) για την προσαρμογή στην εθνική κοινοτική και τη διεθνή αγορά δεν πραγματοποιήθηκε. (Μαραβέγιας Ν., 1992, σ. 129-132)

Η ένταξη στην ΕΟΚ και η εφαρμογή της ΚΑΠ από το 1981 και μετά έφερε στην επιφάνεια όλα τα διαρθρωτικά προβλήματα του ελληνικού αγροτικού τομέα και έθεσε άμεσα το ζήτημα της καταλληλότητας της ΚΑΠ για την ελληνική γεωργία ή αντιστρόφως της αδυναμίας των ελληνικών αγροτικών δομών σε σχέση με τους μηχανισμούς της ΚΑΠ.

Στη διάρκεια του 1981 συμβαίνουν δύο σημαντικά ιστορικά γεγονότα: η ένταξη στην ΕΟΚ και η άνοδος στην εξουσία της σοσιαλιστικής παράταξης (ΠΑΣΟΚ). Οι δύο αυτές μεταβολές οδηγούν σε σημαντικές διαφοροποιήσεις την κρατική παρέμβαση όχι μόνο στον αγροτικό τομέα αλλά σ' όλους τους τομείς.

Οι αντιλήψεις για τόνωση της ενεργού ζήτησης, ο προσανατολισμός για περισσότερη κοινωνική δικαιοσύνη και οι προφανείς ανάγκες διαχείρισης της βαθύτερης οικονομικής κρίσης οδηγούν τις κρατικές μη επενδυτικές δαπάνες σε μεγάλα ύψη σ' όλους τους τομείς.

Παράλληλα, καταβάλλεται προσπάθεια να αυξηθούν οι δημόσιες επενδύσεις στο δευτερογενή τομέα, όπου οι ιδιωτικές επενδύσεις μειώνονται συνεχώς.

Έτσι, ενώ περιορίζονται οι επενδυτικοί πόροι του δημοσίου για τον αγροτικό τομέα, στις κρατικές δαπάνες για ενισχύσεις-επιδοτήσεις των αγροτών προστίθενται και οι δαπάνες διαχείρισης των κοινών οργανώσεων αγοράς της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής. Οι δα-

πάνες αυτές είναι σημαντικές σ' αντίθεση με τις κοινοτικές δαπάνες για αγροτικές διαρθρώσεις.

Έτσι η πολιτική τιμών και εισοδημάτων (ενισχύσεις-επιδότησεις) απορροφά όλο και μεγαλύτερα ποσά. Εφόσον προστεθούν και οι δαπάνες της ΚΑΠ για τον ελληνικό αγροτικό τομέα, το μέσο ποσοστό συνολικών δαπανών για τον αγροτικό τομέα στη φάση 1981 -85 φθάνει στο 24,3% του ακαθάριστου αγροτικού προϊόντος και στο 13% των συνολικών δαπανών του τακτικού προϋπολογισμού (έναντι 13,8% και 10% αντιστοίχως στα έτη 1974-80). Βέβαια, αν αφαιρεθούν οι κοινοτικές δαπάνες, τα ποσοστά πέφτουν σε 10,7% και 5,7%, πράγμα που δείχνει πόσο μεγάλη σημασία είχαν οι κοινοτικές δαπάνες για την ελάφρυνση του δημοσιονομικού κόστους της αγροτικής πολιτικής τιμών.

Ας σημειωθεί ότι σύμφωνα με τους κανόνες της ΚΑΠ δεν θα έπρεπε να υπάρχουν δαπάνες για τη διαχείριση των αγορών (επιδότησεις-ενισχύσεις). Έτσι, οι εθνικές δαπάνες βρίσκονται στα όρια ανοχής της ΕΟΚ. Αν δεν υπήρχαν εθνικές δαπάνες ενισχύσεων-επιδότησεων (δηλαδή πολιτικής τιμών και εισοδημάτων), το ποσοστό των κοινοτικών δαπανών θα έφθανε το 13,6%, δηλαδή θα ήταν περίπου ίσο με το αντίστοιχο ποσοστό της προηγούμενης περιόδου (13,8%).

Συνεπώς οι εθνικές δαπάνες για το σκοπό αυτό αποτελούν επιπρόσθετη «εισοδηματική» ωφέλεια για τους αγρότες.

Βέβαια, οι δαπάνες αυτές δεν κατευθύνονται πάντοτε άμεσα προς τους αγρότες, αλλά, πολλές φορές, προς τους αγοραστές εμπόρους ή βιομηχάνους, προκειμένου να πληρώσουν στους αγρότες την εγγυημένη τιμή. Στους μηχανισμούς αυτούς δεν αποκλείονται διάφορες παραβιάσεις, κυρίως στις επιδοτήσεις των εξαγωγών. Ωστόσο οι αγρότες επωφελούνται σημαντικά. Εξάλλου, η συνεχής αύξηση του αγροτικού εισοδήματος σε σχέση με τα άλλα εισοδήματα δείχνει μια συνολική βελτίωση της ζωής των αγροτών.

Όμως, παρά τη συνολικά ευνοϊκή εξέλιξη υπέρ των αγροτών, δημιουργούνται σημαντικά προβλήματα τόσο από το ύψος των επιδοτήσεων-ενισχύσεων όσο και από την κατανομή τους μεταξύ των βασικών αγροτικών προϊόντων. Όσον αφορά το συνολικό ύψος των εθνικών και κοινοτικών επιδοτήσεων, μπορεί να υποτεθεί ότι εξαιτίας της σχετικής εισοδηματικής άνεσης των αγροτών αναβάλλονται αναγκαίες εκσυγχρονιστικές προσαρμογές. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται αν προστεθεί το γεγονός ότι, παρά τη σχετική αύξηση του εισοδήματος τους, οι αγρότες συνολικά επενδύουν λιγότερο σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο (από 8,4% στα έτη 1974-80 το ποσοστό πέφτει στο 6,8%). Ας σημειωθεί ότι η πιστωτική στρίξιξη με δάνεια της ΑΤΕ είναι αυξημένη σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια. Η κάλυψη των

ιδιωτικών επενδύσεων των αγροτών από τέτοια δάνεια φθάνει το 72% στη φάση 1981-85, ενώ στην προηγούμενη περίοδο, 1974-80, ήταν 62%.

Πέρα όμως από την επενδυτική συμπεριφορά των αγροτών, η οποία σχετίζεται με την επέκταση των αστικών καταναλωτικών προτύπων στον αγροτικό χώρο, η κατανομή των επιδοτήσεων-ενισχύσεων ανάλογα με τα προϊόντα ρυθμίζεται από τους μηχανισμούς της ΚΑΠ. Οι μηχανισμοί της ΚΑΠ όπως είναι γνωστό, στηρίζουν μόνο ή κυρίως τα πλεονασματικά προϊόντα στις εθνικές αγορές, ενώ τα ελλειμματικά αφήνονται να στηριχτούν από την εγχώρια ζήτηση. Αφού όμως η εγχώρια ζήτηση ικανοποιείται με ελεύθερες εισαγωγές από τις άλλες χώρες της ΕΟΚ, τα ελλειμματικά προϊόντα βρίσκονται σε δύσκολη θέση.

Τέτοια είναι η περίπτωση των κτηνοτροφικών προϊόντων στην Ελλάδα, όπου, ενώ ήταν ήδη ελλειμματικά πριν την ένταξη γίνονται ακόμη περισσότερο ελλειμματικά μετά την ένταξη. Σε αντίθεση, τα προϊόντα φυτικής παραγωγής κυρίως καπνός, λάδι, σκληρό σιτάρι κ.ά., που, ενώ ήταν ήδη πλεονασματικά, γίνονται ακόμη περισσότερο. Παράλληλα, η εξασφάλιση της διάθεσης τους μέσω των παρεμβατικών μηχανισμών της ΚΑΠ αλλά και της εθνικής πολιτικής οδηγούν πολλές ποικιλίες καλλιεργειών, όπως καπνού, εσπεριδοειδών κ.τ.λ. να συνεχίζουν να παράγονται, ενώ δεν μπορούν να απορροφηθούν ούτε από την εγχώρια ούτε από την κοινοτική ούτε από τη διεθνή αγορά (προβλήματα αποθεμάτων καπνού, χωματερές στα φρούτα κ.τ.λ.).

Οι μηχανισμοί προστασίας του αγροτικού εισοδήματος της ΚΑΠ οδηγούν έτσι σε μεγαλύτερες ανισοροπίες στη σύνθεση της παραγωγής, μετά την ένταξη στην ΕΟΚ.

Επιδεινώνονται συνεπώς τα προβλήματα στο ισοζύγιο εμπορικών ανταλλαγών αγροτικών προϊόντων. Οι εισαγωγές κτηνοτροφικών προϊόντων αυξάνονται σημαντικά μετά την ένταξη, όχι μόνο λόγω κοινοτικής προτίμησης αλλά και λόγω υποχώρησης της εγχώριας κτηνοτροφικής παραγωγής, ενώ η συναλλαγματική δαπάνη για εισαγωγές αυξάνεται ακόμη περισσότερο λόγω των αυξημένων κοινοτικών τιμών «εισαγωγής» σε σχέση με τις Τρίτες Χώρες (Σερεμέτης Δ., 1987, σ. 56-59).

Παράλληλα, η έλλειψη κοινοτικής προτίμησης σε βασικά ελληνικά προϊόντα, όπως καπνός, βαμβάκι, οπωροκηπευτικά, αιγοπρόβειο κρέας, δυσκολεύει δυνητικά τις εξαγωγές και προφανώς περιορίζει τις δυνατότητες αύξησης της παραγωγής τους.

Ας σημειωθεί εδώ ότι, μέσα στα πλαίσια των μεταρρυθμίσεων της ΚΑΠ, άρχισαν ήδη να επιβάλλονται όρια παραγωγής σε μια σειρά προϊόντα που ενδιαφέρουν την Ελλάδα.

Όλα τα προηγούμενα προβλήματα επιδεινώνονται από τη μεγάλη διαφορά αποδοτικότητας του αγροτικού τομέα, σε σχέση με τους κοινοτικούς και άλλους ανταγωνιστές. Τί-

θεται άμεσα πλέον το ζήτημα του εκσυγχρονισμού του ελληνικού αγροτικού τομέα, για τον οποίο πέρα από διακηρύξεις δεν φαίνεται να γίνονται σημαντικές προσπάθειες.

Είναι αλήθεια ότι για να περιοριστούν και να αποτραπούν τα αποτελέσματα των μηχανισμών διαχείρισης των αγορών της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής θα έπρεπε η πολιτική τιμών και εισοδημάτων να συνοδευτεί από μια μεγάλη προσπάθεια διαρθρωτικής προσαρμογής ήδη από το 1974. Όπως έχει ήδη σημειωθεί, μια διαρθρωτική-επενδυτική πολιτική θα είχε όχι μόνο δημοσιονομικό κόστος σε περίοδο κρίσης αλλά και κοινωνικό κόστος, που δεν ήταν εύκολο να αναληφθεί. Οι άμεσοι στόχοι αύξησης των αγροτικών εισοδημάτων για τη συγκράτηση του αγροτικού πληθυσμού δεν άφηναν περιθώρια για διαρθρωτικές προσαρμογές από τις συντηρητικές κυβερνήσεις, ενώ κανένα κοινωνικό στρώμα αγροτών δεν διεκδικούσε τίποτε προς την κατεύθυνση αυτή.

Το ζήτημα όμως είναι ότι και η νέα κυβέρνηση μετά το 1981 δεν έδωσε προτεραιότητα στην επενδυτική-διαρθρωτική πολιτική. Ενώ οι δαπάνες για ενισχύσεις-επιδότησεις έφθαναν στο 24,3% του ακαθάριστου αγροτικού προϊόντος, οι καθαρά κρατικές επενδυτικές δαπάνες δεν ξεπερνούν το 3%. Έτσι η ανάγκη για διαρθρωτικές παρεμβάσεις στον αγροτικό τομέα αυξάνεται όσο ποτέ μέχρι τώρα λόγω της ένταξης στην ΕΟΚ.

Βέβαια, η διάρθρωση των μειωμένων επενδυτικών δαπανών βελτιώνεται. Έτσι, οι δαπάνες για Έρευνα και Εκπαίδευση φθάνουν το 8% και οι δαπάνες για την Κτηνοτροφία το 7,4% σε σχέση με το σύνολο των δαπανών. Όσον αφορά όμως τις δαπάνες για εγχειοβελτιωτικά έργα, φαίνεται ότι μειώνονται δραστικά από 58,6% τα έτη 1974-80 σε 52,2% σε σχέση με το σύνολο των επενδυτικών δαπανών.

Μόνο οι δαπάνες για αύξηση της παραγωγικότητας που συνδέονται και συνοδεύουν τις δαπάνες προσανατολισμού της ΚΑΠ αυξάνονται σημαντικά. Πρόκειται για επιδοτήσεις κεφαλαίου κυρίως και τις περισσότερες φορές δεν συνοδεύονται από σχέδια εκσυγχρονισμού. Οι δαπάνες αυτές προέρχονται κατά 30% περίπου από τις δαπάνες της ΚΑΠ. (Σερεμέτης Δ., 1987, σ. 67-71).

Είναι φανερό ότι η συμβολή της ΕΟΚ στις επενδυτικές δαπάνες κάθε μορφής στον ελληνικό αγροτικό τομέα ήταν περιορισμένη σε αντίθεση με τις δαπάνες ενισχύσεων-επιδότησεων. Αυτές οι τελευταίες κάλυψαν το 60% περίπου του συνόλου των δαπανών για τους σκοπούς αυτούς. Παρά το γεγονός ότι οι επενδυτικές δαπάνες της ΚΑΠ εντάσσονταν σε συγκεκριμένα προγράμματα με βάση τους κανονισμούς και τις οδηγίες της ΚΑΠ, δεν φαίνεται ότι η ελληνική διοίκηση εξάντλησε τα περιθώρια κοινοτικής χρηματοδότησης. Βέβαια, το ζήτημα είναι κυρίως η εθνική πολιτική επενδύσεων στον αγροτικό τομέα, και εδώ, όπως σημειώθηκε, δεν φαίνεται ότι δόθηκε προτεραιότητα παρά τις μεγάλες προσδοκίες των σχετικών

διακηρύξεων και τη διεισδυτική ικανότητα των αναλύσεων των αναγκών του αγροτικού τομέα.

Όσον αφορά την πολιτική ενισχύσεων-επιδοτήσεων, όπου ουσιαστικά ελάχιστα έγιναν, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι η εφαρμογή της ΚΑΠ περιέπλεξε την κατάσταση, ενώ οι άμεσες εισοδηματικές ανάγκες (και οι διεκδικήσεις των αγροτών) ήταν πειστικές μέσα στις συνθήκες αυξημένου ανταγωνισμού λόγω της ένταξης στην ΕΟΚ.

Οι νέες εξελίξεις στην ΚΑΠ, και το εθνικό σταθεροποιητικό πρόγραμμα βρήκαν τον αγροτικό τομέα σε δύσκολη κατάσταση. Όχι μόνο να μην είναι σε θέση να συμβάλλει στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, αλλά να κινδυνεύει άμεσα και ο ίδιος, παρά τη σχετική ευημερία των αγροτών.

Η ευημερία αυτή προφανώς είναι εξαιρετικά επισφαλής και εξαρτάται από τις παροχές της ΚΑΠ (που ολοένα μειώνονται) και από την εθνική πολιτική επιδοτήσεων, με τεράστιο βέβαια κόστος. Στο επίπεδο της αποδοτικότητας, του κόστους παραγωγής και συνεπώς του κόστους διατροφής, της αναδιάρθρωσης της παραγωγής και τελικά του συναλλαγματικού κόστους των εισαγωγών, η κατάσταση χειροτέρευε συνεχώς, με βάση τα στοιχεία μέχρι το 1985, ενώ η ελληνική οικονομία οδηγούνταν στην ενιαία αγορά της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Μέχρι σήμερα 2005 έγιναν αξιόλογες προσπάθειες για την βελτίωση της κατάστασης, υπάρχουν βέβαια περιθώρια εφόσον αυξηθούν οι εθνικές επενδυτικές δαπάνες με κατεύθυνση τις αναγκαίες παρεμβάσεις στο επίπεδο της αποδοτικότητας, του κόστους παραγωγής και της αναδιάρθρωσης της παραγωγής.

6. Το αγροτικό εισόδημα στην Ελλάδα έως το 2004

Η θέσπιση και άσκηση οποιασδήποτε πολιτικής, και μάλιστα κοινής όπως της ΚΑΠ, θα ήταν «κενό γράμμα» αν δεν βασιζόταν σε ασφαλή και αξιόπιστη βάση στατιστικών και άλλων πληροφοριών. Η συλλογή επομένως των απαραίτητων στατιστικών δεδομένων βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την υιοθέτηση των απαιτούμενων μέτρων.

Με στόχο κυρίως την στατιστική αξιοπιστία σημαντικών μεγεθών, όπως αυτό του γεωργικού εισοδήματος, έχει υιοθετηθεί μία ενιαία μεθοδολογία υπολογισμού τους που επιτρέπει, μεταξύ άλλων, την ασφαλή συγκρισιμότητα των αντίστοιχων στοιχείων μεταξύ των Κρατών μελών.

Στα πλαίσια του Ολοκληρωμένου Ευρωπαϊκού Συστήματος Οικονομικών Λογαριασμών (European System of Accounts) έχουν αναπτυχθεί οι Οικονομικοί Λογαριασμοί για

τη Γεωργία (European Agricultural Accounts), στο σύστημα των οποίων βασίζονται οι εκτιμήσεις του αγροτικού εισοδήματος καθώς και των επί μέρους δεικτών.

Τα δεδομένα καλύπτουν το εισόδημα που αποκτάται από την παραγωγή πρωτογενών και δευτερογενών προϊόντων «Γεωργίας και Θήρας», εξαιρουμένων των εισοδημάτων των αγροτικών νοικοκυριών που προέρχονται από μη γεωργική απασχόληση (ημερομίσθια, μισθοί, συντάξεις εισόδημα από περιουσία). Με άλλα λόγια, το εισόδημα από την γεωργική δραστηριότητα ταυτίζεται εννοιολογικά με αυτό που θεωρούμε ως εισόδημα του (επαγγελματία) παραγωγού.

Πρέπει να τονιστεί, ότι το τελικό προϊόν που είναι το σημείο εκκίνησης για τον υπολογισμό του αγροτικού εισοδήματος καθώς και των τριών επιμέρους δεικτών (βλέπε παρακάτω), δεν περιλαμβάνει προϊόντα που χρησιμοποιούνται από την εκμετάλλευση για αυτοκατανάλωση, όπως π.χ. σπόροι και ζωοτροφές. Το γεγονός αυτό δεν επηρεάζει τις εκτιμήσεις της προστιθέμενης αξίας και τους δείκτες του εισοδήματος αφού η αξία των συγκεκριμένων προϊόντων δεν συμπεριλαμβάνονται κατά την εκτίμηση της αξίας της ενδιάμεσης κατανάλωσης, δηλαδή των αναλώσιμων εισροών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή.

Το γεωργικό εισόδημα καθώς και οι τρεις δείκτες που το αφορούν, υπολογίζονται ως εξής:

Πίνακας 2

Ακαθάριστη Πρόσοδος	-	Ενδιάμεση Κατανάλωση	=	Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (σε τιμές αγοράς)
+ Επιδοτήσεις	-	Φόροι επί της παραγωγής	=	Ακαθάριστη αξία παραγωγής σε τιμές συντελεστών παραγωγής
	-	Αποσβέσεις	=	Καθαρή προστιθέμενη αξία παραγωγής σε τιμές συντελεστών παραγωγής
	-	Ενοίκια, Τόκοι	=	Καθαρό εισόδημα από γεωργική δραστηριότητα της συνολικής ανθρώπινης εργασίας
	-	Αμοιβή ανθρώπινης εργασίας (μη οικογενειακής)	=	Καθαρό εισόδημα από γεωργική δραστηριότητα της συνολικής οικογενειακής ανθρώπινης εργασίας

Δείκτης Α = Αποπληθωρισμένη καθαρή προστιθέμενη αξία παραγωγής σε τιμές συντελεστών παραγωγής διαιρεμένο με τις συνολικές Μονάδες Ανθρώπινης Εργασίας (ΜΑΕ).

Δείκτης Β = Αποπληθωρισμένο καθαρό εισόδημα από γεωργική απασχόληση της συνολικής ανθρώπινης εργασίας διαιρεμένο με τις συνολικές Μονάδες Ανθρώπινης Εργασίας (ΜΑΕ).

Δείκτης C = Αποπληθωρισμένο καθαρό εισόδημα από γεωργική απασχόληση της οικογενειακής ανθρώπινης εργασίας διαιρεμένο με τις συνολικές Μονάδες Ανθρώπινης Εργασίας (ΜΑΕ).

Ο σημαντικότερος από τους τρεις παραπάνω δείκτες που χρησιμοποιείται ευρέως για την σύγκριση της εξέλιξης του γεωργικού εισοδήματος μεταξύ των κρατών μελών είναι ο

Δείκτης Α. Ο συγκεκριμένος δείκτης μετράει την μεταβολή του πραγματικού γεωργικού εισοδήματος (της καθαρής προστιθέμενης αξίας παραγωγής σε τιμές συντελεστών παραγωγής) σε σχέση με την μεταβολή του συνολικού εργατικού δυναμικού που απασχολείται στον πρωτογενή τομέα εκφρασμένο σε Μονάδες Ανθρώπινης Εργασίας (ΜΑΕ) πλήρους απασχόλησης.

Όσον αφορά την Ελλάδα σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της Διεύθυνσης Εθνικών Λογαριασμών της ΕΣΥΕ (Φεβρουάριος 2003), το γεωργικό εισόδημα στην Ελλάδα το έτος 2003 ανήλθε στο επίπεδο των 8.368,53 εκατ. €. Το μέγεθος αυτό προκύπτει από την αξία της τελικής παραγωγής, η οποία ανήλθε στα 11.892,99 εκατ. €, εκ των οποίων τα 8.638,04 εκατ. € (ποσοστό 72,6%) προέρχεται από την φυτική παραγωγή και τα 2.817,93 εκατ. € (23,6%) από τη ζωική παραγωγή.

Σε σταθερές τιμές 2002, η τελική γεωργική παραγωγή παρουσίασε αύξηση της τάξεως του 2,87%, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για την φυτική και ζωική παραγωγή ήταν της τάξεως του 3,72% και 0,61% αντίστοιχα.

Το κόστος αναλώσιμων εισροών (σπόροι, λιπάσματα, φάρμακα, κτηνιατρικά, ζωοτροφές, κλπ) το έτος 2003 ανήλθε στα 3.170,54 εκατ. €, ποσό αυξημένο κατά 4,03% σε σχέση με το 2002 (σε σταθερές τιμές 2002).

Το σταθερό κόστος διαμορφώνεται στα 623,16 εκατ. € (αυξημένο κατά 1,82% σε σχέση με το 2002), ενώ η φορολογία επί της παραγωγής διαμορφώνεται σε 109,61 εκατ. € (αύξηση κατά 2,73% σε σχέση με το 2002).

Αντίθετα οι επιδοτήσεις ανήλθαν σε 378,96 εκατ. € παρουσιάζοντας έναν εντονότερο ρυθμό αύξησης ίσο με 7,88%.

Στον πίνακα 3 που ακολουθεί παρουσιάζονται αναλυτικά τα στοιχεία που διαμορφώνουν το γεωργικό εισόδημα για την περίοδο 1996-2003 σε τρέχουσες τιμές.

Στον Πίνακα 4 παρουσιάζεται το γεωργικό εισόδημα ανά μονάδα ανθρώπινης εργασίας πλήρους απασχόλησης στην Ελλάδα και την Ε.Ε.-15 για την περίοδο 1996-2003 σε τρέχουσες τιμές. Στην τελευταία γραμμή του συγκεκριμένου πίνακα, επιχειρείται μία σύγκριση του γεωργικού εισοδήματος της Ελλάδος με το μέσο Ευρωπαϊκό των 15 κρατών μελών. Για ολόκληρη την εξεταζόμενη περίοδο, το εισόδημα που απολαμβάνει ο Έλληνας αγρότης υπολείπεται του αντίστοιχου εισοδήματος των υπόλοιπων αγροτών της Κοινότητας κατά 20 έως και 27 ποσοστιαίες μονάδες. Η διαφορά αυτή οφείλεται κυρίως στα διαρθρωτικά προβλήματα της Ελληνικής γεωργίας (μικρός κλήρος, πολυτεμαχισμός της εκμετάλλευσης, μεγάλης ηλικίας αγρότες κτλ) καθώς επίσης στο αυξημένο κόστος εισροών και τις συνθήκες εμπορίας.

Τέλος, σύμφωνα με τις πιο πρόσφατες εκτιμήσεις της Eurostat, για την Ελλάδα το έτος 2003 ο «Δείκτης Α» ισούται με 104,92 όταν για ολόκληρη την Ε.Ε.-15 ο ίδιος δείκτης ισούται με 105,5. Η ποσοστιαία αύξηση (σε σχέση με το έτος 2002) για την Ελλάδα ήταν της τάξεως του +1,8%, τριπλάσια σχεδόν με την αύξηση της Ε.Ε. -15, της οποίας ο ρυθμός αύξησης ήταν της τάξεως του +0,6%. Ο «Δείκτης Α» παρουσιάζει μία αύξηση σε εννέα κράτη μέλη, με το μεγαλύτερο ποσοστό αύξησης να πραγματοποιείται στο Ηνωμένο Βασίλειο (18,4%) και το Βέλγιο (10,4%). Η Ελλάδα εμφανίζει τον πέμπτο μεγαλύτερο ρυθμό αύξησης του συγκεκριμένου δείκτη.

Πρόσφατη έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (ΕΕ), που αφορά στις μεσοπρόθεσμες προοπτικές (2003-2010) για τις αγορές και το αγροτικό εισόδημα μετά τη μεταρρύθμιση της Κοινής Γεωργικής Πολιτικής (ΚΓΠ), καταλήγει ότι το εισόδημα του αγροτικού τομέα θα παραμείνει μάλλον το ίδιο (μία πτώση κατά 0,5%) για την Ευρώπη των 15, βασικά εξ αιτίας της πτώσης των τιμών στο κρέας, σιτηρά και γάλα. Όμως, μετά τη διεύρυνση από το 2010 και μετά, το εισόδημα του παραγωγού θα αυξηθεί κατά 0,1% για τα παλαιά Κράτη Μέλη (ΚΜ), συγκριτικά με ό,τι θα συνέβαινε με την Agenda 2000. Αυτό οφείλεται στη διεύρυνση των αγορών της Ευρώπης των 15. Το αποτέλεσμα είναι διαφορετικό για τα νέα ΚΜ και δείχνει αύξηση του εισοδήματος του αγροτικού τομέα κατά 35%, περιλαμβάνοντας τις άμεσες πληρωμές και την αγροτική ανάπτυξη. Αξίζει να σημειωθεί, ότι εάν προστεθεί η αγροτική έκταση των ΚΜ, θα υπάρξει αύξηση της αγροτικής έκτασης κατά 30%, ενώ η παραγωγή θα αυξηθεί μόνο κατά 10-20% για τα περισσότερα προϊόντα. Η Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία θα αυξηθεί μόνο κατά 6%. Αυτά τα συμπεράσματα προέρχονται από στατιστικές πληροφορίες της ΕΕ σχετικές με μακρο-οικονομικές και κλιματολογικές συνθήκες, εξέλιξη των διεθνών αγορών, κλπ. Ο δείκτης εισοδήματος είναι η Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία, περιλαμβάνοντας τις άμεσες πληρωμές.

Συγκεκριμένα η κατάσταση στα διάφορα προϊόντα θα είναι η ακόλουθη χωρίς τη διεύρυνση:

- ❖ Σιτηρά: θα σημειωθεί αύξηση της παραγωγής, εφόσον υπάρξουν κανονικές κλιματολογικές συνθήκες για την περίοδο 2003/2004, σταθεροποίηση των εισαγωγών και αύξηση των εξαγωγών. Αυτά θα οδηγήσουν σε μικρή μείωση των δημοσίων αποθεμάτων, άρα βελτίωση της αγοράς των σιτηρών. Μετά τη μεταρρύθμιση, θα σημειωθεί μικρή κάμψη της αγοράς.
- ❖ Ελαιόσποροι: αύξηση της παραγωγής λόγω σταθερότητας των τιμών, μικρή κάμψη μετά τη μεταρρύθμιση.
- ❖ Ρύζι: μείωση της παραγωγής εξαιτίας μείωσης των τιμών.

- ❖ Βόειο κρέας: αύξηση της κατανάλωσης μετά τη δεύτερη κρίση της σπογγώδους εγκεφαλοπάθειας θα οδηγήσει σε μείωση των αποθεμάτων παρέμβασης. Μετά τη μεταρρύθμιση, η παραγωγή θα μειωθεί κατά 1,9%, που θα οδηγήσει σε αύξηση των τιμών και των εισαγωγών.
- ❖ Χοίρειο και κρέας πουλερικών: αύξηση της παραγωγής και της κατανάλωσης εξ αιτίας αύξησης των τιμών του βοείου.
- ❖ Γαλακτοκομικά προϊόντα: βελτίωση της αγοράς, διότι θα μειωθεί η τιμή του βουτύρου με τη μεταρρύθμιση.

Μετά τη διεύρυνση στην Ευρώπη των 25:

- ❖ Σιτηρά: αύξηση της παραγωγής, η οποία θα απορροφηθεί από την εγχώρια αγορά και αύξηση του εμπορίου λόγω διεύρυνσης των αγορών
- ❖ Βόειο: σταθεροποίηση της παραγωγής, χαμηλότερη κατανάλωση εξ αιτίας υψηλών τιμών
- ❖ Χοίρειο και κρέας πουλερικών: αύξηση της παραγωγής, λόγω αύξησης της ζήτησης.
- ❖ Γαλακτοκομικά προϊόντα: αύξηση της παραγωγής βουτύρου και αποκορυφωμένου γάλακτος σε σκόνη στις νέες χώρες κατ' αρχήν, στη συνέχεια όμως αύξηση της παραγωγής τυριών εξ αιτίας της μεταρρύθμισης.

**Πίνακας 3: Κύριες συνιστώσες σχηματισμού του Γεωργικού Εισοδήματος στην Ελλάδα, για την περίοδο 1996-2004
(σε εκατ. Ευρώ)**

Αξίες σε τρέχουσες τιμές	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004 (προβλέψεις)
Αξία Τελικής Παραγωγής	11.172,99	11.406,64	10.934,65	11.298,58	11.492,15	11.655,38	11.561,43	11.418,00	12.106,16
<i>Αξία Φυτικής Παραγωγής</i>	8.333,73	8.440,13	8.036,34	8.153,28	8.375,28	8.415,37	8.327,92	8.198,75	8.769,41
<i>Αξία Ζωικής Παραγωγής</i>	2.421,64	2.521,11	2.496,19	2.689,05	2.657,46	2.769,15	2.800,86	2.815,41	2.925,14
<i>Αξία Μεταποίησης Αγροτικών Προϊόντων</i>	417,61	445,41	402,11	456,25	459,41	470,86	432,65	404,49	411,61
- Ενδιάμεση Κατανάλωση	2.991,25	2.949,73	2.765,30	2.790,63	2.948,91	2.887,16	3.047,76	3.191,13	3.478,70
= Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία	8.181,73	8.456,91	8.169,35	8.507,95	8.543,24	8.768,22	8.513,67	8.227,52	8.627,46
<i>- Αποσβέσεις</i>	641,37	627,44	602,22	615,47	593,63	593,13	612,03	617,69	631,21
<i>- Φόροι Παραγωγής</i>	187,58	189,60	159,26	174,51	148,07	125,65	106,70	124,26	137,32
<i>+ Επιδοτήσεις</i>	310,89	220,43	214,02	307,38	312,02	297,11	351,27	416,09	334,29
= Γεωργικό Εισόδημα	7.663,66	7.860,30	7.621,90	8.025,34	8.113,56	8.346,55	8.146,21	7.901,67	8.193,22

Πηγή: EUROSTAT , Economic Accounts for Agriculture

Πίνακας 4: Γεωργικό εισόδημα Ελλάδος και Ε.Ε. - 15 (1996-2003)

		1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ΕΛΛΑΔΑ	Γεωργικό Εισόδημα	7.663,66	7.860,30	7.621,90	8.025,34	8.113,56	8.346,55	8.146,21	8.368,53
	Μονάδες Ανθρώπινης Εργασίας (ΜΑΕ) ('000)	624,4	604,8	599,5	594,4	577,3	551,5	546,4	532,1
	Γεωργικό Εισόδημα /ΜΑΕ	13380,43	12762,13	13598,48	14908,87	15727,36	12303,78	13033,27	14406,28
Ε.Ε. - 15	Μέσο Γεωργικό Εισόδημα	110.746,8	112.608,9	114.155,0	115.480,6	116.022,0	116.523,2	116.841,8	120.044,0
	Μονάδες Ανθρώπινης Εργασίας (ΜΑΕ) ('000)	6435,5	6724,8	6167,8	5994,9	5869,4	6993,9	6823,5	6067,7
	Γεωργικό Εισόδημα /ΜΑΕ	17208,66	16745,37	18508,33	19263,11	19767,21	16660,74	17123,37	19784,14
% Εισοδήματος της Ελλάδας σε σχέση με την ΕΕ-15		77,8%	76,2%	73,5%	77,4%	79,6%	73,8%	76,1%	72,8%

Πηγή: EUROSTAT , Economic Accounts for Agriculture, Επεξεργασία Δ/ση Αγροτικής Πολιτικής & Τεκμηρίωσης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Η ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ –ΜΕΛΗ ΤΗΣ Ε.Ε.

1. Η ελληνική γεωργία της προενταξιακής περιόδου

Μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του '50 η γεωργία είχε σπουδαίο ρόλο. Συμμετείχε σημαντικά στη δημιουργία ρυθμών μεγέθυνσης του εθνικού κεφαλαίου και του όγκου των εξαγωγών, ενώ η προσφορά της στην απασχόληση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού ήταν σημαντική. Ως αποτέλεσμα, αυξημένη υπήρξε η συμμετοχή της στη δημιουργία εθνικού προϊόντος και εισοδήματος. Στη δεκαετία του '60 οι επιδόσεις της γεωργίας υστέρησαν συγκριτικά με τις αντίστοιχες του αστικού τομέα. Η συμβολή της στη διαμόρφωση ρυθμών μεταβολής του εθνικού προϊόντος και εισοδήματος αρχίζει να υποχωρεί. Η ποσοτική αξιολόγηση και ο απολογισμός της συμβολής της στην οικονομική ανάπτυξη της δεκαετίας του '70, έχει καταγράψει χαμηλές αποδόσεις της γεωργίας (ζημιές στην παραγωγή, υποβαθμισμένη παραγωγή) να συμβαδίζουν με χαμηλές αποδόσεις του ΑΕΠ, ενώ άριστες αποδόσεις του αστικού τομέα να συμβαδίζουν με άριστες αποδόσεις του ΑΕΠ.

Η επίδοση της γεωργίας στην εθνική οικονομία στην πρώτη δεκαετία ('50-'60) είναι αξιοσημείωτη. Χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής ήταν ότι η γεωργία απασχολούσε το 1/2 του συνολικού αριθμού των απασχολούμενων (51,3%), η συμμετοχή της στις συνολικές εξαγωγές έφθανε μέχρι και το 70%, η δε συμβολή της στη δημιουργία ρυθμών μεταβολής στο ΑΕΠ και στο εθνικό εισόδημα ανήρχετο σε 27,1% και σε 32,8% αντίστοιχα. Σημαντικοί ρυθμοί συσσώρευσης κεφαλαίου στην περίοδο αυτή οφείλονταν στην αξιοσημείωτη μεταβολή στο συσσωρευμένο κεφάλαιο της γεωργίας.

Ο πραγματοποιούμενος μετασηματισμός της ελληνικής οικονομίας επεφύλαξε στη γεωργία υποδεέστερο ρόλο, αλλά της αναγνώρισε την ορθολογικοποιημένη συνύπαρξη της στα συντελούμενα. Οι αγροτικές εξαγωγές συνέχισαν την ανοδική πορεία τους, ενώ το απελευθερούμενο εργατικό δυναμικό της ικανοποίησε τις αυξανόμενες ανάγκες απασχόλησης στους άλλους τομείς.

Τα διαθέσιμα προϊόντα στην ελληνική αγορά άρχισαν να συνθέτονται και από άλλα προϊόντα, εκτός της πρωτογενούς παραγωγής, ενώ αυξήθηκε η εισαγωγική διείσδυση στην εγχώρια αγορά. Στη δεκαετία του '60 η έναρξη της «απογείωσης» της οικονομίας συμπίπτει με τη Συμφωνία Σύνδεσης Ελλάδος - ΕΟΚ (υπεγράφη το 1961 και ετέθη σε ισχύ το

1962). Στη συμφωνία αυτή προεβλέπετο προοδευτική εναρμόνιση της εθνικής αγροτικής πολιτικής με εκείνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς επίσης και προτιμησιακές συμφωνίες στο εξωτερικό εμπόριο αγροτικών προϊόντων. Τόσο ο οικονομικός μετασχηματισμός όσο και οι αλλαγές στις γενικότερες επιδόσεις και υφιστάμενες διαρθρώσεις της γεωργίας επηρεάστηκαν περαιτέρω από τη θεμελιαική αυτή επιλογή της σύνδεσης της Χώρας με την τότε ΕΟΚ, καθώς επίσης και από τον αντίκτυπο των γεγονότων για τη μετά το 1967 περίοδο. Παρά την τελωνειακή ένωση από το 1962 δεν εφαρμόστηκαν τα συμφωνηθέντα συνοδευτικά μέτρα που αφορούσαν την εναρμόνιση της αλιευτικής πολιτικής με εκείνη της Ε.Ε., ούτε αντλήθηκαν οι σχετικοί πόροι από το δεύτερο χρηματοδοτικό πρωτόκολλο σύνδεσης. Παράλληλα, οι ελληνικές εξαγωγές αγροτικών προϊόντων αντιμετώπιζαν ποικίλα προβλήματα στην Ευρωπαϊκή αγορά κυρίως λόγω της επιβολής αντισταθμιστικών εισφορών κατά την εξαγωγή στις Χώρες-Μέλη. Όλα αυτά συνέβαιναν αντίθετα με το γράμμα και το πνεύμα της συμφωνίας σύνδεσης, αφού οι ερμηνείες που δόθηκαν στα διάφορα πρωτόκολλα ήταν σε βάρος της χώρας. Παρά ταύτα η Συμφωνία Σύνδεσης ήταν πρωτοποριακή γιατί απέβλεπε σε μια στενή μορφή τελωνειακής ένωσης με στοιχεία οικονομικής συνεργασίας στον αγροτικό τομέα.

Οι τιθέμενοι στόχοι ανάπτυξης της οικονομίας στη δεκαετία του '70 οδήγησαν την ελληνική γεωργία σε αναθεώρηση του ρόλου της. Ο στόχος της γρήγορης αλλά και δασοβίωτης εκβιομηχάνισης είχε ως αποτέλεσμα τη συρρίκνωση της. Το ποσοστό των απασχολουμένων από 51,3% που ήταν στη δεκαετία του '50 μειώθηκε σε 34,0%, ενώ οι εξαγωγές αγροτικών προϊόντων μειώθηκαν σχεδόν στο μισό (από 66,9% σε 30,2%). Η συμβολή του αγροτικού προϊόντος στη δημιουργία ρυθμών μεταβολής του ΑΕΠ και του εθνικού εισοδήματος κατέληξε σε 15,1% και 18,1% αντίστοιχα από 27,1% και 32,8% που ήταν στη δεκαετία του '50.

Πτωτική επίσης τάση σημειώνεται στη συμμετοχή του συσσωρευμένου παγίου κεφαλαίου στη γεωργία στη συνολική συσσώρευση (από 12,1% σε 9,5%). Η συρρίκνωση της γεωργίας στη δεκαετία του '70 παρατηρείται μάλιστα σε μια περίοδο όπου η ελληνική οικονομία διεύρυνε την υπάρχουσα παραγωγική της βάση και γνώριζε μέσους ετήσιους ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ της τάξης του 4,0%. Η συρρίκνωση αυτή, επιβαλλόμενη από το μοντέλο του οικονομικού μετασχηματισμού που τελικά προέκυψε, δεν συνοδεύθηκε από αλλαγές στις διαρθρώσεις αγροτικής παραγωγής. Οι διαρθρώσεις αυτές ουσιαστικά παρέμειναν στάσιμες.

Οι προκαταρκτικές συμφωνίες προς το τέλος της δεκαετίας του '70 για την πλήρη ένταξη της Χώρας στην ΕΟΚ είχαν σημαντικές άμεσες και έμμεσες παρενέργειες στα «οικο-

νομικά» της γεωργίας. Το ενδιαφέρον για τα «οικονομικά» αλλά κυρίως για τα «διαρθρωτικά» προβλήματα της αναζωπυρώθηκε, ενώ όσο πλησιάζαμε χρονικά προς την πλήρη ένταξη οι επιθυμίες για την επίλυση των προβλημάτων αυτών και για τη νέα επανεξέταση του ρόλου της έγιναν εντονότερες, αποκρυσταλλούμενες στο είδος και την κατεύθυνση της εθνικής αγροτικής πολιτικής. Οι τιμές παραγωγού γνώρισαν ουσιώδεις αυξήσεις λόγω της επερχόμενης ένταξης και της συνακόλουθης εξίσωσης των τιμών των αγροτικών προϊόντων στο ενδοκοινοτικό εμπόριο.

Συμπερασματικά, η αλλαγή που παρατηρήθηκε στην περίοδο 1950-1980 στη συμβολή της γεωργίας στην ανάπτυξη της οικονομίας και συνεπώς οι νέες επιβαλλόμενες σχέσεις μεταξύ της γεωργίας και άλλων τομέων της οικονομίας προέκυψαν λόγω των επιδιωκόμενων στόχων στο μετασχηματισμό της οικονομίας. Παρά όμως την παρατηρούμενη τάση μείωσης της συμβολής της γεωργίας στο ΑΕΠ, στην απασχόληση και στις εξαγωγές, η μη αναλογική σε σχέση με τον αστικό τομέα ανάπτυξη της δεν την οδήγησε σε εξαφάνιση. Παράγοντες όπως η ανεργία και ο στασιμοπληθωρισμός αποτέλεσαν εμπόδια στον απρόσκοπτο μετασχηματισμό της ελληνικής οικονομίας. Παρά ταύτα, η ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα πραγματοποιήθηκε σε βάρος τόσο της γεωργίας όσο επίσης και του δευτερογενούς τομέα. (Σαπουνάς Γ., 1996, σ. 62-65).

2. Η ελληνική γεωργία μετά την ένταξη στην Ε.Ε.

Στη δεκαετία του '80 το προϊόν της γεωργίας συνέβαλε κατά 13,4% στη δημιουργία ρυθμών του ΑΕΠ έναντι 15,1% στη δεκαετία του '70 και 21,4% στην αντίστοιχη του '60. Πτωτική συμβολή των μεγεθών της γεωργίας στα αντίστοιχα μεγέθη της ελληνικής οικονομίας παρατηρείται και στην περίπτωση του εθνικού εισοδήματος (από 18,1% σε 17,4%), των συνολικών εξαγωγών (από 30,2% σε 28,2%), στη συσσώρευση κεφαλαίου στην οικονομία (από 9,5% σε 1,9%) και στην απασχόληση (από 34,0% σε 26,0%). Αντίθετα, αύξηση παρατηρείται στη συμβολή αντίστοιχων μεγεθών της γεωργίας στη συνολική αξία των εισαγωγών (από 10,0% σε 12,5%), στην εισαγωγική διείσδυση (από 28,1% σε 34,2%) και στα διαθέσιμα αγαθά (από 24,2% σε 27,9%). (www.eurostat.gr)

Θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι η μείωση της συμβολής του αγροτικού εισοδήματος στη δημιουργία ρυθμών μεταβολής του εθνικού εισοδήματος είναι η μικρότερη σημειούμενη μεταξύ των αναφερόμενων. Η εφαρμογή της ΚΑΠ αποτελεί την κύρια αιτία εμφάνισης του φαινομένου αυτού, μιας και αυτό που κατάφερε η πολιτική αυτή ήταν τουλάχιστον να στηρίξει σοβαρά την εξέλιξη του αγροτικού εισοδήματος.

Παρά το φθίνοντα ρόλο των δραστηριοτήτων της γεωργίας στη χώρα, η σημασία της δεν αμφισβητείται ούτε και στη δεκαετία του '90, αφού εξακολουθεί να κατέχει ένα σημαντικό μέρος απασχολουμένων (1 στους 4) η δε παραγωγή της εξακολουθεί να επηρεάζει το ΑΕΠ. Η γεωργία διαδραμάτισε και εξακολουθεί να διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο στην ελληνική οικονομία από ότι στις άλλες Χώρες-Μέλη της Ε.Ε. Οι επιμέρους συγκρίσεις μεταξύ της γεωργίας στην Ελλάδα και στις άλλες Χώρες-Μέλη που ακολουθούν αποκαλύπτουν την ιδιαιτερότητα αυτή.

2.1. Διαρθρώσεις της αγροτικής παραγωγής στις Χώρες-Μέλη της Ε.Ε.

Η συμμετοχή του αγροτικού προϊόντος στο ΑΕΠ είναι στην ελληνική περίπτωση υπερπενταπλάσια από ότι στη μέση Κοινοτική Χώρα. Προς το τέλος της δεκαετίας του '80 η συμμετοχή αυτή εντοπίζεται να είναι 1,7 φορές μεγαλύτερη από την αντίστοιχη του Ηνωμένου Βασιλείου.

Σημαντικές διαφορές παρατηρούνται στη διάρθρωση της αγροτικής παραγωγής. Η ελληνική φυτική παραγωγή ως ποσοστό του αγροτικού προϊόντος είναι μεγαλύτερη απ' ότι στη μέση κοινοτική Χώρα (69,6% έναντι 48,0% το 1993), ενώ η ζωική παραγωγή υστερεί σημαντικά (30,4% έναντι 52,0%). Σύμφωνα με τα διαθέσιμα αναλυτικά στατιστικά στοιχεία, ενώ στην Ε.Ε. η συμμετοχή της παραγωγής χοιρινού και βοδινού κρέατος στη ζωική παραγωγή καλύπτει το 11% και 14% αντίστοιχα, στη χώρα τα ποσοστά αυτά ανέρχονται σε 4,5% και 5,5%. Αντίθετα, τα ποσοστά του πρόβειου και γιδίσιου κρέατος είναι στην ελληνική περίπτωση υψηλότερα (8,9% έναντι 2,3%). Στην περίπτωση του γάλατος η χώρα υστερεί σημαντικά, αφού το προϊόν αυτό συμμετέχει κατά 9,2% στην αξία της ζωικής παραγωγής ενώ στις Χώρες-Μέλη της Ε.Ε. η αντίστοιχη συμμετοχή είναι 19,6%. Σε σχέση με προϊόντα φυτικής παραγωγής, η ελληνική γεωργία υπερτερεί σε ποσοστιαίους όρους σε προϊόντα όπως το ελαιόλαδο, τα νωπά φρούτα, ο καπνός, το βαμβάκι, τα λαχανικά, ενώ παρουσιάζει μικρότερες ποσοστιαίες συμμετοχές στην περίπτωση των ζαχαρότευτλων, κριθαριού, κρασιών και ελαιούχων σπόρων. (Σαπουνάς Γ., 1996, σ. 68-69).

Εξετάζοντας την απόδοση των καλλιεργειών στα στοιχεία της Eurostat, οδηγούμεθα στη διαπίστωση ότι κατά μέσο όρο στη δεκαετία του '80 η ελληνική γεωργία παρουσίασε υψηλότερες αποδόσεις στις καλλιέργειες φρούτων (ροδάκινα, βερίκοκα), εσπεριδοειδών (πορτοκάλια, λεμόνια), λαχανικών (κουνουπίδια, τομάτες) και ελαιούχων σπόρων (ηλίανθος, σόγια). Αντίθετα, χαμηλότεροι δείκτες αποδοτικότητας παρατηρούνται στο βαμβάκι (ειδικότερα στις αρχές της δεκαετίας του '80), στον καπνό (εξαιρούμενων των ποικιλιών μέρλεϋ

ποσοστά απασχόλησης ανερχόμενα σε 44,8%, 45,6% και 49,5% αντίστοιχα. Σε Χώρες όπως η Ιρλανδία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ολλανδία, η Δανία το ποσοστό συμμετοχής των ανδρών στη γεωργική απασχόληση ήταν αρκετά υψηλό, ανερχόμενο σε 91,1%, 18,2%, 15,8%, 14,0%, αντίστοιχα. Μεταξύ των ετών 1984 και 1988, στην περίπτωση της χώρας μας σημειώθηκε μείωση κατά 0,6% στο ποσοστό συμμετοχής των ανδρών στη γεωργική απασχόληση (από 55,8% σε 55,2%) έναντι αύξησης κατά 0,1% στο αντίστοιχο ποσοστό της κοινότητας (από 64,9% σε 65,0%).

Η εξέταση των ποσοστιαίων κατανομών κατά ομάδες ηλικιών των απασχολούμενων στην ελληνική γεωργία και στη γεωργία των άλλων χωρών της Ε.Ε. εντόπισε στο διάστημα των ετών 1980 και 1988 το ηλικιακό πρόβλημα που υπάρχει στην ελληνική περίπτωση. Ένα σημαντικό ποσοστό απασχολούμενων στην ελληνική γεωργία (63,6%) εντοπίζεται το 1988 με ηλικία πάνω από το μέσο όρο των 48 ετών που ισχύει στη μέση κοινοτική Χώρα. Μεταξύ των ετών 1980 και 1988 παρατηρείται αύξηση (27,4%) των απασχολούμενων στην ελληνική γεωργία που εμπίπτουν στην ομάδα ηλικίας 55-64 ετών ενώ στην Ε.Ε. η αύξηση αυτή ήταν μεγαλύτερη (31,5%). Στην περίπτωση όμως της Ε.Ε. σημειώθηκε στα ίδια έτη παρατήρησης αύξηση του ποσοστού των απασχολούμενων που ανήκουν στις ομάδες ηλικιών κάτω των 25 ετών και μεταξύ 25-34 ετών (αυξήσεις κατά 23,2% και 10,7% αντίστοιχα) και μείωση κατά 15,6% των απασχολούμενων με ηλικία 65 ετών και πάνω. Στην ελληνική περίπτωση παρατηρείται μείωση των απασχολούμενων σε όλες τις ομάδες ηλικιών, εκτός από την ομάδα 55-64 ετών, όπου σημειώθηκε αύξηση κατά 27,4%. Αναφορικά με τις ομάδες ηλικιών, κάτω των 25 ετών, από 25-34, 35-44 και 45-54 ετών, τα αντίστοιχα ποσοστά των απασχολούμενων στο σύνολο όλων των κλιμακίων παρουσιάζονται στην περίοδο '80-'88 στην ελληνική περίπτωση μειωμένα κατά 20,6%, 3,3%, 7,2% και 4,7%, αντίστοιχα. (www.eurostat.gr)

Τέλος, αναλυτικά στοιχεία απασχόλησης στη γεωργία και στους άλλους τομείς μπορούν να αποκαλύψουν ότι το 1993 η ελληνική οικονομία απασχόλησε το 21,3% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της στη γεωργία, το 24,2% στη βιομηχανία και το 54,5% στις υπηρεσίες, με τη συμμετοχή των μισθωτών στην απασχόληση στη γεωργία ανερχόμενη σε 4,5%. Η γεωργία στο σύνολο των Χωρών-Μελών της Ε.Ε. απασχόλησε το 1993, ποσοστό 5,6% των απασχολούμενων, στις ΗΠΑ το 2,9% και στην Ιαπωνία 6,4%. Η βιομηχανία απασχόλησε στην Ε.Ε. 30,5%, στις ΗΠΑ το 24,6% και στην Ιαπωνία το 34,6%, ενώ οι υπηρεσίες το 63,9%, το 66,6% και το 59,0% αντίστοιχα. Η συμμετοχή των μισθωτών σε γεωργικές εργασίες είναι πολύ σημαντική στις Χώρες της Ε.Ε. (28,2%) και στις ΗΠΑ (51,8%) ενώ στην Ιαπωνία είναι μικρότερη (11,2%). Μεταξύ Χωρών-Μελών της Ε.Ε. σημαντικό ποσοστό συμ-

μετοχής μισθωτών στη γεωργική απασχόληση παρουσιάζει το Ηνωμένο Βασίλειο με ποσοστό 50,5% και ακολουθούν η Ιταλία, η Δανία, η Ολλανδία, η Ισπανία και η Γερμανία με αντίστοιχα ποσοστά 40,2%, 37,0%, 36,7%, 31,0% και 22,9%. (Σαπουνάς Γ., 1996, σ. 71-72)

2.3. Αγροτικές εκμεταλλεύσεις

Το 1993 στο Δίκτυο Γεωργικής Λογιστικής Πληροφόρησης (ΔΓΛΠ) της κοινότητας δηλώθηκαν 561,3 χιλ. ελληνικές αγροτικές εκμεταλλεύσεις με μέσο μέγεθος 58,0 στρέμματα. Ο αριθμός των αγροτικών εκμεταλλεύσεων αλλά και το μέγεθος τους είναι συγκριτικά μικρότερος από το μέσο όρο των αντίστοιχων μεγεθών του συνόλου των Χωρών-Μελών της Ε.Ε. (4.156,5 χιλ. και 242,5 στρ.). Το μέγεθος της αγροτικής μονάδας είναι το μικρότερο παρατηρούμενο μεταξύ Χωρών-Μελών της Ε.Ε. Μεταξύ των ετών 1980 και 1987, ο αριθμός των εκμεταλλεύσεων μειώθηκε κατά 6,4% ενώ το μέγεθος τους αυξήθηκε κατά 16,0% έναντι αυξήσεων κατά 8,6% του αριθμού και κατά 7,8% του μεγέθους των εκμεταλλεύσεων στη μέση κοινοτική Χώρα.

Ο ρυθμός εξέλιξης του μεγέθους της ελληνικής εκμετάλλευσης ήταν αναμενόμενος, δεδομένου ότι μεταξύ των ετών 1980 και 1987 η χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση αυξήθηκε κατά 8,5%. Στη μέση κοινοτική Χώρα η χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση μειώθηκε κατά - 1,5%.

Η διάρθρωση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην Ελλάδα και στο σύνολο της Ε.Ε. κατά τάξεις μεγέθους της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης είναι επίσης διαφορετική. Το 1987 το 89,4% των εκμεταλλεύσεων είχε στην ελληνική περίπτωση χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση κάτω των 100 στρεμμάτων, ενώ το υπόλοιπο 10,6% άνω των 100. Ποσοστό 0,5% αντιπροσωπεύει μονάδες με χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση πάνω από 500 στρέμματα. Στις λοιπές των Χωρών-Μελών, στο ίδιο έτος σύγκρισης, ποσοστό 63,3% των εκμεταλλεύσεων χρησιμοποίησε γεωργική έκταση κάτω από 100 στρέμματα. Από τις υπόλοιπες εκμεταλλεύσεις, ποσοστό 1,6% χρησιμοποίησε έκταση πάνω από 500. Από τις Χώρες αυτές το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γαλλία, η Δανία και το Λουξεμβούργο έχουν σημαντικό ποσοστό εκμεταλλεύσεων πάνω από 100 στρέμματα (14,0%, 10,0%, 81,7% και 71,1% αντίστοιχα). Σε Χώρες όπως η Γερμανία, η Ολλανδία και η Ιρλανδία το ποσοστό αυτό ανέρχεται αντίστοιχα σε 53,0%, 56,7% και 68,7%. (www.eurostat.gr)

Στα έτη 1980 και 1987 σημειώθηκε μείωση κατά - 15,9% του αριθμού των ελληνικών αγροτικών εκμεταλλεύσεων με χρησιμοποιούμενη έκταση κάτω των 100 στρεμμάτων. Αντίθετα, ο αριθμός των μονάδων με έκταση μεγαλύτερη των 100 στρεμμάτων σημείωσε αύξηση. Οι εκμεταλλεύσεις με έκταση από 100-200 στρέμματα αυξήθηκαν κατά 14,8%, οι

αντίστοιχες με 200-500 στρέμματα κατά 41,1% ενώ αρκετά αξιοσημείωτο ποσοστό αύξησης παρουσίασαν οι εκμεταλλεύσεις με έκταση πάνω από 500 στρέμματα (137,5%). Στις λοιπές Χώρες-Μέλη ο αριθμός των εκμεταλλεύσεων με 10-50 και 50-100 στρέμματα μειώθηκε στην ίδια περίπου περίοδο κατά 10,5%, με 100-200 στρέμματα κατά 12,3%, με 200-500 στρέμματα κατά 5,5%, ενώ οι εκμεταλλεύσεις με 500 στρέμματα και πάνω αυξήθηκαν κατά 13,4%.(www.eurostat.gr)

Η χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση παρουσιάζει επίσης αξιοσημείωτη διαφορά μεταξύ της Ελλάδας και των Χωρών-Μελών της Ε.Ε. Το 1987 το 89,4% των ελληνικών αγροτικών εκμεταλλεύσεων κατείχε το 57,6% της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης με τάξη μεγέθους μικρότερη των 100 στρεμμάτων. Στις λοιπές Χώρες-Μέλη το 63,3% των εκμεταλλεύσεων με έκταση μικρότερη των 100 στρεμμάτων κατείχε το 12,7% της χρησιμοποιούμενης έκτασης. Περαιτέρω σύγκριση της ποσοστιαίας κατανομής της χρησιμοποιούμενης έκτασης στα έτη 1980 και 1987 μπορεί να αποκαλύψει ότι στην ελληνική περίπτωση η μείωση του ποσοστού των εκμεταλλεύσεων με έκταση μικρότερη των 100 στρεμμάτων (-15,9%) συνοδεύθηκε επίσης από μείωση της χρησιμοποιούμενης έκτασης κατά 16,4%. Επίσης, η αύξηση κατά 14,8% των εκμεταλλεύσεων με τάξη μεγέθους 100-200 στρέμματα συνοδεύθηκε από αύξηση της χρησιμοποιούμενης έκτασης κατά 16,9%, η αύξηση κατά 41,1% των εκμεταλλεύσεων με τάξη μεγέθους 200-500 στρέμματα συνοδεύθηκε από αύξηση της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης κατά 44,7%, ενώ η σημαντική αύξηση των εκμεταλλεύσεων με έκταση πάνω από 500 στρέμματα (+ 137,8%) συνοδεύθηκε από σημαντική αύξηση της χρησιμοποιούμενης έκτασης κατά 178,8%. Στις Χώρες-Μέλη παρατηρείται αναλογική μείωση της χρησιμοποιούμενης έκτασης και του αριθμού των εκμεταλλεύσεων με μόνη εξαίρεση τις μονάδες με έκταση μεγαλύτερη των 500 στρεμμάτων, όπου τόσο ο αριθμός όσο και η χρησιμοποιούμενη έκταση αυξήθηκαν το 1987 σε σχέση με το 1980 κατά 13,4% και 6,3%, αντίστοιχα.

Όσον αφορά την στην περίπτωση της κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης στην Ελλάδα το 1989 ποσοστό 10% των κτηνοτροφικών μονάδων κατείχε αριθμό ζώων μικρότερο των 15 κεφαλών ενώ στη μέση κοινοτική Χώρα το ποσοστό αυτό ήταν 30%. Μόλις το 6,4% των ελληνικών κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων κατείχε το 1989 πάνω από 60 ζώα ενώ στην Ε.Ε. των 12 το ποσοστό αυτό ήταν 24,3%. Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών ήταν το μέγεθος της κτηνοτροφικής μονάδας να είναι 10,4 ζώα στην ελληνική περίπτωση και 40,3 ζώα ανά μονάδα στη μέση κοινοτική Χώρα. Συγκριτικά με το πρώτο έτος της ένταξης, το 1989 το μέγεθος της ελληνικής κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης αυξήθηκε κατά 67,7% (από 6,2 ζώα

ανά εκμετάλλευση σε 10,4) ενώ στην κοινότητα (εκτός της Ισπανίας και Πορτογαλίας) η αύξηση αυτή αφορούσε ποσοστό 31,7%. (Σαπουνάς Γ., 1996, σ. 73-74)

2.4. Χρησιμοποιούμενη γεωργική γη

Η ελληνική γεωργία κατείχε το 1981 το 9,0% της χρησιμοποιούμενης γης στην Ε.Ε. των 9 ενώ το 1990, το ποσοστό αυτό έγινε 7,0% στην Ε.Ε. των 12. Δεδομένων των γεωγραφικών χαρακτηριστικών και ειδικότερα της μορφολογίας του εδάφους μιας εκάστης Χώρας-Μέλους, η Γαλλία κατέχει το 23,1% της χρησιμοποιούμενης γεωργικής γης της Ε.Ε. των 12, η Ισπανία το 20,7%, το Ηνωμένο Βασίλειο 14,5%, η Ιταλία το 13,1% και η Γερμανία το 9,1%.

Η διαφορετική διάρθρωση της παραγωγής στην Ε.Ε. εν μέρει προσδιορίζεται από τη διαφορετική ποσοστιαία κατανομή της χρησιμοποιούμενης γεωργικής γης. Το 1990 τα λιβάδια και οι μόνιμες βοσκές κατέχουν στην ελληνική περίπτωση ποσοστό 57,1% της χρησιμοποιούμενης γεωργικής γης, ενώ οι αροτραίες γαίες ποσοστό 31,7% και οι μόνιμες καλλιέργειες ποσοστό 12,2%. (www.eurostat.gr) Στις Χώρες-Μέλη στο ίδιο έτος τα λιβάδια και οι μόνιμες βοσκές χρησιμοποίησαν το 38,7% της χρησιμοποιούμενης γεωργικής γης, οι αροτραίες γαίες το 51,4% και οι μόνιμες καλλιέργειες το 9,2%. Συγκριτικά με το 1989 τα στοιχεία της χρησιμοποιούμενης γεωργικής γης το 1990 εμφανίζουν μεταβολές στην ελληνική περίπτωση. Το ποσοστό συνολικής χρησιμοποιούμενης γης που καταλαμβάνουν τα λιβάδια και οι μόνιμες βοσκές μειώθηκε σημαντικά, το 1993 συγκριτικά με το 1990 και τα προηγούμενα χρόνια. Από 57,1% το 1980 κατέληξε σε 31,2% το 1993. Αντίθετα, στην περίπτωση των αροτραίων γαιών παρατηρείται σημαντική αύξηση του αντίστοιχου ποσοστού τους στη χρησιμοποιούμενη γη. Παρά τις αλλαγές στον τρόπο χρήσης της χρησιμοποιούμενης γεωργικής γης, η αναλογία μεταξύ φυτικής και ζωικής παραγωγής δεν μεταβλήθηκε σημαντικά. Η ζωική παραγωγή αποτέλεσε το 1993 ποσοστό 30,4% της συνολικής παραγωγής. Βελτίωση παρουσιάζεται στο ποσοστό της χρησιμοποιούμενης γης των μόνιμων καλλιεργειών. Το ποσοστό αυτό αυξήθηκε στη δεκαετία του '80 κατά 12,9% (από 10,8% σε 12,2%).(www.eurostat.gr) Η εφαρμογή της ΚΑΠ, αλλά και της εθνικής πολιτικής στη δεκαετία του '80 φαίνεται ότι κατάφεραν να οδηγήσουν εκτάσεις που χρησιμοποιούντο ως κήποι και λαχανόκηποι στις μόνιμες παραδοσιακές καλλιέργειες. Στις Χώρες-Μέλη, μεταξύ των ετών 1980 και 1990, παρατηρείται μείωση κατά 15,3% του ποσοστού της χρησιμοποιούμενης γης στα λιβάδια και στις μόνιμες βοσκές, αύξηση κατά 7,3% στα αντίστοιχα ποσοστά των αροτραίων γαιών, κατά 55,9% στις μόνιμες καλλιέργειες και κατά 40% στο αντίστοιχο ποσοστό άλλων χρήσεων γης. (Σαπουνάς Γ., 1996, σ. 74-75)

2.5. Σχηματισμός παγίου κεφαλαίου

Η σπουδαιότητα που αποδίδεται στον αγροτικό τομέα προκύπτει επίσης και από τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό που συνοδεύει τη συσσώρευση κεφαλαίου μεταξύ τομέων (επενδύσεις εκσυγχρονισμού και επέκτασης).

Είναι γεγονός ότι το αγροτικό προϊόν συμβάλει στη δημιουργία ρυθμών μεταβολής του ΑΕΠ και είναι συχνός ο προβληματισμός που αναφέρεται στη διάσταση μεταξύ της συμβολής αυτής του αγροτικού προϊόντος και της ποσοστιαίας κατανομής των συνολικών επενδύσεων μεταξύ τομέων της ελληνικής οικονομίας.

Από επίσημα στοιχεία της ΕΣΥΕ το 1993 η συμμετοχή των επενδύσεων της ελληνικής γεωργίας στο σύνολο των επενδύσεων της οικονομίας ανήλθε στο ποσοστό 6,0% ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στις Χώρες-Μέλη ήταν 2,3%. Μεταξύ των Χωρών αυτών μεγάλο ποσοστό φαίνεται ότι αποτελούν οι επενδύσεις στη γεωργία της Ιρλανδίας 7,1%. Ακολουθούν η Ιταλία με 4,9%, η Ολλανδία με 4,6%, η Δανία με 3,7%, ενώ στο Ηνωμένο Βασίλειο, στη Γερμανία και στο Βέλγιο το ποσοστό αυτό είναι από τα μικρότερα (1,3%, 1,4% και 1,2% αντίστοιχα).

Η Δανία, η Ολλανδία, η Ιταλία, η Γερμανία και το Λουξεμβούργο εντοπίζονται με ποσοστά επένδυσης στη γεωργία συστηματικά υψηλότερα απ' ό,τι τα μερίδια του αγροτικού προϊόντος στο ΑΕΠ. Στην ελληνική γεωργία το 1993 ποσοστό 8,9% του αγροτικού προϊόντος «επέστρεψε» ως επένδυση, ενώ στο σύνολο της Ε.Ε. το ποσοστό ήταν 12,4%. Στην ελληνική περίπτωση μεταξύ των ετών 1980 και 1992, παρατηρείται η μοναδική μεταξύ Χωρών-Μελών σταθεροποίηση του ποσοστού των επενδύσεων στη γεωργία σε σχέση με τις συνολικές επενδύσεις στην οικονομία. Η υποχώρηση του ποσοστού αυτού είναι κατά σειρά μεγέθους μεγαλύτερη για Χώρες-Μέλη όπως η Ιρλανδία (- 2,4%), η Πορτογαλία (- 1,3%) και ακολουθούν άλλες με μικρότερες έως και μηδενικές (το Ηνωμένο Βασίλειο) αυξήσεις. Το σύνολο των Χωρών-Μελών παρουσίασε μείωση κατά -1,6%.(www.eurostat.gr)

Σημειωτέον ότι σε Χώρες-Μέλη όπως η Ιταλία και το Λουξεμβούργο η μείωση του ποσοστού συμμετοχής των επενδύσεων στη γεωργία στις συνολικές συνοδεύθηκε μεταξύ των ετών σύγκρισης (1992/1980) από αύξηση της συμμετοχής του αγροτικού προϊόντος στο ΑΕΠ. Η κατά 1,0% αύξηση της συμμετοχής του αγροτικού προϊόντος στο ΑΕΠ στην ελληνική περίπτωση συνοδεύθηκε από μικρή αύξηση στη συμμετοχή των επενδύσεων στις συνολικές (+ 0,2%).(Σαπουνάς Γ., 1996, σ. 76)

2.6. Εμπόριο αγροτικών προϊόντων

Όπως έχει προαναφερθεί, η συμβολή των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων στο εμπορικό ισοζύγιο της χώρας, αν και πτωτική, στη δεκαετία του '80 εξακολουθεί να είναι σημαντική και οπωσδήποτε σημαντικότερη απ' ό,τι στις άλλες Χώρες-Μέλη.

Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία της ΕΣΥΕ σχετικά με το εμπόριο για τις επιμέρους Χώρες της Ε.Ε., προς το τέλος της δεκαετίας του '80 η χώρα μας εντοπίζεται από την άποψη του ποσοστού συμμετοχής των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων στη συνολική αξία των εξαγωγών στην πρώτη θέση μεταξύ Χωρών-Μελών με ποσοστό 27,8% και ακολουθούν η Ιρλανδία με 23,7%, η Ολλανδία με 22,8% και η Δανία με 22,4%. Μικρό ποσοστό συμμετοχής των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων στη συνολική αξία εξαγωγών παρουσιάζεται στη Γερμανία (μόλις 3,8%), στην Ιταλία (5,5%), στο Βέλγιο (5,6%) και στο Ηνωμένο Βασίλειο (6,9%). Συνολικά δε για την Ε.Ε. στο εμπόριο με Τρίτες Χώρες το ποσοστό των γεωργικών εξαγωγών στο σύνολο των εξαγωγών ήταν το 1990 8,5%. Συγκριτικά με το 1990 η μεταβολή του ποσοστού των γεωργικών εξαγωγών στο σύνολο των εξαγωγών της Χώρας το 1993 παρουσίασε αξιόλογη μεταβολή (αυξήθηκε κατά 5,3%). Το αντίστοιχο ποσοστό του συνόλου των Χωρών-Μελών της Ε.Ε. αυξήθηκε κατά 0,2%. Τα χρόνια της ένταξης βρήκαν τη Χώρα με τη προαναφερθείσα διάρθρωση στις συνολικές εξαγωγές τη στιγμή που στην Ε.Ε. το εξωτερικό εμπόριο ήταν καθαρά υπέρ των εξαγωγών των μη γεωργικών προϊόντων.

Δοθέντος του βαθμού αυτάρκειας των γεωργικών προϊόντων το 1990, η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Δανία και η Ολλανδία παρουσιάζονται με το υψηλότερο ποσοστό συμμετοχής εισαγωγών αγροτικών προϊόντων στο σύνολο των εισαγωγών μιας εκάστης Χώρας με αντίστοιχα ποσοστά 26,8%, 18,1%, 17,3%, 15,4%. Η Ελλάδα ευρίσκεται ενδιάμεσα με ποσοστό 15,5%. Συγκριτικά με 1980, στην ελληνική περίπτωση το 1990 το ποσοστό των εισαγωγών αγροτικών προϊόντων στο σύνολο των εισαγωγών παρουσίασε άνοδο κατά 21,1%. Παρόμοια και στην περίπτωση της Δανίας (13,8%). Αντίθετα, σε όλες τις άλλες Χώρες-Μέλη σημειώνεται αξιόλογη μείωση του σχετικού ποσοστού, με πρώτες τη Γερμανία και την Ολλανδία (με - 36,2% και - 36,1%) ακολουθούμενες από το Ηνωμένο Βασίλειο (- 32,5%) και την Ιταλία (- 22,2%). Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat για το 1990, μόνο η Δανία, η Γαλλία και η Ιρλανδία παρουσίασαν πλεόνασμα στο αγροτικό εμπορικό ισοζύγιο τους, ενώ οι υπόλοιπες Χώρες εμφανίζουν έλλειμμα. Το έλλειμμα του ελληνικού αγροτικού ισοζυγίου διαμορφώθηκε σε 244 εκ. Ecu το 1990 και 554 εκ. Ecu το 1993. (www.eurostat.gr)

Η διάρθρωση των εισαγωγών και των εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων είναι αναλογική των διαρθρώσεων παραγωγής που προανέφερα. Συγκεκριμένα, η συνεχώς διευρυνόμενη ελλειμματικότητα της ελληνικής γεωργίας σε προϊόντα ζωικής προέλευσης απαίτησε

και εξακολουθεί να απαιτεί τη διαθεσιμότητα τους στην εγχώρια αγορά μέσω της αύξησης των εισαγωγών. Αντίθετα, η αυξημένη παραγωγή σε προϊόντα φυτικής προέλευσης ευρίσκει διέξοδο στις εξαγωγές. Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat, το 1987 στη χώρα μας οι εισαγωγές βοδινού κρέατος κατείχαν μεγάλο ποσοστό στη συνολική αξία εισαγωγών αγροτικών προϊόντων ενώ οι εξαγωγές προϊόντων διατροφής, σπωροκηπευτικών και καπνού κατείχαν μεγάλο ποσοστό στη συνολική αξία των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων. (Σαπουνάς Γ., 1996, σ. 77-78)

2.7. Κόστος, τιμές γεωργικών προϊόντων, εισόδημα.

Η συμβολή της γεωργίας στην εθνική οικονομία εξαρτάται επίσης από την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων της και επομένως μεταξύ άλλων από το κόστος παραγωγής. Σε τελική ανάλυση η συμβολή της μπορεί να αξιολογηθεί από το εισόδημα που δημιουργεί ως κλάδος της οικονομίας, δεδομένης της αλληλοεξάρτησής της με άλλους τομείς.

Το 1993 ποσοστό 27,7% της τελικής ελληνικής γεωργικής παραγωγής αποτέλεσε ενδιάμεση κατανάλωση ή κόστος παραγωγής. Αντίθετα, στο σύνολο των Χωρών-Μελών, ποσοστό 49,9% του προϊόντος της γεωργίας αντιπροσώπευσε κόστος παραγωγής. Συγκριτικά με τις Χώρες-Μέλη η χώρα μας χαρακτηρίζεται από μια γεωργία «χαμηλών» εξόδων με μικρή αξία τρεχουσών και επενδεδυμένων εισροών. Χώρες με ποσοστό ενδιάμεσης κατανάλωσης μικρότερο από το μισό της τελικής αγροτικής παραγωγής ήταν το 1993 η Γαλλία, η Ιρλανδία, η Ιταλία και το Λουξεμβούργο. Η ενδιάμεση κατανάλωση ως ποσοστό του αγροτικού προϊόντος κυμαίνεται από 50% έως 99% στην περίπτωση των άλλων Χωρών-Μελών. Συγκριτικά με το 1980, το 1990, τόσο στην ελληνική περίπτωση όσο και στο σύνολο των Χωρών-Μελών παρατηρούνται αυξήσεις στη συμμετοχή της ενδιάμεσης κατανάλωσης στην αξία του τελικού προϊόντος. Οι αυξήσεις είναι περίπου υπερτριπλάσιες στην ελληνική περίπτωση (24,3%) απ' ό τι στη μέση Χώρα-Μέλος (8,8%). Περαιτέρω ανάλυση της ενδιάμεσης κατανάλωσης σε κάθε Χώρα-Μέλος για το 1990, κατέδειξε ότι οι ζωοτροφές αποτελούν κύριο προσδιοριστικό παράγοντα κόστους τόσο στην ελληνική όσο και στην κοινοτική γεωργία μια και η σχετική δαπάνη αποτέλεσε το 1990 ποσοστό 39,3% και 28,8% της ενδιάμεσης κατανάλωσης, αντίστοιχα. Τα υπόλοιπα συνθετικά στοιχεία κόστους είχαν διαφορετική βαρύτητα. Έτσι, από την άποψη της σημαντικότητας των συνθετικών αυτών στοιχείων μετά τις ζωοτροφές εξίσου σημαντικοί παράγοντες κόστους για την ελληνική περίπτωση ήταν το 1990 η ενέργεια και τα λιπαντικά (21,0% της ενδιάμεσης κατανάλωσης), η συντήρηση και επισκευή μέσων παραγωγής και μεταφοράς (11,1%) και ακολουθούν τα λιπάσματα (8,7%), τα προϊόντα προστασίας καλλιεργειών (6,2%) και οι σπόροι (5,1%). Στις υπόλοιπες Χώρες-Μέλη το υψηλό κόστος

των ζωοτροφών ακολουθείται από τη συντήρηση και επισκευή μέσων παραγωγής και μεταφοράς (12,2%), τα λιπάσματα (10,8%), η ενέργεια και τα λιπαντικά (10,0%), τους γεωργικούς μισθούς (9,8%), το κόστος των σπόρων (6,3%) και των προϊόντων προστασίας καλλιεργειών (6,2%).

Όσον αφορά την εξέλιξη της «ψαλίδας τιμών» στις Χώρες-Μέλη το 1993 πάνω από τα 2/3 της τελικής ελληνικής αγροτικής παραγωγής αποτέλεσε καθαρή προστιθέμενη αξία, ενώ για το σύνολο της Ε.Ε. η αναλογία αυτή ήταν σχεδόν στο 1/2 (81,7% έναντι 55,4%). Συγκριτικά με το 1980, η καθαρή προστιθέμενη αξία ως ποσοστό της τελικής γεωργικής παραγωγής παρουσίασε το 1990 αρνητική μεταβολή τόσο στην ελληνική όσο και στην περίπτωση των άλλων Χωρών-Μελών. Το ποσοστό μάλιστα αυτό είναι το ίδιο (-1,6%). Το 1995 όμως παρουσιάζεται αύξηση στην ελληνική περίπτωση. Δοθέντος του χαμηλού ποσοστού της ενδιάμεσης κατανάλωσης στην τελική γεωργική παραγωγή Χωρών όπως η Γερμανία, η Δανία, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γαλλία, οι Χώρες αυτές παρουσιάζονται επίσης με υψηλό ποσοστό καθαρής προστιθέμενης αξίας στο σύνολο της παραγωγής (36,6%, 36,5%, 47,1% και 61,0% το 1993 αντίστοιχα). (www.eurostat.gr)

Δεδομένης, της εξέλιξης των θεσμικών τιμών σε εθνικό νόμισμα, αλλά και της μέσης διακύμανσης των ενιαίων τιμών παρέμβασης στις Χώρες-Μέλη, καθώς και της εξέλιξης της ενδιάμεσης κατανάλωσης και καθαρής προστιθέμενης αξίας της γεωργικής παραγωγής, η αντίστοιχη εξέλιξη του γενικού δείκτη της «ψαλίδας τιμών» οδηγεί σε παρόμοιες, τουλάχιστον από την άποψη της κατεύθυνσης, διαπιστώσεις.

Η ψαλίδα τιμών, μεταξύ των ετών 1983 και 1990 αυξήθηκε στην ελληνική περίπτωση κατά 4,3%, ενώ στο σύνολο της Ε.Ε. κατά 3,4%. Η εξέλιξη της ψαλίδας προσδιορίστηκε, από την εξέλιξη των επιμέρους δεικτών που τη συνθέτουν. Ο δείκτης απολαμβανόμενων τιμών του Έλληνα παραγωγού παρουσίασε μέσο ετήσιο ρυθμό περίπου 12%, ενώ ο αντίστοιχος δείκτης απολαμβανόμενων τιμών στις Χώρες-Μέλη παρουσίασε μέσο ετήσιο ρυθμό περίπου στο μισό (6%). Στην ελληνική περίπτωση ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του δείκτη των απολαμβανόμενων τιμών προσδιορίστηκε από μέση ετήσια αύξηση του αντίστοιχου δείκτη προϊόντων φυτικής και ζωϊκής παραγωγής κατά 15,1% και 13,5% αντίστοιχα. Αντίθετα, στη μέση κοινοτική χώρα διαφορετική ήταν η συμβολή, αφού η μέση ετήσια αύξηση του δείκτη των απολαμβανόμενων τιμών παραγωγού προσδιορίστηκε από μέσο ετήσιο ρυθμό του δείκτη ζωϊκής και φυτικής παραγωγής κατά 6,8% και 3,2%, αντίστοιχα. (www.eurostat.gr)

Η εισοδηματική θέση των Ελλήνων αγροτών σε σχέση με τους συναδέλφους τους στην Ε.Ε. προκύπτει επίσης από την εξέταση του δείκτη της καθαρής προστιθέμενης αξίας

στο κόστος των συντελεστών παραγωγής ανά μονάδα απασχόλησης του πραγματικού εργατικού δυναμικού. Ο δείκτης αυτός είναι υψηλότερος για την ελληνική περίπτωση ειδικά το 1993 δηλαδή είναι 119,5% σε αντίθεση με 103,6% με τις χώρες της Ε.Ε. Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη αυτή είχε η μείωση του αριθμού των απασχολουμένων.

3. Ιδιαιτερότητες της ελληνικής γεωργίας και η σημασία της στην εθνική οικονομία

Στις προηγούμενες παραγράφους αναφέρθηκα αναλυτικά στη φυσιογνωμία της ελληνικής γεωργίας συγκριτικά με την αντίστοιχη κοινοτική έως και το 1995. Από την παράθεση των συγκριτικών στοιχείων προέκυψε η διαφορετική σημασία της γεωργίας μεταξύ Χωρών-Μελών της Ε.Ε. Το επίπεδο ανάπτυξης της οικονομίας είναι εκείνο που τελικά προσδιόρισε τη σημασία αυτή. Η χώρα μας κατατάσσεται στις στατιστικές οργανισμών, όπως ο ΟΟΣΑ, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, τα Ηνωμένα Έθνη και ο FAO, ως μια υπό ανάπτυξη χώρα. Αυτό σημαίνει ότι ο οικονομικός μετασχηματισμός της δεν έχει εξαντλήσει ακόμη τα περιθώρια του. Η γεωργία εξακολουθεί να αποτελεί σοβαρό παράγοντα οικονομικής ζωής και κατά συνέπεια όταν συγκρίσεις επιχειρούνται με άλλες περισσότερο αναπτυγμένες χώρες, όπως οι Χώρες-Μέλη της Ε.Ε., λογικό είναι να αναφέρονται ιδιαιτερότητες και διαφορές.

Η ελληνική γεωργία στην πρώτη δεκαετία ένταξης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα παρουσίασε σημαντικές διαφορές σε σύγκριση με τη γεωργία άλλων Χωρών-Μελών. Η εξέταση συγκριτικών στοιχείων οδήγησε στη διαπίστωση ύπαρξης ενός μεγάλου σε μέγεθος αγροτικού τομέα, τόσο από την άποψη του παραγόμενου προϊόντος όσο και από την άποψη της απασχόλησης. Η συμμετοχή του αγροτικού προϊόντος στο ΑΕΠ της χώρας μας ήταν και είναι υπερπενταπλάσια από την αντίστοιχη μέση συμμετοχή στην Ε.Ε. Κύριο χαρακτηριστικό της ελληνικής γεωργίας με τα μέχρι τώρα παρουσιαζόμενα στοιχεία είναι η κυριαρχία της παραγωγής της από προϊόντα φυτικής προέλευσης. Το χαρακτηριστικό αυτό εκλείπει από τη μέση Κοινοτική Χώρα, μιας και οι κλάδοι της φυτικής και ζωικής παραγωγής είναι ισοδύναμα αναπτυγμένοι (50% - 50%). Η διάρθρωση σε επιμέρους προϊόντα ενός εκάστου των κλάδων αποκάλυψε ότι η ελληνική γεωργία εξειδικευόταν αλλά και σήμερα εξειδικεύεται σε προϊόντα χαμηλής εισοδηματικής ελαστικότητας, ευάλωτα στις καιρικές συνθήκες, με μεγάλες συνεπώς διακυμάνσεις του όγκου παραγωγής.

Το μέγεθος του ελληνικού αγροτικού τομέα ήταν επίσης μεγάλο και από την άποψη των απασχολουμένων. Ήταν σχεδόν τετραπλάσιο απ' ότι στις άλλες Χώρες της Ε.Ε. Στη δεκαετία του '80 η μείωση της αγροτικής απασχόλησης δεν ήταν αναλογική με εκείνη της δεκαετίας του '60 και '70. Παρά ταύτα η εσωτερική μετακίνηση προς τα αστικά κέντρα της χώρας μας, στις δεκαετίες αυτές είχε ως συνέπεια την παραμονή απασχολουμένων μη πα-

ραγωγικής ηλικίας στη γεωργία και την εμφάνιση της στρεβλής πυραμίδας ηλικιών. Όλες οι ομάδες ηλικιών παρουσιάζουν μειωμένα ποσοστά στη συνολική απασχόληση, με εξαίρεση την ομάδα απασχολούμενων 55-64 ετών όπου παρουσιάζεται σημαντική αύξηση. Στις υπόλοιπες Χώρες της Ε.Ε. παρατηρήθηκε είσοδος νέων αγροτών. Τόσο στην Ελληνική όσο και στην Κοινοτική γεωργία σημειώθηκε αύξηση του αντίστοιχου ποσοστού ατόμων με μερική απασχόληση. Λόγω της οικογενειακής μορφής της αγροτικής εκμετάλλευσης στη Χώρα, η παρουσία μισθωτών στις σχετικές δραστηριότητες ήταν ασήμαντη συγκριτικά με τις υπόλοιπες Χώρες της Ε.Ε.

Το μέγεθος της αγροτικής εκμετάλλευσης ήταν μικρό στην ελληνική περίπτωση. Η γεωργική εκμετάλλευση κατείχε το 1993 58,0 στρέμματα, όταν το αντίστοιχο μέσο μέγεθος στις υπόλοιπες Χώρες-Μέλη ήταν 242,0 στρέμματα. Παρά τη βελτίωση που παρατηρήθηκε στο τέλος της δεκαετίας του '80, στη χρησιμοποιούμενη γη ανά εκμετάλλευση, το μέγεθος αυτό εξακολουθεί να υστερεί και σήμερα σημαντικά από το αντίστοιχο κοινοτικό. Το 89,4% των ελληνικών αγροτικών εκμεταλλεύσεων κατέχει το 57,6% της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης με τάξη μεγέθους μικρότερη των 100 στρεμμάτων. Στις Χώρες-Μέλη το 63,3% των εκμεταλλεύσεων με έκταση μικρότερη των 100 στρεμμάτων κατείχε το 12,7% της χρησιμοποιούμενης έκτασης. Παρόμοια, η ελληνική κτηνοτροφική μονάδα κατείχε αριθμό ζώων μικρότερο των 15 κεφαλών. Στις Χώρες της Ε.Ε. συγκριτικά μικρότερο ποσοστό κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων (30%) κατείχε αριθμό ζώων κάτω των 15. Το μέγεθος της κτηνοτροφικής μονάδας στις Χώρες αυτές ήταν τετραπλάσιο απ' ό τι στην Ελλάδα (40,3 έναντι 10,4 ζώα/εκμ.). Παρά τη βελτίωση του στα τελευταία χρόνια το μέγεθος της ελληνικής κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης παραμένει ακόμα μικρό.

Η διαφορετική διάρθρωση της παραγωγής στην ελληνική και κοινοτική γεωργία προσδιορίστηκε από τη διαφορετική διάρθρωση της χρησιμοποιούμενης γης, προσδιόρισε δε τη διάρθρωση στο εμπόριο των αγροτικών προϊόντων. Η απελευθέρωση του εμπορίου αμέσως μετά την ένταξη, καθώς επίσης και η χαμηλή (επιδοτούμενη) ανταγωνιστικότητα των παραδοσιακών εξαγωγίμων ελληνικών προϊόντων είχαν ως συνέπεια τη ραγδαία εμφάνιση ελλειμματικότητας στο αγροτικό εμπορικό ισοζύγιο. Το ποσοστό συμμετοχής των επενδύσεων στην αξία του αγροτικού προϊόντος εξακολουθούσε έως το 1995 να είναι μικρό (8,9% έναντι 12,4% στην Ε.Ε.) με συνέπεια η αξία του να προκύπτει από τη χρήση μικρότερων επενδεδυμένων εισροών (χαμηλών εξόδων γεωργία συγκριτικά με άλλες Χώρες-Μέλη). Αν και αναγνωρίζεται το γεγονός ότι η ένταξη της Χώρας στην Ε.Ε. στήριξε το ελληνικό αγροτικό εισόδημα εν τούτοις το εισόδημα αυτό διαφέρει σημαντικά από το αντίστοιχο εισόδημα που δημιουργείται στις υπόλοιπες των Χωρών-Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Αναμφισβήτητα, οι προαναφερθείσες ιδιαιτερότητες της ελληνικής γεωργίας καθιστούσαν αλλά και καθιστούν έως και σήμερα επιτακτική την ανάγκη της προσαρμογής της στα κοινοτικά δεδομένα. Η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων, το μεγαλύτερο μέγεθος της εκμετάλλευσης, ο εκσυγχρονισμός της, η εξειδίκευση σε προϊόντα υψηλής εισοδηματικής ελαστικότητας, η βελτίωση της σχέσης μεταξύ φυτικής και ζωικής παραγωγής, η αναγνώριση του θεσμού της μερικής απασχόλησης, μπορούν να βοηθήσουν στη γεφύρωση της υπάρχουσας διαφοράς μεταξύ της ελληνικής και της κοινοτικής γεωργίας και προς τη σωστή κατεύθυνση της ποθητής σύγκλισης. (Σαπουνάς Γ., 1996, σ. 80-83)

4. Τα δεδομένα στις συγκρίσεις της γεωργίας στην Ελλάδα και στις Χώρες-Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) 1981-1992

Τα στατιστικά δεδομένα στις συγκρίσεις της ελληνικής γεωργίας με την αντίστοιχη μέση κοινοτική μετά τον πρώτο γύρο των επιπτώσεων της παλαιάς ΚΑΠ (1981-1992) παραμένουν ουσιαστικά ανέπαφα και στη δεκαετία του '90. Μεταξύ της ελληνικής και κοινοτικής γεωργίας εξακολουθούσαν να υπάρχουν σημαντικές διαφορές. Αποκλίσεις παρατηρήθηκαν στην απασχόληση ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης (Ελλάδα: 21,3%, ΕΥΡ-12 : 5,5%), στο ποσοστό της μερικής απασχόλησης στη συνολική απασχόληση στη γεωργία: (Ε: 8,4%, ΕΥΡ-12: 14,6%); στο μέσο μέγεθος της εκμετάλλευσης εξαιρούμενων των οριακών μονάδων (Ε: 58,9 στρ., ΕΥΡ-12: 242,0 στρ.), στο ποσοστό που κατέχουν οι μόνιμες καλλιέργειες στη χρησιμοποιούμενη γεωργική γη (Ε: 18,3%, ΕΥΡ-12: 9,3%).(www.eurostat.gr)

Αντίστοιχες διαπιστώσεις ισχύουν για μεταβλητές χαρακτηριστικές των διαρθρώσεων παραγωγής, των τιμών παραγωγού, του αγροτικού εισοδήματος και μεταβλητές που περιγράφουν το εξωτερικό εμπόριο αγροτικών προϊόντων. Η εφαρμογή της ΚΑΠ στη δεκαετία του '80 συνοδεύθηκε από αργούς ρυθμούς αύξησης της αγροτικής παραγωγής, από υψηλότερο επίπεδο απολαμβανόμενων και καταβαλλόμενων τιμών παραγωγού, από μικρότερες αυξήσεις στις πραγματικές καθαρές τιμές. Η ζωική παραγωγή αυξήθηκε με ρυθμό βραδύτερο της αντίστοιχης φυτικής παρά τις βελτιώσεις που παρατηρήθηκαν στο μέγεθος της κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης. Στις επιμέρους κατηγορίες φυτικής και ζωικής παραγωγής οι αναδιαρθρώσεις παραγωγής κρίθηκαν ως οριακές. Προς την κατεύθυνση της επιθυμητής αναδιάρθρωσης μόνη εξαίρεση αποτέλεσε η δραστηριότητα της αλιευτικής παραγωγής (υδατοκαλλιέργειες). Λόγω της σημαντικής στήριξης της ΚΑΠ το αγροτικό εισόδημα αυξήθηκε σε σταθερές τιμές και σε όρους καθαρής προστιθέμενης αξίας ανά απασχολούμενο. Οι εξελίξεις στις διαρθρώσεις παραγωγής, στον όγκο και στις τιμές των αγροτικών προϊόντων στην εγχώρια αγορά δεν κρίθηκαν ικανοποιητικές ώστε να γεφυρώσουν υπάρχουσες διαφορές. Επίσης, οι

αντίστοιχες εξελίξεις στους δείκτες εξωτερικού εμπορίου. Η αξία των εισαγωγών από την Ε.Ε. αυξήθηκε περισσότερο από την αντίστοιχη των εξαγωγών με συνεπακόλουθη τη χειροτέρευση στους όρους εμπορίου και στο αγροτικό ισοζύγιο.

Τα δεδομένα στις συγκρίσεις της ελληνικής γεωργίας με την αντίστοιχη κοινοτική, μετά την επίδραση της ένταξης και της εφαρμογής της ΚΑΠ της δεκαετίας του '80 δεν φαίνονται να παρουσιάζουν ουσιαστική διαφοροποίηση στη δεκαετία του '90. Μεταξύ της ελληνικής και κοινοτικής γεωργίας εξακολουθούν να υπάρχουν σημαντικές αποκλίσεις. Διαφορές παρατηρούνται στο ποσοστό του αγροτικού προϊόντος στο ΑΕΠ (Ε: 14,2%, ΕΥΡ-12: 2,5%), στο ποσοστό της φυτικής παραγωγής στο σύνολο της αγροτικής (Ε: 69,6%, ΕΥΡ-12: 48,0%) και στο αντίστοιχο της ζωικής (Ε: 30,4%, ΕΥΡ-12: 52,0%). (www.eurostat.gr) Παρά το γεγονός ότι η ελληνική γεωργία χαρακτηρίζεται από «χαμηλά» έξοδα, το απορρέον αγροτικό εισόδημα εξακολουθεί να αποτελεί και στην αρχή της δεκαετίας του '90 ποσοστό μικρότερο του 48% του εθνικού κατά κεφαλή εισοδήματος. Το εθνικό κατά κεφαλή εισόδημα εντοπίζεται στις διάφορες εκθέσεις της κοινότητας για το 1995 να αντιστοιχεί στο 63,9% του μέσου κατά κεφαλή εισοδήματος στην Ε.Ε. —

Τα δεδομένα στις συγκρίσεις της γεωργίας στην Ελλάδα και στις Χώρες-Μέλη στη δεκαετία του '90 δεν διαφέρουν σημαντικά από εκείνα της δεκαετίας της ένταξης. Στην περίοδο 1981-1992 η εφαρμογή της ΚΑΠ συνέπεσε με βραδείες προσαρμογές στις δομές της ελληνικής γεωργίας προς τους επιθυμητούς στόχους. Επίσης, από βραχυχρόνιου χαρακτήρα εξελίξεις, άλλοτε επιθυμητές και άλλοτε όχι, μεταβλητών αγροτικής παραγωγής και εξωτερικού εμπορίου. Στην περίοδο 1981-1992, η γεωργία της μέσης κοινοτικής Χώρας, χάρη της οποίας άλλωστε οικοδομήθηκε η ΚΑΠ, ακολούθησε πιστά τις γεωργικές κατευθυντήριες γραμμές της. Η γεωργία της μέσης Χώρας-Μέλους μεγιστοποίησε την ωφέλεια της από την εφαρμογή της «παλαιάς» ΚΑΠ της περιόδου '81-'92, αφού γνώρισε ικανοποιητικότερη στήριξη των προϊόντων της, βελτιώνοντας σημαντικά τις εμπορικές ροές της επωφελούμενη του στόχου της ενιαίας εσωτερικής αγοράς.

Η ωφέλεια της γεωργίας της μέσης Χώρας-Μέλους προέκυψε όχι μόνο από την επιδιωχθείσα μεγιστοποίηση των εισπράξεων από το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Προσανατολισμού-Εγγυήσεων (ΕΓΤΠΕ) αλλά και από την αποτελεσματικότητα στην κατανομή και χρήση των πόρων του ΕΓΤΠΕ που της αναλογούσαν. Η αποτελεσματικότητα αυτή αποτελεί την πρόσθετη αιτία διατήρησης των διαφορών της γεωργίας στην Ελλάδα και στις άλλες Χώρες-Μέλη. Δεδομένων των αποστάσεων μεταξύ της ελληνικής και κοινοτικής γεωργίας και στη δεκαετία του '90, η ελληνική γεωργία καλούνταν να αντιμετωπίσει πλέον τις νέες εξελίξεις που προέκυψαν στην ΚΑΠ και στην εξωτερική πολιτική της Ένωσης. Οι εξελίξεις αυτές

απόρρεαν από ένα νέο στόχο αφού ο στόχος της ενιαίας εσωτερικής αγοράς λίγο-πολύ είχε ικανοποιηθεί. Ο νέος αυτός στόχος αναφέρονταν στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) της Ευρώπης για την πραγματοποίηση της οποίας είχαν ήδη προκαθορισθεί συγκεκριμένα στάδια (Νομισματικό Ινστιτούτο, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, κοινό νόμισμα αποδεκτής ονομασίας). (Σαπουνάς Γ., 1996, σ. 360-363)

5. Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) μετά το 1992

Η «νέα» ΚΑΠ, που υιοθετήθηκε με τις αποφάσεις του Συμβουλίου των Υπουργών Γεωργίας στις 21 Μαΐου 1992, αποκρυστάλλωνε τις ιδέες και τις προτάσεις της Επιτροπής της Ε.Ε. τις σχετικές με τον επαναπροσανατολισμό της πολιτικής στήριξης και ενίσχυσης της κοινοτικής γεωργίας. Η νέα πολιτική έθετε ενδιάμεσους στόχους που θα εξυπηρετούσαν την Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) της Ευρώπης, η οποία αποτελούσε μια από τις σημαντικότερες διακηρύξεις της συνθήκης του Maastricht (υπογράφηκε στις 7 Φεβρουαρίου 1992).

Η «νέα» ΚΑΠ δεν αναφέρονταν πλέον στις γενικές αρχές για τη δημιουργία της «πράσινης» Ευρώπης ούτε επιδίωκε τη δημιουργία ενιαίας αγοράς με κοινούς κανόνες ανταγωνισμού και εξυπηρετούμενους στόχους. Δεν επιθυμούσε να εξυπηρετήσει στόχους βελτίωσης της αυτάρκειας των αγροτικών προϊόντων στην Ένωση όπως τον Ιούνιο του 1960. Δεν είχε βέβαια η «νέα» ΚΑΠ ούτε και τη σχετική χρηματοδοτική ευχέρεια που είχε η «παλαιά», αφού οι πόροι του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Προσανατολισμού-Εγγυήσεων (ΕΓΤΠΕ) παρουσιάζονταν συγκρατημένοι συγκριτικά με εκείνους παλαιότερα. Στη νέα ΚΑΠ διαφορετική ήταν και η αποστολή των διαρθρωτικών ταμείων που πλέον προσανατολιζόνταν αυστηρά στη σύγκλιση των οικονομιών των Χωρών-Μελών. Για την επικράτηση διεθνών ανταγωνιστικών συνθηκών και στον ευρωπαϊκό αγροτικό τομέα, αναβαθμίστηκε για μια ακόμα φορά ο ρόλος του ΕΓΤΠΕ καθώς και ο αντίστοιχος του Περιφερειακού Ταμείου της Ένωσης. Ταυτόχρονα, χωρίς δραματική υποβάθμιση, το ΕΓΤΠΕ συνέχισε τη λειτουργία του με τις υπάρχουσες Κοινές Οργανώσεις Αγορών (ΚΟΑ) των προϊόντων και με την προοπτική αναθεώρησης ή ίδρυσης νέων (ΚΟΑ μπανάνας και άλλων προϊόντων), αλλά με σαφή την τάση παγώματος στις τιμές παρέμβασης στις κοινοτικές αγορές και απάλειψης των εξαγωγικών επιδοτήσεων. Για την αναλογική ανταπόκριση της παραγόμενης ποσότητας αγροτικού προϊόντος στην αμετάβλητη τιμή του, η σχετική στήριξη από το ΕΓΤΠΕ δεν απευθύνονταν πλέον προς το παραγωγικό αποτέλεσμα της εκμετάλλευσης, αλλά στρέφονταν αποζημιωτικά προς το μέγεθος της καλλιεργούμενης έκτασης της ή και τον αριθμό των εκτρεφόμενων ζώων.

Η «νέα» ΚΑΠ διατήρησε τους υπάρχοντες μηχανισμούς εφαρμογής της «παλαιάς», προσαρμοσμένους όμως στο νέο επιδιωκόμενο στόχο της, τον ανταγωνισμό στις διεθνείς αγορές. Ως εκ τούτου οι συναφείς μηχανισμοί της, σχετικοί με τις συμβάσεις αποθεματοποίησης, τις ενισχύσεις μη δυναμικών προϊόντων, τις τιμές απόσυρσης και τις εξαγωγικές επιδοτήσεις άρχισαν να ελαχιστοποιούνται στη χρήση τους από το 1992.

Η «νέα» ΚΑΠ αναμφίβολα επηρεάστηκε από τις τάσεις και απόψεις που παρουσιάστηκαν στις συζητήσεις στη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (ΓΣΔΕ) γνωστής ως GATT. Η πορεία των εμπορικών διαπραγματεύσεων στα πλαίσια της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (ΓΣΔΕ), από το 1947 μέχρι και το 1995, χαρακτηρίζονταν από την τάση για απομάκρυνση από τον εμπορικό προστατευτισμό. Οι μέχρι τότε γύροι διαπραγματεύσεων της ΓΣΔΕ (Γύρος Γενεύης 1947 και 1956, Γύρος Ντίλλον 1960-1962, Γύρος Κέννεντυ 1963-1967, Γύρος Τόκυο 1973-1979, Γύρος Ουρουγουάης 1986 και μετά) σκοπό είχαν να καταστήσουν σαφές ότι κάθε συμβαλλόμενο μέρος είχε την ίδια εμπορική μεταχείριση με εκείνη που παρέχονταν στο «πλέον ευνοούμενο» Κράτος.

Η «νέα» ΚΑΠ, που ήδη είχε αρχίσει να υλοποιείται μέσω της ψήφισης των συγγενών κανονισμών, χαρακτηρίζονταν από περικοπές στις εξαγωγικές επιδοτήσεις, από κίνητρα για μείωση της αγροτικής παραγωγής και των καλλιεργούμενων εκτάσεων καθώς επίσης και από κίνητρα για μείωση των απασχολούμενων στη γεωργία. Αναγνώριζε τον αγρότη όχι μόνο ως παραγωγό, αλλά και ως κάτοικο περιοχής που πρέπει να αναπτυχθεί οικονομικά και κοινωνικά. Προέβλεπε πάγωμα τιμών στις περισσότερες ΚΟΑ προϊόντων έναντι αποζημιώσεων που συναρτάνταν άμεσα με την καλλιεργούμενη έκταση που τίθονταν εκτός παραγωγικής διαδικασίας.

Η «νέα» ΚΑΠ υλοποιήθηκε μέσα από τον επαναπροσδιορισμό του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου και από τις νέες προικοδοτήσεις των διαρθρωτικών Ταμείων της Ένωσης, του ΕΓΤΠΕ και του Περιφερειακού Ταμείου. Η νέα αγροτική πολιτική ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με το δεύτερο πακέτο Delors ή εναλλακτικά με το II Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (1994-1999) οι χρηματικοί πόροι του οποίου εξυπηρέτησαν ολοκληρωμένα σχέδια ανάπτυξης περιοχών της Χώρας σε πολυτομεακό επίπεδο αναφοράς.

Η «νέα» ΚΑΠ, όπως προσδιορίστηκε στις 21 Μαΐου 1992, δημιουργήθηκε από τις αδυναμίες της «παλαιάς», τις σχετικές με τις επιδιωχθείσες βελτιώσεις των γεωργικών διαρθρώσεων. Η ΚΑΠ '92 προέκυψε από πιέσεις για την απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου στην GATT, το βεβαρυμένο του κοινοτικού προϋπολογισμού ως προς το σκέλος των δαπανών του για τη γεωργία, την εμφάνιση ανεπιθύμητων πλεονασμάτων παραγωγής, από την επιβάρυνση στις τιμές που αντιμετώπισε ο Ευρωπαίος καταναλωτής, αλλά και το βάρος της

χρηματοδότησης που επωμίσθηκε. Επίσης από την περιβαλλοντολογική αλλοίωση, λόγω της αλόγιστης χρήσης λιπασμάτων και την έντονη επιθυμία, που ενσυνείδητα παραμελήθηκε από την παλαιά ΚΑΠ, για μείωση της αγροτικής παραγωγής μέσω της εκτατικοποίησης των καλλιεργειών. Για τους λόγους αυτούς η ΚΑΠ '92 υλοποίησε τις παρακάτω πολιτικές:

Πρώτον, στην περίπτωση των δημητριακών προβλέφθηκε μείωση της τιμής κατά 30% για μια περίοδο τουλάχιστον τριών ετών (93/94 και 95/96). Τέθηκε σε αναγκαστική παύση η καλλιεργούμενη έκταση (15% για την περίπτωση των μεγάλων παραγωγών - άνω των 92 τόνων παραγωγής), προσδιορίστηκαν θεσμικές τιμές δημητριακών ανάλογες της επιτυγχανόμενης ποιότητας, καταργήθηκε η εισφορά συνυπευθυνότητας και η χρήση του πιστοποιημένου σπόρου στο σκληρό σιτάρι και καλαμπόκι. Έναντι των περιοριστικών αυτών ρυθμίσεων, για αντιστάθμιση της προκαλούμενης απώλειας εισοδήματος, υιοθετήθηκαν αποζημιώσεις με βάση τα παυόμενα στρέμματα καλλιέργειας χωρίς κανένα όριο για τους μεγάλους παραγωγούς. Για τους μικρούς παραγωγούς (κάτω από 92 τόνους), λόγω της μείωσης των τιμών των δημητριακών κατά 30%, η Επιτροπή θέσπισε άμεσες εισοδηματικές ενισχύσεις, ανάλογες με την προκύπτουσα διαφορά των τιμών των προϊόντων για μια περίοδο τριών ετών. Σημειωτέον ότι στο σύνολο τους οι Έλληνες καλλιεργητές χαρακτηρίζονται ως «μικροί» παραγωγοί. Επομένως, εξαιρέθηκαν από τους περιορισμούς που έθετε η υποχρεωτική αγροανάπαυση (15% της συνολικής έκτασης).

Δεύτερον, για τα βιομηχανικά φυτά ορίσθηκαν νέα επίπεδα μέγιστων εγγυημένων ποσοτήτων. Στην περίπτωση του καπνού συμπίεσθηκε η παραγωγή των «προβληματικών» ποικιλιών (καπνά ανατολικού τύπου). Οι αντιδράσεις της ελληνικής αντιπροσωπείας κατάφεραν να μεταφερθεί η νέα προτεινόμενη ποσόστωση στην παραγωγή της ποικιλίας Virginia από άλλες ποικιλίες καπνού. Για το βαμβάκι αυξήθηκε το πλαφόν παραγωγής (20%) η υπέρβαση από το οποίο οδηγούσε σε μειωμένες τιμές παραγωγού κατά την επόμενη εμπορική περίοδο.

Τρίτον, η μείωση των εξαγωγικών επιδοτήσεων δεν ίσχυε για την περίπτωση των ελληνικών ροδακίνων. Ο λόγος ήταν ότι η μείωση της επιδότησης κατά το στάδιο της μεταποίησης τους αφενός και η αντίστοιχη αύξηση εκ μέρους των ΗΠΑ των εξαγωγικών επιδοτήσεων προς τους παραγωγούς της αφετέρου θεωρήθηκαν ικανές να εκτοπίσουν τους Έλληνες παραγωγούς από τις διεθνείς αγορές.

Τέταρτον, μετά την ίδρυση του Ελληνικού Οργανισμού Γάλακτος (ΕΛΟΓ) (κύριος διαχειριστής ελέγχου των ατομικών ποσοστώσεων γάλατος) η Επιτροπή ενέκρινε το ελληνικό αίτημα για αύξηση της εθνικής ποσόστωσης αγελαδινού γάλατος κατά 100 χιλ. τόνους έναντι συνολικής εγγυημένης ποσόστωσης 620 χιλ. τόνων αγελαδινού γάλατος στην Ένωση.

Πέμπτον, για το αιγοπρόβειο κρέας είχε ήδη αυξηθεί από το 1992 η πριμοδότηση για τα ελαφρά αιγοπρόβατα στο 80% εκείνης των βαρέων ζώων. Επιπλέον με την ταξινόμηση της γίδας στα ελαφρά προβατοειδή εξισώνεται και η αντίστοιχη πριμοδότηση ανά επιλέξιμο ζώο.

Έκτον, τελούν υπό καθεστώς διαπραγμάτευσης θέματα διασάφησης της «νέας» ΚΑΠ κατά την εφαρμογή της σε προϊόντα της μεταποιητικής γεωργικής βιομηχανίας που αναφέρονται κυρίως στις ποσοτώσεις παραγωγής τομάτας και χυμών εσπεριδοειδών (ροδάκινο σε σιρόπι).

Έβδομον, η «νέα» ΚΑΠ, προσανατολισμένη στους στόχους της ΟΝΕ, παρουσιάζονταν ιδιαίτερα ευαίσθητη σε θέματα αναδιάρθρωσης και εκσυγχρονισμού της κοινοτικής εκμετάλλευσης. Έτσι, το ΕΓΤΠΕ παρουσιάζονταν τουλάχιστον στις επιχειρησιακές πιστώσεις της Επιτροπής με αυξημένο ποσοστό συμμετοχής στους πόρους της. Η Ένωση σε μια προσπάθεια να ικανοποιήσει τους στόχους της ΟΝΕ, αλλά και για να αμβλύνει τη μείωση των δαπανών του ΕΓΤΠΕ, την εξαίρεση από την αναθεώρηση της ΚΑΠ του '92 μιας σειράς προϊόντων (όπως τα οπωροκηπευτικά, το ελαιόλαδο, τη ζάχαρη και το κρασί) και την εν συνεχεία διαπραγμάτευση τους στη GATT, πρότεινε «συνοδευτικά-αποζημιωτικά μέτρα» ενσωματώνοντας ταυτόχρονα τη διαρθρωτική αγροτική πολιτική της στο πακέτο Delors II. Σύμφωνα με τα «συνοδευτικά μέτρα» της αναθεώρησης, ενθαρρύνθηκαν οι γεωργοί που χρησιμοποιούσαν παραγωγικές μεθόδους φιλικές προς το περιβάλλον. Η ενθάρρυνση αυτή μεταφράστηκε σε κοινοτική χρηματοδότηση μέχρι 250 ECU/εκτάριο για αρόσιμες εκτάσεις και μέχρι 210 ECU/μονάδα ζώου.

Όγδοον, αντίστοιχη συγχρηματοδότηση μέχρι 250 ECU/εκτάριο προβλέφθηκε για την περιβαλλοντολογική συντήρηση εγκαταλελειμμένων γαιών, ενώ η μακροπρόθεσμη, έστω και προσωρινή (20ετής) παύση της καλλιέργειας ενισχύεται μέχρι 700 ECU/εκτάριο.

Ένατον, λόγω του μικρού βαθμού αυτάρκειας της Ένωσης σε ξυλεία, η ΚΑΠ συγχρηματοδότησε ενέργειες αναδάσωσης και ίδρυσης νέων φυτωρίων. Στην περίπτωση που οι ενέργειες αυτές αφορούσαν ήδη χρησιμοποιούμενες γεωργικές ή κτηνοτροφικές γαίες η πριμοδότηση αυξήθηκε σε ποσό και χρονική διάρκεια.

Δέκατον, επανήλθε το καθεστώς της πρόωρης συνταξιοδότησης των αγροτών. Το καθεστώς αυτό αφορούσε στην περίπτωση της ελληνικής γεωργίας περίπου 40.000 αγρότες μεταξύ 55 και 65 ετών με σύνταξη από 30.000 έως 50.000 δρχ. το μήνα. Λόγω της αποτυχίας που παρατηρήθηκε στα προηγούμενα χρόνια εφαρμογής του καθεστώτος, μελετήθηκαν πρόσθετα νέα κριτήρια εκ μέρους του Υπουργείου Γεωργίας, όπως η κλιμάκωση της σύνταξης ανάλογα με την ηλικία, η αποφυγή της οριζόντιας εφαρμογής του καθεστώτος (παραμεθόριες

περιοχές), το μέγεθος της υπό διαδοχή έκτασης να αποτελεί αύξουσα συνάρτηση της σύνταξης, κ.ά. Σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Γεωργίας το 1994 βρέθηκαν 5.000 νέοι δικαιούχοι στο μέτρο, 10.000 το 1995, 15.000 το 1996, 10.000 το 1997 και 10.000 το 1998.

Ενδέκατον, οι διαρθρωτικές οδηγίες της ΚΑΠ συνεχίστηκαν να εφαρμόζονται, ανανεωμένες και προσαρμοσμένες στις νέες περιστάσεις και στους πόρους που προβλέπονταν στο II ΚΠΣ. Ο Κανονισμός 1346/90 ενθάρρυνε πρωτοβουλίες αναδιάρθρωσης προβλέποντας ενισχύσεις υπέρ των μικρών παραγωγών ορισμένων αροτραίων καλλιεργειών και για να περιορισθούν οι επιπτώσεις των σταθεροποιητών και των εισφορών συνυπευθυνότητας.

Οι κανονισμοί που θεσπίστηκαν από το 1990 και μετά είχαν πενταετή διάρκεια εφαρμογής και εφαρμόστηκαν και στην περίοδο εφαρμογής της νέας ΚΑΠ. Οι κανονισμοί αυτοί ενίσχυσαν το καθεστώς των μικρών παραγωγών βάμβακος και τις ομάδες παραγωγών και προέβλεπε ενισχύσεις στους νέους αγρότες και στις επενδύσεις των εκμεταλλεύσεων.

Πολύ σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι συνεχίστηκαν να παρέχονται ενισχύσεις υπέρ των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών καθώς επίσης ενισχύσεις για την επαγγελματική κατάρτιση των αγροτών και την υλοποίηση προγραμμάτων αγροτουρισμού. Παρά την απελευθέρωση του εξωτερικού εμπορίου αγροτικών προϊόντων της Ένωσης, η Ένωση θεώρησε σκόπιμο σε εξαιρετικές περιπτώσεις να προσφεύγει σε μέτρα αυτοπεριορισμού των εισαγωγών από Τρίτες Χώρες (περίπτωση σουλτανίνας) και επαναφοράς των εξαγωγικών επιδοτήσεων. Η διαρθρωτική πολιτική της «νέας» ΚΑΠ ενσωματωμένη πλέον στο II ΚΠΣ συμπληρώθηκε από σημαντικά έργα υποδομής που απευθύνονταν είτε άμεσα και καθ' ολοκληρίαν στην ελληνική γεωργία (εκτροπή Αχελώου) ή έμμεσα δεδομένης της αλληλοεξάρτησής της με άλλους τομείς της οικονομίας (αυτοκινητόδρομοι, φυσικό αέριο, λιμάνια, αεροδρόμια, κ.λ.π.).

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η «νέα» ΚΑΠ του 1992 διέφερε σημαντικά από την «παλαιά», προπομπός δε της νέας υπήρξε η αναθεώρηση της ΚΑΠ το 1988. Η διαφορά τους συνίστατο στους εξυπηρετούμενους στόχους και συνεπώς στο συγκριτικό βάρος που εναποτίθονταν στο διαρθρωτικό σκέλος δαπανών του Γεωργικού Ταμείου. Ταυτόχρονα, οι επιβαλλόμενες προσαρμογές και η επακόλουθη καθήλωση στις τιμές των αγροτικών προϊόντων αντισταθμίζονταν από προσωρινές αποζημιώσεις. Οι αποζημιώσεις παρέχονταν ανάλογα με το ύψος του επιδιωκόμενου αποτελέσματος, ανάλογα με την έκταση καλλιεργειών που παύεται, μεριμνώντας έτσι για την απάλειψη κινήσεων που παρατηρήθηκαν και που οδήγησαν, μέσω της αύξησης της στρεμματικής απόδοσης, στην εμφάνιση των «διαρθρωτικών» πλεονασμάτων παραγωγής. Οι ενισχύσεις στην παραγωγή παρέχονταν επιλεκτικά στις «νέες» καλλιέργειες. (Σαπουνάς Γ., 1996, σ. 363-370)

6. Κοινοτικής και εθνικοί πόροι προς τη γεωργία

Οι κοινοτικοί και εθνικοί πόροι που απορροφήθηκαν από την ελληνική γεωργία κατά τη μεταβατική περίοδο προσαρμογής της (1981-1986) εξυπηρέτησαν τη φιλοσοφία της ΚΑΠ για τα αμέσως μετά την ένταξη έτη.

Οι πόροι που εισέρρευσαν στην ελληνική γεωργία μετά το τέλος του 1992 κατατάσσονται μεταξύ εκείνων που έπρεπε να απορροφηθούν από το πρώτο πακέτο Delors που αφορούσε την περίοδο 1989-1993. Μετά το 1994 οι πόροι αυτοί συνδέθηκαν με το Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης της περιόδου 1994-1999 και ήταν πλέον προσανατολισμένοι να εξυπηρετήσουν την αναθεωρημένη ΚΑΠ. Η κατανομή των πόρων που προβλέπονταν από το II ΚΠΣ έχει ήδη γίνει.

Γνωρίζοντας κανείς το σταθεροποιητικό πρόγραμμα της ελληνικής οικονομίας, που ανελλιπώς εφαρμόστηκε από το 1990 και μετά, το Πρόγραμμα Σύγκλισης που καταρτίστηκε το 1993 και υποβλήθηκε (μετά τις αλληπάλληλες αναθεωρήσεις του το 1994) στην Ένωση καθώς και την κατανομή των πόρων του πακέτου Delors II ή του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (ΚΠΣ) της περιόδου 1994-1999, μπορεί να προσδιορίσει το ύψος των συνολικών πόρων που εισέρρευσαν στην ελληνική γεωργία στην περίοδο αυτή.

Με βάση το νέο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης που προϋπολόγισε τους αναλογούντες στη χώρα μας πόρους η γεωργία απορρόφησε ποσοστό 14,5% των αναλογούντων πόρων. Το ποσοστό αυτό ήταν σαφώς χαμηλότερο του αντίστοιχου που τελικά πραγματοποιήθηκε με βάση το πακέτο Delors I (23,3%). Οι πόροι όμως του II πακέτου εμφανίστηκαν στους προϋπολογισμούς υπερδιπλάσιοι (2, 3 φορές) έναντι των πόρων που απορροφήθηκαν από το I πακέτο και έτσι η ελληνική γεωργία απορρόφησε για τη βελτίωση των διαρθρώσεων της μέσω των σχετικών έργων υποδομής ποσό μεγαλύτερο κατά 50,8% απ' ό,τι απορρόφησε από το πακέτο Delors I.

Τελικά η χώρα μας κατόρθωσε να απορροφήσει ένα σημαντικό ποσό που της αναλογούσε από το II ΚΠΣ συνολικού ποσού 1,6 τρισ. δρχ. Οι πόροι αυτοί που εισέρρευσαν μέσω των διαρθρωτικών ταμείων του II ΚΠΣ συνέβαλαν κατά 2,5% στην αύξηση του ΑΕΠ.

Οι πόροι που αντιστοιχούσαν στην ελληνική γεωργία από το II ΚΠΣ στόχευαν στην εκτέλεση ολοκληρωμένων προγραμμάτων που απέβλεπαν στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και του ενδογενούς αναπτυξιακού, δυναμικού στην ενίσχυση και στήριξη πρωτοβουλιών σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, στην παρέμβαση σε μειονεκτικές περιοχές και στην ενίσχυση του κοινωνικού ιστού του αγροτικού χώρου.

Συγκεκριμένα, η χώρα μας χρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Προσανατολισμού-Εγγυήσεων (ΕΓΤΠΕ) για τον εκσυγχρονισμό των υφιστάμενων δο-

μών της ελληνικής γεωργίας μέσω της προώθησης τόσο των δημόσιων όσο και των ιδιωτικών επενδύσεων. Η αποεπένδυση της ελληνικής γεωργίας, που παρατηρήθηκε κατά τη δεκαετία του '80, επέδρασε σημαντικά στις γενικότερες εξελίξεις στα μεγέθη της.

Επιπλέον από το παραπάνω Ευρωπαϊκό Ταμείο παρασχέθηκε χρηματοδότηση για την εξάλειψη των διαρθρωτικών αδυναμιών της ελληνικής γεωργίας που αφορούσαν επίσης και την αγροτική εκμετάλλευση. Επιδιώχθηκε επίσης η ποιοτική αναβάθμιση της σύνθεσης των επενδύσεων (από τις αρδεύσεις στην εμπορία των προϊόντων).

Οι πόροι που κατευθύνθηκαν προς την ελληνική γεωργία από την τελική κατανομή του II ΚΠΣ (14,5%) προήλθαν και από το Περιφερειακό Ταμείο της Ένωσης, του οποίου ο ρόλος αναβαθμίστηκε. Το Περιφερειακό Ταμείο χρηματοδότησε τη χώρα μας για την ανάπτυξη των υποδομών στις ορεινές, παραμεθόριες και νησιωτικές περιοχές της χώρας με στήριξη πρωτοβουλιών που προέβλεπαν στη δημιουργία εξω-αγροτικού εισοδήματος (αγροτουρισμός, υπηρεσίες, μεταποιητική βιομηχανία). Αντίστοιχοι πόροι εισέρρευσαν και από τα «συνοδευτικά» της αναθεώρησης «μέτρα» που εξυπηρέτησαν στόχους τόσο του Περιφερειακού Ταμείου όσο και του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Προσανατολισμού-Εγ-γυήσεων.

Όπως στην περίπτωση των κοινοτικών πόρων της περιόδου 1981-1992, έτσι και στους πόρους της περιόδου 1994-1999 προέκυψαν δυσκολίες στην απορρόφηση τους εκ μέρους της χώρας μας. Υπήρχε η επιθυμία οι πόροι του II πακέτου Delors να κατευθυνθούν, όπως και στην περίπτωση του I πακέτου, κατά σημαντικό τμήμα τους (2/3) στις χώρες του στόχου 1. Κατ' ομολογία η χώρα μας άργησε να απορροφήσει ποσά που της αντιστοιχούσαν από το I πακέτο Delors, αλλά και από το πακέτο II και ο λόγος ότι υπήρξαν διοικητικές και άλλες ατέλειες που εμπόδισαν την απρόσκοπτη ροή κοινοτικών πόρων.

Εδώ θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι πόροι του II Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης αντιστοιχούσαν σε συγχρηματοδότηση περίπου στο 60% της συνολικής δαπάνης των έργων, ενώ το υπόλοιπο 40% αποτελούσε την εθνική συμμετοχή. Η εθνική συμμετοχή, ενώ κατά την εφαρμογή του I πακέτου καλύφθηκε από αντίστοιχο δάνειο της κοινότητας, κατά την εφαρμογή του II πακέτου καλύφθηκε από έσοδα του εθνικού προϋπολογισμού.

Ο εθνικός προϋπολογισμός μάλιστα του 1996 για την περίπτωση της γεωργίας ακολούθησε τις κατευθύνσεις του αντίστοιχου κοινοτικού. Οι εθνικές επιδοτήσεις, η κάλυψη των ελλειμμάτων στη διαχείριση λιπασμάτων και οι επιδοτήσεις στα επιτόκια της ΑΤΕ ελαχιστοποιήθηκαν. Οι επιδοτήσεις γεωργικών προϊόντων μηδενίστηκαν καθώς επίσης και η επιδότηση επιτοκίων της ΑΤΕ. Οι ενισχύσεις προσανατολισμού-διαρθρώσεων με κοινοτική συμμετοχή (50-70%) παρουσίασαν αύξηση κατά +42,3% το 1995, έναντι μείωσης τους κατά

-32,8% το 1994. Οι αντίστοιχες εθνικές οικονομικές ενισχύσεις προσανατολισμού-διαρθρώσεων εμφάνισαν αύξηση κατά +34,0% το 1995 έναντι αύξησης κατά +73,6% το 1994.

Κατά το έτος 1996 οι συνολικές πιστώσεις και οικονομικές ενισχύσεις κατευθύνθηκαν κατά το έτος αυτό στην ελληνική γεωργία και αφορούσαν σε ποσοστιαίους όρους ποσοστό 55,6% προερχόμενο από κοινοτικούς πόρους και ποσοστό 44,2% από αντίστοιχους εθνικούς. Τέλος η στήριξη της ελληνικής γεωργίας από εθνικούς πόρους συμπορεύθηκε και με τη ριζική αλλαγή στο καθεστώς των ζωοτροφών και των λιπασμάτων που προηγήθηκε το 1993. Οι αντίστοιχες αγορές απελευθερώθηκαν το 1991 (ζωοτροφές) και το 1992 (λιπάσματα). (Σαπουνάς Γ., 1996, σ. 371-377)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

1. Ευρωπαϊκή Ένωση και Ελλάδα

Η τραγωδία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου άφησε στους Ευρωπαίους πικρή γεύση των αποτελεσμάτων των συγκρούσεων και δημιούργησε την ιστορική αναγκαιότητα για συνεργασία προς αμοιβαίο όφελος. Πρώτη εκδήλωση του πνεύματος συνεργασίας αποτέλεσε η ίδρυση το 1951 της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ) με μέλη τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ιταλία, την Ολλανδία, το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο και σκοπό την άμεση συνεργασία σ' αυτούς τους αναπτυξιακούς συντελεστές (άνθρακα και χάλυβα).

Η γρήγορη ανάπτυξη και η ισχυροποίηση των μεγάλων δυνάμεων στον κόσμο και η οικονομική τους κυριαρχία, που προκαλείται ως αποτέλεσμα, ισχυροποίησαν και μορφοποίησαν τις τάσεις για διεύρυνση της συνεργασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, όπου έγινε αντιληπτό ότι η συσπείρωση των μικρών εθνικών προσπαθειών ήταν αναγκαία για τη διατήρηση της ανεξαρτησίας. Με απώτερο όραμα τη δημιουργία της Ενωμένης Ευρώπης, υπογράφηκαν την 25η Μαρτίου 1957 η Συνθήκη της Ρώμης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) και η Συνθήκη ίδρυσης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (ΕΥΡΑΤΟΜ) από τις έξι χώρες που είχαν ιδρύσει την ΕΚΑΧ. Οι τρεις Κοινότητες (ΕΚΑΧ, ΕΟΚ, ΕΥΡΑΤΟΜ) εννοούνται όταν γίνεται αναφορά στις «Ευρωπαϊκές Κοινότητες».

Η υλοποίηση του στόχου συνεργασίας όλων των χωρών της Ευρώπης αλλά και η επέκταση της συνεργασίας των χωρών-μελών της ΕΟΚ αποδείχθηκαν στην πράξη αρκετά επίπονες και χρονοβόρες διαδικασίες. Η πρώτη διεύρυνση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων πραγματοποιήθηκε την 1-1-1973, με την προσχώρηση της Δανίας, της Ιρλανδίας και του Ηνωμένου Βασιλείου. Η Νορβηγία, που είχε επίσης ενδιαφερθεί να προσχωρήσει κατά την ίδια περίοδο, τελικά αποφάσισε με δημοψήφισμα να μην προσχωρήσει.

Η δεύτερη διεύρυνση αφορούσε την προσχώρηση της Ελλάδας και πραγματοποιήθηκε την 1-1-1981. Η τρίτη διεύρυνση πραγματοποιήθηκε την 1-1-1986 και περιέλαβε την Ισπανία και την Πορτογαλία. Η επόμενη, τέταρτη διεύρυνση, έγινε την 1-1-1995 και αφορούσε την προσχώρηση της Αυστρίας, της Σουηδίας και της Φινλανδίας, οπότε ο συνολικός αριθμός μελών έφθασε τις 15 χώρες. Η Νορβηγία ήταν και κατά την περίοδο της τελευταίας διεύρυνσης υποψήφια για προσχώρηση, αλλά το σχετικό δημοψήφισμα ήταν και

πάλι απορριπτικό. Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με σφυγμομετρήσεις του 2004 εξακολουθούν να είναι οριακές και κυμαινόμενες οι διαφορές ποσοστών μεταξύ των υποστηρικτών της ένταξης και των αντίθετων σε αυτή την προοπτική.

Η τελευταία και εκτεταμένη διεύρυνση, που οδήγησε στη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 25, υπεγράφη στην Αθήνα επί ελληνικής προεδρίας το 2003 και τέθηκε σε ισχύ την 1-5-2004. Με τη διεύρυνση αυτή στην Ε.Ε. 15 προστέθηκαν η Πολωνία, η Ουγγαρία, η Τσεχία, η Σλοβακία, η Σλοβενία, η Λιθουανία, η Λετονία, η Εσθονία, η Κύπρος και η Μάλτα. Στο κατώφλι της Ευρωπαϊκής Ένωσης παραμένουν η Ρουμανία και η Βουλγαρία ενώ η δηλωμένη βούληση της Τουρκίας για ένταξη αντιμετωπίζεται με επιφυλάξεις.

Μεταξύ των κρατών-μελών της Ε.Ε. των 15 η Ελλάδα έχει το χαμηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Από τις χώρες που εντάχθηκαν με τη διεύρυνση του 2004, η Κύπρος και η Σλοβενία προηγούνται της Ελλάδας. Έχει σημασία να αναφερθεί ότι όταν είχε ενταχθεί η Πορτογαλία υστερούσε έναντι της Ελλάδας ως προς το ΑΕΠ κατά κάτοικο (7.196 ECU η Πορτογαλία, 7.670 η Ελλάδα το 1986). Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι η Ιρλανδία, η οποία το 1986 κατείχε την τρίτη χαμηλότερη θέση από απόψεως ΑΕΠ ανά κάτοικο στην ΕΟΚ των 12, βρίσκεται το 2000 στην κορυφή της Ε.Ε. των 15 (και της Ε.Ε. των 25) με εξαίρεση το Λουξεμβούργο και τη Δανία, με την οποία ουσιαστικά ισοδυναμεί).

Ο βαθμός συνεργασίας μεταξύ των χωρών της Κοινότητας προχώρησε σταδιακά αλλά με σχετικά βραδύ ρυθμό. Πρώτο βήμα αποτέλεσε η τελωνειακή ένωση, που ολοκληρώθηκε στο τέλος του πρώτου εξαμήνου του 1968. Η τελωνειακή ένωση σήμανε την ελεύθερη κυκλοφορία όλων των εμπορευμάτων στο εσωτερικό της Κοινότητας και την ταυτόχρονη καθιέρωση Κοινού Εξωτερικού Δασμολογίου (ΚΕΔ), δηλαδή ενιαίας δασμολογικής συμπεριφοράς των χωρών-μελών έναντι των τρίτων χωρών. Για τα γεωργικά προϊόντα η κατάργηση των τελωνειακών δασμών μεταξύ των χωρών προχώρησε παράλληλα με την καθιέρωση «Κοινής Οργάνωσης της Αγοράς» (ΚΟΑ) για τα επιμέρους προϊόντα, δηλαδή ενιαίας κοινής πολιτικής γι' αυτά. Κοινή οργάνωση αγοράς έχει θεσπισθεί για το σύνολο σχεδόν των γεωργικών προϊόντων.

Το αρχικό ενδιαφέρον της Ελλάδας να συνδεθεί κατά κάποιο τρόπο με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα εκδηλώθηκε από τα μέσα του 1959. Από το 1960 άρχισαν οι σχετικές διαπραγματεύσεις που αποσκοπούσαν στη σταδιακή υπαγωγή της Ελλάδας στο καθεστώς της τελωνειακής ένωσης και στην καθιέρωση ενός καθεστώτος «σύνδεσης» προς ενίσχυση της ελληνικής οικονομίας, ώστε ύστερα από ορισμένη περίοδο (20 έτη) να υπάρξει η αναγκαία προσέγγιση για να γίνει η Ελλάδα πλήρες μέλος της ΕΟΚ.

Η συμφωνία που καθιέρωσε το καθεστώς της σύνδεσης υπογράφηκε στην Αθήνα την 9η Ιουλίου 1961 και τέθηκε σε ισχύ από την 1η Νοεμβρίου 1962.

Μέχρι την επιβολή της δικτατορίας στην Ελλάδα, το 1967, είχε προχωρήσει η μείωση δασμών ορισμένων σημαντικών γεωργικών προϊόντων και είχαν χορηγηθεί χρηματοδοτήσεις για αναπτυξιακά έργα από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων. Από την 21-1-67 πάγωσε η συμφωνία εναρμόνισης της αγροτικής πολιτικής και η χρηματοδοτική βοήθεια. Προχώρησαν μόνο ορισμένες συγκεκριμένες δεσμεύσεις.

Μετά τη δικτατορία η Ελλάδα εκδήλωσε εκ νέου το ενδιαφέρον της να ενταχθεί ως πλήρες μέλος στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Ύστερα από μακροχρόνιες και επίπονες διαπραγματεύσεις διαμορφώθηκε η σχετική συμφωνία, που υπογράφηκε στην Αθήνα την 29η Μαΐου 1979. Η ισχύς της Συμφωνίας Προσχώρησης (Ένταξης) της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες άρχισε την 1η Ιανουαρίου 1981.

Σημαντικούς σταθμούς για την πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ενοποίηση αποτέλεσαν, μετά το 1981, η υπογραφή της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης το 1986, η υπογραφή της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση το 1992, η Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997) και η Συνθήκη της Νίκαιας (2000). Οι πράξεις αυτές έχουν καταστατικό χαρακτήρα και τροποποιούν και συμπληρώνουν τις ιδρυτικές συνθήκες. Με τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (που ονομάζεται και συνθήκη του Μάαστριχτ από την ολλανδική πόλη στην οποία υπεγράφη) τέθηκαν οι βάσεις για τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το 2004 αποφασίστηκε το περιεχόμενο μιας Συνθήκης για το Σύνταγμα της Ευρώπης, το οποίο για να τεθεί σε ισχύ πρέπει να επικυρωθεί από τις επιμέρους χώρες.

2. Ο παραγωγικός προσανατολισμός της γεωργίας της Ε.Ε.

Το μεγάλο μέγεθος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η ποικιλομορφία των εδαφικών και κλιματικών συνθηκών των επιμέρους κρατών-μελών διαφοροποιούν τα ενδιαφέροντα και τα συμφέροντα τους αναφορικά με το γεωργικό τομέα.

Το γεωγραφικό πλάτος αποτελεί σημαντικό παράγοντα στον παραγωγικό προσανατολισμό της γεωργίας κάθε χώρας. Οι διαφορές μεταξύ «βορρά» και «νότου» είναι χαρακτηριστική. Ο «βορράς» έχει συγκριτικό πλεονέκτημα στα ζωικά προϊόντα (κρέας και γάλα) ενώ ο «νότος» στα φυτικά προϊόντα (οπωροκηπευτικά, ελαιόλαδο, καπνός, βαμβάκι).

Η εξειδίκευση ορισμένων κρατών-μελών είναι χαρακτηριστική. Με βάση στατιστικά στοιχεία του 2000, η Γερμανία παράγει το 82% του λυκίσκου και το 74% της σίκαλης. Η Ελλάδα παράγει το 86% του βαμβακιού και το 43% του καπνού. Η Ισπανία παράγει το

1/3, του ελαιολάδου των φρούτων και του ρυζιού της Ε.Ε.. Η Ιταλία παράγει το 52% του ρυζιού και το 39% του ελαιολάδου. Η Ολλανδία παράγει το 34% των σπόρων.

Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για το σιτάρι έχουν η Γαλλία (31%) και η Γερμανία (21%). Το ίδιο για τα ζαχαρότευτλα (24% και 23% αντίστοιχα).

Η Ελλάδα μαζί με την Ιταλία παράγουν το 74% του καπνού. Ισπανία, Ιταλία και Ελλάδα παράγουν σχεδόν το 90% του ελαιολάδου. Τα 2/3 των νωπών φρούτων παράγονται στην Ισπανία και την Ιταλία. Το 80% του κρασιού παράγεται από τη Γαλλία και την Ιταλία.

Απότοκος του παραγωγικού προσανατολισμού της γεωργίας προς τη φυτική ή τη ζωική παραγωγή αλλά και του μεγέθους των γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι και η αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού. Εξαιτίας της έντονης εποχικότητας της απασχόλησης στη φυτική παραγωγή, είναι επόμενο να προκύπτει αυξημένη υποαπασχόληση στα κράτη μέλη όπου επικρατεί η φυτική παραγωγή. Η Ελλάδα, στην οποία η φυτική παραγωγή αποτελεί το 70% του συνολικού προϊόντος του γεωργικού τομέα, αποτελεί ένα τέτοιο παράδειγμα. Η σύγκριση της Ελλάδας με την Ιρλανδία, στην οποία, αντίθετα, το 80% του προϊόντος της γεωργίας προέρχεται από τη ζωική παραγωγή, δείχνει τις επιπτώσεις στην απασχόληση από τον παραγωγικό προσανατολισμό της γεωργίας.

Είναι προφανές ότι η συντριπτική πλειοψηφία των απασχολουμένων στην Ελλάδα δεν έχει τη δυνατότητα να αξιοποιεί το σύνολο ή και το μεγαλύτερο μέρος του διαθέσιμου χρόνου του στο γεωργικό τομέα. Η δημιουργία ευκαιριών συμπληρωματικής απασχόλησης, συμβατής με το είδος της φυτικής παραγωγής είναι αναγκαία για τη συμπλήρωση του γεωργικού εισοδήματος. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.85-86)

3. Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ)

Η επιδίωξη θέσπισης και εφαρμογής μιας κοινής αγροτικής πολιτικής από τις ιδρύτριες χώρες της ΕΟΚ αποτέλεσε την αφετηρία πληθώρας διαδικασιών και προσαρμογών προσέγγισης των γεωργικών τομέων των χωρών-μελών μεταξύ τους. Η σημασία του γεωργικού τομέα για κάθε χώρα είχε οδηγήσει, πριν από τη δημιουργία της ΕΟΚ, στη λήψη μέτρων προστασίας από τον εξωτερικό ανταγωνισμό, που διέφεραν μεταξύ των χωρών κατά την κατεύθυνση και την ένταση τους. Το ενδιαφέρον που κάθε χώρα είχε επιδείξει για τον αυτοεφοδιασμό της και τη μείωση της εξάρτησης της από το εξωτερικό για βασικά είδη διατροφής έπρεπε να εκφραστεί ως κοινό ενδιαφέρον του «συνεταιρισμού» των χωρών που αποτέλεσαν την ΕΟΚ.

Με την άρση των εμποδίων στη διακίνηση προϊόντων στο εσωτερικό της ΕΟΚ ο γεωργικός τομέας κάθε χώρας-μέλους είχε να αντιμετωπίσει από το ένα μέρος μία διευρυ-

μένη αγορά για τη διάθεση των προϊόντων του αλλά και από το άλλο έναν ισχυρότερο ανταγωνισμό από τα ομοειδή προϊόντα των άλλων χωρών-μελών. Από τον ανταγωνισμό αυτόν ωφελημένοι θα μπορούσαν να αποδειχθούν οι καταναλωτές, με την εξασφάλιση μεγάλης ποικιλίας προϊόντων σε καλή ποιότητα και ικανοποιητικές τιμές.

Όμως, η επικράτηση των κανόνων του ελεύθερου ανταγωνισμού, χωρίς οποιαδήποτε διασφάλιση για το εισόδημα του παραγωγού, ήταν δυνατό μακροχρόνια να θέσει σε κίνδυνο την επιδίωξη της ανεξαρτησίας από εισαγωγές, διότι η μεν παραγωγή παρουσιάζει σοβαρές διακυμάνσεις εξαιτίας καιρικών και άλλων συνθηκών η δε ζήτηση, στο σύνολο της, παρουσιάζεται σχεδόν σταθερή. Οι διακυμάνσεις στις παραγόμενες ποσότητες θα προκαλούσαν αντίστροφες διακυμάνσεις στις τιμές, σοβαρή αστάθεια στα γεωργικά εισοδήματα και ευκαιριακή προσφυγή στο διεθνές εμπόριο, κατευθύνσεις που από τα ιδρυτικά μέλη δεν κρίθηκαν επιθυμητές.

Οι δυσκολίες στην εφαρμογή μιας κοινής αγροτικής πολιτικής διαπιστώνονται από τη δομή και τη σημασία του γεωργικού τομέα των χωρών-μελών. Η Ελλάδα είναι μία από τις χώρες στην οποία ο γεωργικός τομέας εξακολουθεί να παρουσιάζει αξιόλογη βαρύτητα, αφού σ' αυτόν απασχολείται το 16% του συνολικού αριθμού απασχολούμενων και παράγεται το 6,7% του ΑΕΠ. Στο σύνολο της Ε.Ε. των 15 ο γεωργικός τομέας απασχολεί το 4,2% των απασχολούμενων και παράγει μόνο το 1,7% του ΑΕΠ. Όταν στην Ε.Ε. των 15 υπάρχουν 5 κράτη-μέλη στα οποία ο γεωργικός τομέας συμμετέχει λιγότερο από 1% στο σχηματισμό του ΑΕΠ, είναι εύλογο να αναμένεται ότι το ενδιαφέρον και η ευαισθησία αυτών των κρατών-μελών για τα προβλήματα αυτού του τομέα θα είναι σε οριακό σημείο.

Η Ελλάδα είναι η χώρα με τις μικρότερες σε στρέμματα γεωργικές εκμεταλλεύσεις (44 στρέμματα έναντι 187 του μέσου όρου της Ε.Ε. των 15), μέγεθος που δεν μεταβάλλεται ή μεταβάλλεται βραδύτατα, όπως έχει ήδη αναφερθεί. Συγκρίσεις με τα κράτη-μέλη της τελευταίας διεύρυνσης είναι επισφαλείς για τα περισσότερα γεωργοοικονομικά στοιχεία, λόγω της περιόδου μετασχηματισμού την οποία διανύουν αυτές οι χώρες, οπότε παρουσιάζουν ορισμένα μη συμβατά μεταξύ τους μεγέθη.

Από τις μεγάλες διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στα κράτη-μέλη, γίνεται φανερό ότι η εφαρμοζόμενη κοινή αγροτική πολιτική είναι η συνισταμένη πολλών συμβιβασμών και όχι κατ' ανάγκην η πολιτική που θα ακολουθούσε οποιαδήποτε από τις χώρες-μέλη ή η άριστη πολιτική. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.87-89)

4. Οι στόχοι της ΚΑΠ

Η Συνθήκη της Ρώμης περιέλαβε ειδικό τμήμα για τη γεωργία. Τα άρθρα 39-47 αναφέρονται στο γεωργικό τομέα και στους στόχους και στα μέτρα μιας κοινής γεωργικής πολιτικής. Με την ενιαία απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, ύστερα από τις μεταβολές που προκλήθηκαν από τις πρόσθετες Συνθήκες, τα σχετικά άρθρα είναι τα 32-46.

Τα κύρια σημεία των άρθρων αυτών είναι τα ακόλουθα:

Άρθρο 32 (πρώην άρθρο 38)

Στο άρθρο αυτό ορίζονται ως γεωργικά προϊόντα «τα προϊόντα του εδάφους, της κτηνοτροφίας και της αλιείας, καθώς και τα προϊόντα πρώτης μεταποίησης τα οποία έχουν άμεση σχέση με αυτά»:

Άρθρο 33 (πρώην άρθρο 39)

1. Στόχοι της κοινής γεωργικής πολιτικής είναι:

α) Να αυξάνει την παραγωγικότητα της γεωργίας με την ανάπτυξη της τεχνικής προόδου, με την εξασφάλιση της ορθολογικής ανάπτυξης της γεωργικής παραγωγής, καθώς και της άριστης χρησιμοποίησης των συντελεστών παραγωγής, ιδίως τον εργατικού δυναμικού.

β) Να εξασφαλίζει κατ' αυτόν τον τρόπο ένα δίκαιο βιοτικό επίπεδο στο γεωργικό πληθυσμό, ιδίως με την αύξηση του ατομικού εισοδήματος των εργαζομένων στη γεωργία.

γ) Να σταθεροποιεί τις αγορές.

δ) Να εξασφαλίζει τον εφοδιασμό.

ε) Να διασφαλίζει λογικές τιμές κατά την προσφορά αγαθών στους καταναλωτές.

2. Κατά την εκπόνηση της κοινής γεωργικής πολιτικής και των ειδικών μεθόδων που συνεπάγεται η εφαρμογή της λαμβάνεται υπόψη:

α) Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της γεωργικής δραστηριότητας, που απορρέει από την κοινωνική δομή της γεωργίας και τις διαρθρωτικές και φυσικές ανισότητες μεταξύ των διαφόρων γεωργικών περιοχών.

β) Η ανάγκη βαθμιαίας εφαρμογής των καταλλήλων προσαρμογών.

γ) Το γεγονός ότι στα κράτη-μέλη η γεωργία αποτελεί έναν τομέα συνδεδεμένο με το σύνολο της οικονομίας.

Άρθρο 34 (πρώην άρθρο 40)

1. Τα κράτη-μέλη αναπτύσσουν την κοινή γεωργική πολιτική βαθμιαίως κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου και την οριστικοποιούν το αργότερο κατά τη λήξη της περιόδου αυτής.

2. Για να επιτευχθούν οι στόχοι που προβλέπονται στο άρθρο 39 δημιουργείται

κοινή οργάνωση των γεωργικών αγορών.

Ανάλογα με τα προϊόντα, η οργάνωση αυτή λαμβάνει μία από τις ακόλουθες μορφές:

- α) Κοινών κανόνων ανταγωνισμού
- β) Υποχρεωτικού συντονισμού των διαφόρων εθνικών οργανώσεων αγοράς
- γ) Ευρωπαϊκής οργανώσεως της αγοράς

3. Η κοινή οργάνωση σε μία από τις μορφές που προβλέπει η παρ. 2 δύναται να περιλαμβάνει όλα τα αναγκαία μέτρα για την επίτευξη των στόχων του άρθρου 39, ιδίως δε ρυθμίσεις των τιμών, ενισχύσεις τόσο για την παραγωγή όσο και για την εμπορία των διαφόρων προϊόντων, μέτρα αποθήκευσης και λογιστικής μεταφοράς, κοινούς μηχανισμούς σταθεροποίησης των εισαγωγών ή των εξαγωγών.

Η κοινή οργάνωση πρέπει να περιορίζεται στην επιδίωξη των στόχων του άρθρου 39 και να αποκλείει κάθε διάκριση μεταξύ παραγωγών ή καταναλωτών εντός της Κοινότητας.

Μία ενδεχόμενη κοινή πολιτική τιμών πρέπει να βασίζεται επί κοινών κριτηρίων και επί ενιαίων μεθόδων υπολογισμού.

4. Για να επιτευχθούν οι στόχοι της κοινής οργάνωσης που αναφέρεται στην παρ. 2, είναι δυνατό να συσταθούν ένα ή περισσότερα ταμεία προσανατολισμού και εγγυήσεως γεωργίας.

Άρθρο 35 (πρώην άρθρο 41)

1. Για να επιτευχθούν οι στόχοι που προβλέπονται στο άρθρο 33, δημιουργείται κοινή οργάνωση των γεωργικών αγορών.

Ανάλογα με τα προϊόντα, η οργάνωση αυτή λαμβάνει μία από τις ακόλουθες μορφές:

- (α) κοινών κανόνων ανταγωνισμού,
- (β) υποχρεωτικού συντονισμού των διαφόρων εθνικών οργανώσεων αγοράς,
- (γ) ευρωπαϊκής οργανώσεως αγοράς.

2. Η κοινή οργάνωση σε μία από τις μορφές που προβλέπει η παράγραφος 1 δύναται να περιλαμβάνει όλα τα αναγκαία μέτρα για την επίτευξη των στόχων του άρθρου 33, ιδίως δε ρυθμίσεις των τιμών, ενισχύσεις τόσο για την παραγωγή όσο και για την εμπορία των διαφόρων προϊόντων, μέτρα αποθηκείσεως και λογιστικής μεταφοράς, κοινούς μηχανισμούς σταθεροποίησης των εισαγωγών ή των εξαγωγών.

3. Για να επιτευχθούν οι στόχοι της κοινής οργανώσεως που αναφέρονται στην παράγραφο 1, είναι δυνατόν να συσταθούν ένα ή περισσότερα ταμεία προσανατολισμού και

εγγυήσεως γεωργίας.

Άρθρο 36 (πρώην άρθρο 42)

Το Συμβούλιο δύναται ιδίως να επιτρέψει τη χορήγηση ενισχύσεων: α) για την προστασία των γεωργικοί εκμεταλλεύσεων που μειονεκτούν λόγω διαρθρωτικών ή φυσικών συνθηκών, β) στο πλαίσιο προγραμμάτων οικονομικής αναπτύξεως.

Άρθρο 37 (πρώην άρθρο 43)

1. Για τη χάραξη των κατευθυντήριων γραμμών κοινής γεωργικής πολιτικής, η Επιτροπή συγκαλεί συνδιάσκεψη των κρατών-μελών από την έναρξη της ισχύος της παρούσας Συνθήκης, για να προβεί σε σύγκριση της γεωργικής πολιτικής τους, ιδιαίτερα δια της απογραφής των παραγωγικών δυνατοτήτων και αναγκών τους.

2. .... Προτάσει της Επιτροπής και κατόπιν διαβουλεύσεως με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, πέραν των συστάσεων που δύναται να διατυπώσει, εκδίδει κανονισμούς ή οδηγίες, ή λαμβάνει αποφάσεις με ειδική πλειοψηφία, (τι σημαίνει «ειδική πλειοψηφία» θα αναφερθεί πιο κάτω).

Με τα άρθρα αυτά της Συνθήκης τέθηκαν οι βάσεις για τη διαμόρφωση και την εφαρμογή μιας Κοινής Αγροτικής Πολιτικής. Πρώτο βήμα αποτέλεσε η διαμόρφωση των «κατευθυντήριων γραμμών» στις οποίες αναφέρεται το άρθρο 37. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.90-92)

5. Κατευθυντήριες Γραμμές

Στη διάσκεψη της Στρέζα (STRESA) της Ιταλίας (Ιούλιος 1958) μεταξύ των εκπροσώπων των ιδρυτικών μελών και των εκπροσώπων των παραγωγικών τάξεων καθορίστηκαν οι κατευθυντήριες γραμμές που θ' ακολουθούσε η ΚΑΠ για να πετύχει τους στόχους που είχαν τεθεί από τη Συνθήκη. Διαπιστώθηκε η ανάγκη βελτίωσης της διάρθρωσης των γεωργικών τομέων των χωρών-μελών για επίτευξη αυξημένης παραγωγικότητας, σταδιακής προσέγγισης των τιμών μεταξύ των χωρών σε επίπεδο τέτοιο που να διασφαλίζει δίκαιο εισόδημα στους παραγωγούς και διασφάλισης των προϊόντων της Κοινότητας έναντι υπερβολικά χαμηλών τιμών στη διεθνή αγορά. Οι κατευθύνσεις αυτές, από το 1960, αποτέλεσαν τις βασικές κατευθυντήριες γραμμές της ΚΑΠ στα πλαίσια των στόχων του άρθρου 39 (τώρα άρθρου 33).

Οι κατευθυντήριες γραμμές της ΚΑΠ αποτελέστηκαν από τρία κύρια σημεία:

α) *Τη δημιουργία ενιαίας αγοράς στην ΕΟΚ με τη θέσπιση κοινών τιμών και κινήσεων ανταγωνισμού και την παράλληλη κατάργηση όλων των εμποδίων διακίνησης των*

γεωργικών προϊόντων στο εσωτερικό της κοινοτικής αγοράς. Η ενιαία αγορά προϋποθέτει κοινή διαχείριση της αγοράς και ενιαία προστασία στα εξωτερικά σύνορα της Κοινότητας,

β) *Την κοινοτική προτίμηση* δηλαδή τη δημιουργία καθεστώτος που να εξασφαλίζει το προβάδισμα των κοινοτικών προϊόντων στην κοινοτική αγορά έναντι των προϊόντων των τρίτων χωρών, όταν τα τελευταία προσφέρονται σε πολύ χαμηλές τιμές στη διεθνή αγορά. Η κοινοτική προτίμηση δεν σημαίνει απαγόρευση εισαγωγών αλλά διαμόρφωση πλεονεκτικής θέσης στα κοινοτικά προϊόντα. Η δημιουργία ανασχετικών μηχανισμών για τη διασφάλιση της κοινοτικής προτίμησης συνδυάζεται με την εξασφάλιση σταθερότητας στο εισόδημα των παραγωγών και ομαλότητας στον εφοδιασμό της αγοράς.

γ) *Τη χρηματοδοτική αλληλεγγύη* δηλαδή την κοινή οικονομική διαχείριση των δαπανών που συνεπάγεται η εφαρμογή μιας κοινής αγροτικής πολιτικής με βάση τους κοινούς πόρους της Κοινότητας. Οι δαπάνες που συνεπάγεται η εφαρμογή της ΚΑΠ σε κάθε χώρα δεν θα καλύπτονται από πόρους της ίδιας της χώρας αλλά από το κοινό ταμείο που συνιστάται για τον σκοπό αυτόν. Η χρηματοδοτική αλληλεγγύη εκφράζεται με την προβλεπόμενη από το άρθρο 34 της Συνθήκης ίδρυση του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Προσανατολισμού και Εγγυήσεων (ΕΓΤΠΕ). (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.92)

6. Οργάνωση αγορών και αναδιάρθρωση

Η σύσταση του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Προσανατολισμού και Εγγυήσεων με τα δύο σκέλη του α) Προσανατολισμού και β) Εγγυήσεων δείχνει τις δύο κατευθύνσεις προς τις οποίες στρέφεται η ΚΑΠ, δηλαδή του προσανατολισμού της διάρθρωσης της γεωργίας προς τις επιθυμητές κατευθύνσεις και της προσφοράς εγγυήσεων για την ομαλή λειτουργία των αγορών των γεωργικών προϊόντων.

Σε αντιστοιχία με τους τομείς πολιτικής, το Τμήμα Προσανατολισμού του ΕΓΤΠΕ αντιστοιχεί προς τη διαρθρωτική πολιτική ενώ το Τμήμα Εγγυήσεων προς την πολιτική τιμών και συναφών μέτρων. Η άσκηση κοινής πολιτικής τιμών προϋποθέτει κανόνες για τη στήριξη τους, προστασία από τον ανταγωνισμό των προϊόντων τρίτων χωρών και υποστήριξη των εξαγωγών, δηλ. κανόνες που συνολικά έχουν ονομασθεί «Κοινή Οργάνωση Αγορών» (ΚΟΑ). Κοινή οργάνωση αγορών ίσχυσε για το σύνολο σχεδόν των γεωργικών προϊόντων. Η αναθεώρηση της ΚΑΠ του 2003 και του 2004 έχει πάρει διαφορετική κατεύθυνση.

7. Η πολιτική εγγυήσεων

Αφού καθορίστηκαν οι στόχοι και το πλαίσιο εντός του οποίου θα κινούνταν η Κοινή Αγροτική Πολιτική, καθορίστηκαν στη συνέχεια τα προϊόντα στα οποία θα εφαρμόζο-

νταν καθώς και τα μέτρα με τα οποία θα μπορούσαν να επιτευχθούν οι στόχοι που είχαν τεθεί. Ως γεωργικά προϊόντα ορίσθηκαν όλα τα πρωτογενή προϊόντα καθώς και τα προϊόντα πρώτης επεξεργασίας, όπως άλευρα, προϊόντα γάλακτος, μεταποιημένα οπωροκηπευτικά, ζάχαρη και άλλα, αλλά όχι τα προϊόντα περαιτέρω επεξεργασίας. Ειδικότερα, σε ότι αφορά στην Ελλάδα, το βαμβάκι δεν είχε περιληφθεί αρχικά στον κατάλογο γεωργικών προϊόντων και χρειάστηκε να γίνει ειδική ρύθμιση με το Πρωτόκολλο 4, που επισυνάπτεται στη συμφωνία ένταξης της Ελλάδος, το οποίο αναφέρεται ειδικά στο προϊόν αυτό.

Εντατικές διαπραγματεύσεις χρειάστηκαν για να καθορισθεί ο τρόπος στήριξης των γεωργικών προϊόντων, ώστε να τηρούνται οι κατευθυντήριες γραμμές και οι λοιποί κανόνες της Συνθήκης και να προσεγγίζονται οι στόχοι. Τα δημητριακά αποτέλεσαν το πρότυπο για το οποίο αποφασίστηκε αρχικά, το 1962, η Κοινή Οργάνωση Αγοράς.

Ο τρόπος στήριξης της αγοράς περιλαμβάνει τρεις θεσμικές τιμές, καθοριζόμενες σε κοινοτικό επίπεδο. Κατ' αρχήν υπάρχει μια επιθυμητή ενδεικτική τιμή, ικανοποιητική για τους παράγωγους και λογική για τους καταναλωτές και μια κατώτατη τιμή, η τιμή παρέμβασης, ανεκτή για τους παράγωγους. Στην τιμή παρέμβασης θα μπορούσαν να παραδώσουν οι παραγωγοί το προϊόν τους σε ένα κοινοτικό φορέα παρέμβασης, αν οι επικρατούσες συνθήκες δε διαμόρφωναν καλύτερες τιμές για τη διάθεση του προϊόντος στην αγορά. Με τις δύο αυτές τιμές μπορούσε να αναμένεται ότι οι τιμές του κοινοτικού προϊόντος στην αγορά θα κυμαίνονταν μεταξύ των καθοριζόμενων ορίων.

Επιπλέον, το θέμα των τιμών των εισαγομένων ομοειδών προϊόντων έπρεπε επίσης να ρυθμιστεί, ώστε να μην διαταράσσουν την ανωτέρω ρύθμιση του επιπέδου των τιμών.

Έτσι για τα εισαγόμενα προϊόντα αποφασίστηκε η καθιέρωση μιας τρίτης τιμής, της τιμής κατωφλίου, σε επίπεδο τέτοιο ώστε: α) υπό ομαλές συνθήκες αγοράς, να μην ανταγωνίζονται τα ομοειδή κοινοτικά προϊόντα, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται η κοινοτική προτίμηση, β) σε περίπτωση ανεπάρκειας της προσφοράς κοινοτικών προϊόντων και τάσης αύξησης της επιθυμητής τιμής, να καλύπτονται οι ανάγκες με εισαγωγές σε τιμές πλησίον μιας λογικής τιμής, της ενδεικτικής τιμής, για τον καταναλωτή και γ) να μη συμφέρει η παράδοση εισαγομένων προϊόντων σε κοινοτικό φορέα παρέμβασης.

Η τρίτη αυτή τιμή, δεδομένων των συνήθως πολύ χαμηλότερων τιμών στη διεθνή αγορά, διαμορφώνεται τεχνητά, με επιβάρυνση των προϊόντων τρίτων χωρών κατά την εισαγωγή. Στην περίπτωση των δημητριακών, η τιμή αυτή ονομάστηκε τιμή «κατωφλίου», δηλαδή τιμή την οποία όφειλε να έχει το προϊόν τρίτης χώρας για να διέλθει την κοινοτική πύλη εισόδου, το κοινοτικό κατώφλι.

Με βάση το πρότυπο αυτό, η ενδεικτική τιμή αποτελεί διασφάλιση για τον καταναλωτή. Σε περίπτωση που η κοινοτική παραγωγή είναι περιορισμένη και υπάρχει τάση να αυξηθούν οι τιμές, η αύξηση τους δεν μπορεί να ξεπεράσει την ενδεικτική τιμή διότι τα εισαγόμενα προϊόντα καλύπτουν το κενό και μπορούν να πωλούνται σε τιμή κοντά στην ενδεικτική, αφού έτσι ορίζεται η τιμή κατώφλιου. Αντίστοιχα η τιμή παρέμβασης αποτελεί διασφάλιση για τον παραγωγό, αφού ο παραγωγός μπορεί να διαθέσει στην τιμή αυτή τα προϊόντα για τα οποία δεν μπορεί να επιτύχει καλύτερη τιμή στην αγορά. Οι εισαγωγές δεν απαγορεύονται με το σύστημα αυτό. Με δεδομένη όμως την τιμή κατώφλιου και τη χαμηλή διεθνή τιμή, το εισαγόμενο προϊόν επιβαρύνεται, πλέον του δασμού και με εισφορά εισαγωγής, την οποία καταβάλλει ο εισαγωγέας, ώστε το προϊόν να στοιχίσει στον εισαγωγέα όσο η τιμή κατώφλιου και να μπορεί να πωληθεί στην κοινοτική αγορά σε τιμή κοντά στην ενδεικτική. Το άθροισμα της διεθνούς τιμής, του δασμού, και της εισφοράς εισαγωγής ισούται με την τιμή κατώφλιου. Στο σχήμα αυτό είναι φανερό ότι, σε αντίθεση με το δασμό, η εισφορά εισαγωγής δεν έχει σταθερό μέγεθος και κυμαίνεται ανάλογα με τις διεθνείς τιμές. Οι εισφορές εισαγωγής, όπως και οι δασμοί, αποτελούν έσοδα για το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Προσανατολισμού και Εγγυήσεων (ΕΓΤΠΕ). Για να εξαχθούν τα κοινοτικά προϊόντα χρειάζεται να επιδοτηθούν με επιδότηση της οποίας το ύψος να ισούται με τη διαφορά της τιμής παρέμβασης – τη διεθνή τιμή. Οι επιδοτήσεις συνιστούν δαπάνες για το ΕΓΤΠΕ.

Το επόμενο θέμα που έπρεπε να ρυθμιστεί ήταν το επίπεδο στο οποίο θα καθορίζονταν οι προαναφερόμενες τιμές, ώστε να ανταποκρίνονται προς τους στόχους του ικανοποιητικού εισοδήματος για τους παραγωγούς και των λογικών τιμών για τον καταναλωτή, αφού η σταθερότητα στις αγορές και ο ομαλός εφοδιασμός μπορούσαν να θεωρηθούν εφικτοί στόχοι με το προαναφερόμενο πρότυπο των Κοινών Οργανώσεων των Αγορών (ΚΟΑ). Ο μέσος όρος των τιμών στα έξι ιδρυτικά κράτη δεν ικανοποιούσε εκείνους τους παραγωγούς των χωρών που ήδη τότε απολάμβαναν τιμές ανώτερες του μέσου όρου. Οι τιμές που αποφασίστηκαν ήταν σε επίπεδο ελαφρώς ανώτερο του μέσου όρου και αρκετά υψηλότερο από τις διεθνείς τιμές. Ειδικές αποζημιώσεις αποφασίστηκαν για τους παραγωγούς των χωρών οι οποίοι προηγουμένως απολάμβαναν υψηλότερες τιμές, αφού το νέο καθεστώς όφειλε κατ'ελάχιστον να διασφαλίζει τις προηγουμένως επικρατούσες συνθήκες.

Το πρότυπο των δημητριακών δεν ακολουθήθηκε επακριβώς για τα άλλα προϊόντα. Διαφορές ως προς τη φύση των προϊόντων και των αγορών οδήγησαν σε διαφοροποιήσεις, ενώ διατηρήθηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά του προτύπου. Σε γενικές γραμμές μπορεί να λεχθεί ότι για το 70% των προϊόντων, όπως στα δημητριακά, εξασφαλίστηκε εξωτερική προστασία και παρέμβαση και για το 25%, όπως στα αυγά και στο κρέας πουλερικών, εξα-

σφαλίσθηκε εξωτερική προστασία χωρίς παρέμβαση. Για μια μικρότερη ομάδα προϊόντων, όπως στο βαμβάκι, χορηγείται μόνο ενίσχυση προς συμπλήρωση της τιμής και σε μικρό αριθμό, όπως στα κουκούλια, χορηγείται μόνο σταθερή επιδότηση μη συνδεδεμένη με την τιμή.

Όταν σχεδιάστηκε η πολιτική εγγυήσεων είχε σκοπό την αυτάρκεια. Έτσι, προσφέροντας στους παραγωγούς τη βεβαιότητα για την απορρόφηση της παραγωγής τους σε εύλογες τιμές, ουσιαστικά τους έδωσε το σύνθημα για την αύξηση της παραγωγής, αφού αυτή η αύξηση αντιστοιχούσε σχεδόν ευθέως με αύξηση των εισοδημάτων τους. Οι δυνάμεις της αγοράς δεν ήταν πλέον σε θέση, σε περίπτωση αυξημένης προσφοράς, να δώσουν το μήνυμα περιορισμού της, αφού η πτώση των τιμών σε ένα νέο χαμηλότερο σημείο ισορροπίας εμποδιζόταν από την παρεμβατική πολιτική απορρόφησης των πλεονασμάτων, σε ορισμένη τιμή, από τους κοινοτικούς φορείς παρέμβασης. Ήταν, συνεπώς, αναμενόμενο να κινηθεί η παραγωγή αυξητικά, συμβάλλοντας στην επίτευξη του κοινοτικού στόχου. Η τάση αυτή εντάθηκε από την αυξητική πορεία που ακολούθησαν οι θεσμικές τιμές μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80. Ενώ η παραγωγή ακολούθησε γρήγορη αυξητική πορεία, η κατανάλωση είχε μεν αυξητική πορεία, αλλά ήταν πολύ περιορισμένη. Το συνδυασμένο αποτέλεσμα ήταν να επιτευχθεί, κατά τη δεκαετία του '70, η αυτάρκεια για τα περισσότερα γεωργικά προϊόντα και να αρχίσουν να δημιουργούνται καθαρά πλεονάσματα προς εξαγωγή.

Για να σταματήσει η διόγκωση του προβλήματος που άρχισε τότε να διαφαίνεται, δηλαδή της διόγκωσης των πλεονασμάτων που απαιτούσαν σοβαρές επιδοτήσεις για να εξαχθούν, έγινε ένα πρώτο βήμα συγκράτησης αυτής της εξέλιξης και αυτό αφορούσε τη συγκράτηση της αυξητικής πορείας των θεσμικών τιμών. Όμως αυτό το βήμα αποδείχθηκε ανεπαρκές και η παραγωγή εξακολούθησε την αυξητική της πορεία. Με στάσιμες αλλά διασφαλισμένες τιμές, η οδός που έμενε στους παραγωγούς για να αυξήσουν τα εισοδήματά τους ήταν και πάλι η αύξηση της παραγωγής, με αποτέλεσμα τη διόγκωση των πλεονασμάτων.

Η Πράσινη Βίβλος που παρουσιάστηκε από την Επιτροπή το 1985 επιδίωξε να τοποθετήσει το πρόβλημα που υπήρχε και που αναμενόταν να οξυνθεί στο μέλλον. Βασική της επιδίωξη ήταν να καταστήσει τους παραγωγούς συνυπεύθυνους για τις επιπτώσεις από την αύξηση της παραγωγής, να τους ευαισθητοποιήσει σχετικά με τα αρνητικά μηνύματα της αγοράς και να τους προϋδεάσει ως προς την προδιαγραφόμενη, αρνητική επίσης, προοπτική κίνησης των τιμών. Οι κατευθύνσεις πολιτικής της Πράσινης Βίβλου αναφέρονταν στην επιδίωξη επίτευξης ισορροπίας μεταξύ προσφοράς και ζήτησης στην αγορά των πλεονασματικών προϊόντων και ιδίως στον περιορισμό της δυνατότητας παραγωγής προϊόντων με προο-

ρισμό την κοινοτική παρέμβαση. Παράλληλες επιδιώξεις αποτέλεσαν οι επιδοτήσεις για διαφοροποίηση της παραγωγής με στροφή προς μη πλεονασματικά προϊόντα και βελτίωση της ποιότητας, καθώς και για φροντίδα προστασίας του περιβάλλοντος. Επίσης, καλλιεργήθηκε ένας ευρύτερος προβληματισμός για το μέλλον της αγροτικής κοινωνίας στο σύνολο της και όχι μόνο του γεωργικού τομέα. Ο προβληματισμός αυτός οδήγησε μεταξύ άλλων και στη μεταρρύθμιση των Διαρθρωτικών Ταμείων.

Την προαναγγελία του 1985 ακολούθησε η εφαρμογή μέτρων το 1988, που ονομάστηκαν σταθεροποιητές με κυριότερο χαρακτηριστικό την καθιέρωση μέγιστων εγγυημένων ποσοτήτων (ΜΕΠ) για αρκετά προϊόντα. Η Κοινότητα δε θα πρόσφερε πλέον εγγύηση, παρά για ορισμένο επίπεδο παραγωγής καθοριζόμενο για το σύνολο της Κοινότητας. Υπέρβαση της ΜΕΠ κάποιου προϊόντος σήμαινε ανάλογο περιορισμό της κοινοτικής στήριξης, ώστε η συνολική επιβάρυνση του ΕΓΤΠΕ να παραμένει ίση η μικρότερη από την προβλεφθείσα για τη ΜΕΠ.

Προς διευκόλυνση των παραγωγών για τη συγκράτηση της παραγωγής στα προβλεπόμενα όρια αποφασίστηκαν το 1988 κίνητρα που αναφέρονται και περιγράφονται στη συνέχεια, τα οποία θα μπορούσαν να αξιοποιήσουν οικειοθελώς οι παραγωγοί:

Αγροανάπαυση: Οι παραγωγοί που θα δέχονταν τον περιορισμό της καλλιεργούμενης έκτασης κατά 20 % και επί 5 χρόνια τουλάχιστον, θα αποζημιώνονταν από την κοινότητα για την απώλεια εισοδήματος. Αυτό το ποσοστό γης μπορούσε να αφηθεί χέρσο, να φυτευτεί με δασικά δένδρα ή να χρησιμοποιηθεί για μη γεωργικούς σκοπούς.

Εκτατικοποίηση: Οι παραγωγοί πλεονασματικών προϊόντων, εφόσον δέχονταν να μειώσουν την παραγωγή τους κατά 20% και επί 5 χρόνια τουλάχιστον, χωρίς να στραφούν προς κάποιο άλλο πλεονασματικό προϊόν, δικαιούνταν αποζημίωση από την Κοινότητα, αντίστοιχη προς τη μείωση του εισοδήματος τους.

Στροφή προς άλλες καλλιέργειες: Μεταβατικές ενισχύσεις καθιερώθηκαν για να ενθαρρύνουν τους παραγωγούς να στραφούν προς μη πλεονασματικά προϊόντα, όπως άνθη, διακοσμητικά φυτά, ξηρούς καρπούς, γουνοφόρα ζώα και άλλα.

Πρόωρη συνταξιοδότηση γεωργών: Με απόφαση των κρατών-μελών μπορούσε να χορηγηθεί πρόωρη συνταξιοδότηση σε γεωργούς ηλικίας 55-65 ετών, υπό τον όρο ότι η γη τους θα χρησιμοποιείτο στο εξής για μη γεωργικούς σκοπούς, όπως θα ήταν, για παράδειγμα, η δάσωση ή θα μεταβιβαζόταν, κατά κυριότητα ή με μακροχρόνια μίσθωση, σε άλλους γεωργούς για να μεγαλώσουν την εκμετάλλευσή τους, χωρίς να αυξήσουν την παραγωγή πλεονασματικών προϊόντων.

Τα προαιρετικά αυτά μέτρα σταθεροποίησης δεν παρήγαγαν εντυπωσιακά αποτελέσματα. Κατά τα δύο έτη που ακολούθησαν το έτος εφαρμογής τους, δηλαδή κατά το 1989 και το 1990, μικρές εκτάσεις αφέθηκαν σε αγρανάπαυση (2% των εκτάσεων των σιτηρών), η εκτατικοποίηση μόλις άρχισε να εφαρμόζεται πειραματικά από μία χώρα, η στροφή προς άλλες καλλιέργειες εφαρμόστηκε μόνο σε τρία κράτη-μέλη σε μικρή έκταση, ενώ η πρόωρη συνταξιοδότηση εφαρμόστηκε μόνο σε μία χώρα. Να σημειωθεί επιπλέον ότι οι εκτάσεις που προαναφέρθηκαν για αγρανάπαυση ήταν, όπως θα έπρεπε να αναμένεται, οριακές από πλευράς παραγωγικότητας, οπότε η επίπτωση στην παραγωγή ήταν αμελητέα.

Η ΚΑΠ έχει ιδιαίτερα συμβάλει στην προώθηση και ανάπτυξη του ενδοκοινοτικού εμπορίου αγροτικών προϊόντων. Ως προς το θέμα της επίτευξης των πέντε στόχων που περιλαμβάνονται στη Συνθήκη της Ρώμης μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι:

- ❖ Αυξήθηκε σημαντικά η παραγωγικότητα της εργασίας στη γεωργία. Η εξέλιξη αυτή εξηγείται τόσο από την αύξηση της χρήσης βελτιωμένων μέσων παραγωγής όπως ζωοτροφές και λιπάσματα, όσο και από τον υψηλό βαθμό πραγματοποίησης επενδύσεων στον αγροτικό τομέα. Η βελτίωση της παραγωγικότητας και της οικονομικής αποτελεσματικότητας στη γεωργία οφείλεται άλλωστε σε σημαντικό βαθμό και στη σταθερή μείωση της απασχόλησης. Η ΚΑΠ μπορεί να θεωρηθεί ως μία κύρια αιτία για την τεχνολογική πρόοδο που επιτεύχθηκε καθώς και για τις επενδύσεις που πραγματοποιήθηκαν. Η εφαρμογή του μέτρου της ελάχιστης τιμής παρέμβασης διατήρησε την παραγωγή και σε περιοχές χαμηλής αποτελεσματικότητας αποτρέποντας έτσι την επέκταση της περιφερειακής εξειδίκευσης.
- ❖ Αυξήθηκε το εισόδημα ανά μονάδα ετήσιας εργασίας στον αγροτικό τομέα, χωρίς όμως να ακολουθήσει ακριβώς τον ρυθμό αύξησης του κατά κεφαλήν ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (ΑΕΠ) παρά τον υψηλό βαθμό προστατευτισμού και στήριξης. Σε γενικές γραμμές η εξέλιξη της πραγματικής εισοδηματικής κατάστασης των αγροτών ήταν θετική. Αυτή η διαπίστωση εξηγείται και από το γεγονός ότι οι αγρότες παραγωγοί εξασφαλίζουν ένα σημαντικό μέρος του συνολικού τους εισοδήματος, πέραν του εισοδήματος που προέρχεται από την γεωργική τους δραστηριότητα και μόνο, από πηγές και δραστηριότητες εκτός γεωργίας. Το επίπεδο του διαθέσιμου συνολικού εισοδήματος των αγροτικών νοικοκυριών, μετά από φόρους, είναι υψηλότερο από αυτό του συνόλου των νοικοκυριών, αγροτικών και αστικών, σε πολλές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 κρατών-μελών.
- ❖ Η σταθεροποίηση των αγορών μακροπρόθεσμα και ο στόχος της εξισορρόπησης της ζήτησης και της προσφοράς δεν έχει επιτευχθεί. Για πολλά αγροτικά προϊόντα η προ-

σφοδρά έχει αυξηθεί σημαντικά κατά τη διάρκεια της περιόδου εφαρμογής της ΚΑΠ και τα ποσοστά αυτάρκειας σε ορισμένες περιπτώσεις είναι ιδιαίτερα υψηλά και ξεπερνούν κατά πολύ το επίπεδο του 100% ενώ διαπιστώνεται η ύπαρξη σημαντικών διαρθρωτικών πλεονασμάτων. Η δαπάνη που αναλαμβάνει ο κοινοτικός προϋπολογισμός για την εξαγορά των πλεονασμάτων και τη διάθεση τους στην εξωτερική αγορά με την εφαρμογή του μέτρου της εξαγωγικής επιδότησης είναι σημαντική.

- ❖ Ο στόχος της διασφάλισης της προσφοράς και της διαθεσιμότητας των προϊόντων διατροφής έχει μάλλον επιτευχθεί. Μπορεί όμως να αμφισβητηθεί η σκοπιμότητα διατήρησης της παραγωγής σε υπερβολικά υψηλά επίπεδα.
- ❖ Οι πραγματικές τιμές που καταβάλλουν οι καταναλωτές, ενώ μειώνονται, παραμένουν σε υψηλά επίπεδα όταν συγκρίνονται με αυτές της παγκόσμιας αγοράς.
- ❖ Το κόστος της ΚΑΠ για τους καταναλωτές και τους φορολογούμενους είναι ιδιαίτερα υψηλό. Επί πλέον, τα οφέλη της ΚΑΠ διανέμονται άνισα μεταξύ των παραγωγών. Υπολογίζεται ότι οι μεγάλοι παραγωγοί, περίπου το 20% του συνόλου, εξασφαλίζουν το 80% των ενισχύσεων της ΚΑΠ έστω και όταν η εισοδηματική τους κατάσταση δεν είναι τέτοια που να δικαιολογεί την άσκηση έντονα ευνοϊκής εισοδηματικής πολιτικής προς όφελος τους. Ο βασικός λόγος αυτής της στρεβλής μεταβίβασης πόρων είναι η σύνδεση των ενισχύσεων με το ύψος της παραγωγής, παρά την ύπαρξη των ποσοστώσεων και των άλλων περιορισμών.
- ❖ Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει υποστεί έντονη κριτική για την προστατευτική της πολιτική ιδιαίτερα κατά την περίοδο της εφαρμογής του μέτρου των μεταβλητών εισαγωγικών δασμών από την έναρξη της εφαρμογής της ΚΑΠ κατά τη δεκαετία του 1960 έως το 1995. Οι μεταβλητοί εισαγωγικοί δασμοί θωρακίζουν και απομονώνουν την εσωτερική από την παγκόσμια αγορά. Οι εξαγωγικές επιδοτήσεις ήταν αυτοματοποιημένες, μαζικές και χωρίς κανένα περιορισμό. Αν και το μέτρο των εξαγωγικών επιδοτήσεων είναι ευεργετικό για εισαγωγικές τρίτες χώρες, χαμηλών εισοδημάτων, εφ' όσον τους επιτρέπει να εξασφαλίζουν απαραίτητα τρόφιμα σε ιδιαίτερα χαμηλές τιμές, θίγει τα συμφέροντα ανταγωνιστριών χωρών παραγωγής και εξαγωγής ομοειδών προϊόντων όπως είναι οι Η.Π.Α. και η Αργεντινή (βόειο κρέας, δημητριακά), η Βραζιλία (αραβόσιτος) και η Νέα Ζηλανδία (γαλακτοκομικά). (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.133-142)

8. Η Αναμόρφωση της ΚΑΠ

Η ΚΑΠ είναι μία δυναμική, συνεχώς αναμορφούμενη πολιτική. Οι βασικοί λόγοι που έχουν προκαλέσει ουσιαστικές αναμορφώσεις της πολιτικής, ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία

του 1990 αλλά και νωρίτερα, είναι η ανάγκη περιστολής των δαπανών καθώς και η άμβλυνση των αντιθέσεων με ανταγωνίστριες χώρες, όπως οι Η.Π.Α. σε ότι αφορά σε θέματα του διεθνούς εμπορίου αγροτικών προϊόντων. Οι διαπραγματεύσεις του Γύρου της Ουρουγουάης στα πλαίσια της GATT και η κατάληξη τους με τη σύναψη της Συμφωνίας για τη Γεωργία στις αρχές της δεκαετίας του 1990 λειτούργησαν ως καταλύτης για τη σημαντικότερη έως τότε αναθεώρηση της ΚΑΠ, την αναμόρφωση του 1992 που προηγήθηκε.

Το βασικό στοιχείο της αναμόρφωσης του 1992, γνωστή ως αναμόρφωση Mac Sharry (Ιρλανδός επίτροπος γεωργίας εκείνης της περιόδου), ήταν η μετατόπιση του κέντρου βάρους της πολιτικής από τη στήριξη των τιμών στις άμεσες εισοδηματικές ενισχύσεις, γνωστές και ως εισοδηματικές αντισταθμίσεις. Η Συμφωνία για τη Γεωργία του Γύρου της Ουρουγουάης ενώ είχε περιορισμένες άμεσες συνέπειες, επηρέασε ουσιαστικά το χαρακτήρα της αναμόρφωσης της ΚΑΠ και είχε σημαντικές τελικές επιπτώσεις τόσο στο ύψος των εισαγωγικών δασμών όσο και στο βαθμό της εσωτερικής στήριξης.

Στα πλαίσια της αναμόρφωσης Mac Sharry στον τομέα των δημητριακών οι εισοδηματικές αντισταθμίσεις καταβάλλονται ανάλογα με την καλλιεργούμενη έκταση ενώ συνδέονται με την υποχρέωση των παραγωγών να διακόψουν την καλλιέργεια σε ένα τμήμα της εκμετάλλευσής τους. Από το μέτρο αυτό εξαιρέθηκαν οι μικροί παραγωγοί. Στο βόειο κρέας αποφασίσθηκε η καταβολή μιας ενίσχυσης, σε αντιστάθμισμα της μείωσης των τιμών στήριξης, ανάλογα με τον αριθμό των ζωικών μονάδων. Γίνεται έτσι προφανές ότι στην πραγματικότητα οι άμεσες εισοδηματικές ενισχύσεις και γενικότερα η στήριξη αποσυνδέονται αλλά όχι πλήρως από το ύψος της παραγωγής.

Η αναμόρφωση του 1992 συνιστά έναν πολιτικό συμβιβασμό, έτσι ώστε οι μεγάλοι αποτελεσματικοί παραγωγοί να μην υποστούν μια σημαντική μείωση του εισοδήματός τους. Κατέστησε δυνατή την κατάληξη του Γύρου της Ουρουγουάης, έβαλε τις προϋποθέσεις για να υπάρξει αργότερα μια μείωση των δαπανών του κοινοτικού προϋπολογισμού, μείωσε την επιβάρυνση που υφίστανται οι Ευρωπαίοι καταναλωτές και επηρέασε θετικά, σε κάποιο βαθμό, την άνιση διανομή των κοινοτικών ενισχύσεων μεταξύ μεγάλων και μικρών παραγωγών. Αντίθετα, το διοικητικό κόστος της εφαρμογής της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής διατηρήθηκε σε υψηλά επίπεδα ενώ δεν μεταβλήθηκε το καθεστώς της πολιτικής σε προϊόντα όπως η ζάχαρη, το κρασί, το ελαιόλαδο και ορισμένα φρούτα και λαχανικά.

Ενόψει της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση δέκα νέων χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένων της Κύπρου και της Μάλτας, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπέβαλε τον Ιούλιο του 1997 μια νέα δέσμη προτάσεων για μία νέα αναμόρφωση της ΚΑΠ. Η δέσμη αυτή, γνωστή ως Πρόγραμμα Δράσης 2000 (Agenda 2000), συμπεριέλαβε

μία σειρά μέτρων που σχετίζονται με τη διεύρυνση, πόρους για την υλοποίηση τους, νέα μέτρα αναμόρφωσης της ΚΑΠ καθώς και το γενικό δημοσιονομικό πλαίσιο για την περίοδο 2000-2006. Το Μάιο του 1999 αποφασίσθηκε η νέα αναμόρφωση της ΚΑΠ στην ίδια κατεύθυνση με την αναμόρφωση Mac Sharry που είχε προηγηθεί. Βασίσθηκε σε ένα συνδυασμό μείωσης των τιμών στήριξης για ορισμένα επιλεγμένα προϊόντα και καταβολής εισοδηματικών ενισχύσεων ως αντιστάθμισμα της απώλειας εισοδήματος που αναμένονταν λόγω της μείωσης των τιμών.

Η Agenda 2000 οδήγησε σε περιστολή των εξαγωγικών επιδοτήσεων και σε μείωση των τιμών παρέμβασης στα δημητριακά (-15% κατά την περίοδο 2000-2002), στο βόειο κρέας (-20% κατά την περίοδο 2000-2002) και στο γάλα (-15% κατά την περίοδο 2005-2008). Βελτιώθηκε έτσι ο προσανατολισμός προς την αγορά. Η αναμόρφωση αυτή αναδεικνύει το νέο πολυλειτουργικό ρόλο της γεωργίας, τη σημασία της αγροτικής ανάπτυξης και της ανάπτυξης της υπαίθρου και εξαίρει την ανάγκη διατήρησης της ποιότητας του περιβάλλοντος στην ύπαιθρο. Όμως οι πόροι για τη χρηματοδότηση μέτρων αγροτικής ανάπτυξης παραμένουν περιορισμένοι (10% του προϋπολογισμού).

Στην αρχή του 21ου αιώνα η ΚΑΠ χαρακτηρίζεται από μια τάση περιορισμού η ακόμα και εξάλειψης των τιμών στήριξης για βασικά αγροτικά προϊόντα όπως είναι τα δημητριακά και το βόειο κρέας, αύξησης των συνδεδεμένων με το ύψος της παραγωγής άμεσων εισοδηματικών πληρωμών (αντισταθμίσεων) και σημαντικής μείωσης των εξαγωγικών επιδοτήσεων. Τα μισά, ως προς την αξία τους, εισαγόμενα στην Ε.Ε. αγροτικά προϊόντα και προϊόντα διατροφής εισάγονται με μειωμένους δασμούς βάσει προτιμησιακών συμφωνιών με τρίτες χώρες. Όμως διατηρούνται, σε υψηλά επίπεδα, εισαγωγικοί δασμοί σε προϊόντα όπως το βόειο κρέας και τα γαλακτοκομικά ενώ οι εξαγωγικές επιδοτήσεις για τα ίδια προϊόντα προκαλούν αντιδράσεις από τις χώρες που θίγονται. Η εγχώρια στήριξη παραμένει ουσιαστικά συνδεδεμένη με την παραγωγή. Ανησυχίες εκφράζονται για τις επιπτώσεις που θα έχει η ΚΑΠ, βραχυπρόθεσμα, στις δέκα νέες υπό ένταξη χώρες. Έτσι, υπήρξε ανάγκη ακόμα μίας αναμόρφωσης της ΚΑΠ πριν από την ένταξη των χωρών αυτών την 1η Μαΐου 2004, ιδιαίτερα επειδή η δυνατότητα αύξησης της αγροτικής παραγωγής στα νέα κράτη μέλη είναι ιδιαίτερα μεγάλη.

Τον Ιούνιο του 2003 η Ευρωπαϊκή Ένωση υιοθέτησε τις ιδιαίτερα ριζοσπαστικές προτάσεις της Επιτροπής για μία νέα αναμόρφωση της ΚΑΠ που είναι γνωστή ως ενδιάμεση αναθεώρηση. Οι προτάσεις αυτές στόχο έχουν τη βελτίωση της λειτουργίας της γεωργίας στην Ε.Ε. με κριτήρια τις επιπτώσεις της στο περιβάλλον, στην ευημερία των ζώων, στην ασφάλεια και την ποιότητα των τροφίμων. Η νέα ΚΑΠ, μετά την τελευταία της αναθεώρηση

του 2003, περιλαμβάνει ως καίριο στοιχείο της μία ενιαία ενίσχυση ανά εκμετάλλευση που δεν συνδέεται με το ύψος της παραγωγής. Η ενίσχυση αυτή είναι ίση με το ποσό που εισέπραττε η γεωργική εκμετάλλευση σε ορισμένη περίοδο στο παρελθόν και καταβάλλεται υπό τον όρο της τήρησης ορισμένων προτύπων για το περιβάλλον, την ασφάλεια των τροφίμων, την υγεία των ζώων και τις συνθήκες διαβίωσης τους. Προϋπόθεση άλλωστε για την καταβολή της ενιαίας ενίσχυσης είναι η διατήρηση των γεωργικών εκτάσεων σε κατάλληλες γεωργικές και περιβαλλοντικές συνθήκες. Μία άλλη βασική πτυχή της νέας πολιτικής είναι η αγροτική ανάπτυξη και τα νέα μέτρα για την προώθηση της ποιότητας στο περιβάλλον και τη συμμόρφωση με τα ευρωπαϊκά πρότυπα παραγωγής. Η έναρξη της εφαρμογής της πολιτικής αυτής προγραμματίστηκε για την καλλιεργητική περίοδο του 2005. Η ενιαία άμεση ενίσχυση για τις μεγαλύτερες εκμεταλλεύσεις διαφοροποιείται, μειώνεται, έτσι ώστε να εξοικονομούνται πόροι για την εφαρμογή μέτρων αγροτικής ανάπτυξης. Ένας μηχανισμός δημοσιονομικής πειθαρχίας διασφαλίζει τη συγκράτηση του γεωργικού προϋπολογισμού στα προκαθορισμένα επίπεδα έως το 2013. Οι νέες ρυθμίσεις στοχεύουν στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας, στον προσανατολισμό προς την αγορά, στο σεβασμό στο περιβάλλον, στη σταθερότητα των εισοδημάτων και στην μέριμνα για τους αγρότες παραγωγούς των μειονεκτικών περιοχών της Ένωσης. Προτεραιότητα δίνεται στο εισόδημα των παραγωγών και όχι πλέον στην στήριξη των προϊόντων, ενώ οι ενισχύσεις εξαρτώνται από το κατά πόσο τηρούνται τα πρότυπα για το περιβάλλον και την ασφάλεια των τροφίμων. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.143-144)

9. Η Συμφωνία της GATT

Με την Κοινή Αγροτική Πολιτική έχει συνδεθεί, κατά τα τελευταία χρόνια, και η Συμφωνία που έχει συναφθεί, σε παγκόσμιο επίπεδο, στα πλαίσια της GATT, δηλαδή της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου. Η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου αποτελεί ένα θεσμό που ξεκίνησε το 1947, με σκοπό τη βαθμιαία απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου. Οι χρονοβόρες συζητήσεις έχουν μεγάλη διάρκεια και γι' αυτό αποκαλούνται «Γύροι» διαπραγματεύσεων. Ο όγδοος Γύρος, ξεκίνησε το 1986 από την πόλη Punta del Este της Ουρουγουάης και γι' αυτό ο γύρος διαπραγματεύσεων ονομάστηκε «Γύρος της Ουρουγουάης». Στο Γύρο αυτόν, που ολοκληρώθηκε με την επίσημη υπογραφή της «Τελικής Πράξης» στην πόλη Μαρακές του Μαρόκου (12-15 Απριλίου 1994), πήραν μέρος 117 χώρες, 113 χώρες-μέλη που μετέχουν στη GATT και 4 παρατηρητές μεταξύ των οποίων και η Κίνα.

Στις συζητήσεις του Γύρου της Ουρουγουάης επιδιώχθηκε η διεύρυνση της απελευθέρωσης του διεθνούς εμπορίου αγαθών και υπηρεσιών, η ισχυροποίηση του ρόλου της

GATT στο διεθνές εμπόριο και η διασύνδεση της πολιτικής εμπορίου με τις πολιτικές ανάπτυξης. Παρά το γεγονός ότι οι δασμοί στα γεωργικά προϊόντα αποτέλεσαν θέματα των Γύρων διαπραγματεύσεων που πραγματοποιήθηκαν από την ίδρυση της ΕΟΚ (Γύρος Dillon, 1960-61, Γύρος Κέννεντυ, 1964-1967 και Γύρος Τόκιο, 1973-1979), οι συνολικές πολιτικές που εφαρμόζονταν από τις διάφορες χώρες για τη γεωργία δεν αποτέλεσαν άλλη φορά στο παρελθόν αντικείμενο σχολαστικής εξέτασης κατά τη διάρκεια αυτών των διαπραγματεύσεων.

Από την αρχή του Γύρου της Ουρουγουάης, οι μετέχοντες υπουργοί είχαν δηλώσει την πρόθεση τους να τεθούν προς συζήτηση όλα τα μέτρα που διαταράσσουν το εμπόριο γεωργικών προϊόντων και ιδιαίτερα εκείνα που συνδέονται με τη δημιουργία διαρθρωτικών πλεονασμάτων, τα οποία προκαλούν προβλήματα στις διεθνείς αγορές. Με βάση το πλαίσιο αυτό, θα έπρεπε να εξετασθούν τα μέτρα εσωτερικής στήριξης, οι εξαγωγικές ενισχύσεις και η πρόσβαση στην αγορά, δηλαδή μέτρα που εμποδίζουν τις εισαγωγές. Ο Γύρος της Ουρουγουάης χαρακτηρίστηκε από την εκτεταμένη διαφορά απόψεων μεταξύ κυρίως των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας αναφορικά με τα γεωργικά προϊόντα. Οι ΗΠΑ, που είχαν και την πρωτοβουλία για συνολική εξέταση του θέματος της γεωργίας, υποστήριζαν την κατάργηση όλων των μέτρων στήριξης της γεωργίας μέχρι το έτος 2000. Αυτή η θέση ονομάστηκε «μηδενική επιλογή» και περιλάμβανε τα ακόλουθα επιμέρους σημεία:

- ❖ Κατάργηση όλων των μέτρων εσωτερικής στήριξης εντός μιας 10ετίας. Αργότερα (το 1990), η πρόταση διαμορφώθηκε σε μείωση κατά 75% εντός της ίδιας περιόδου.
- ❖ Κατάργηση όλων των εξαγωγικών επιδοτήσεων εντός μιας 5ετίας. Αργότερα, το 1990, η πρόταση διαμορφώθηκε σε μείωση κατά 90% εντός της ίδιας περιόδου.
- ❖ Κατάργηση όλων των μέτρων προστασίας στα σύνορα εντός μιας 10ετίας.

Τη θέση αυτή υποστήριξε και μια ομάδα κρατών που ονομάστηκε ομάδα Cairns (Αργεντινή, Αυστραλία, Βραζιλία, Καναδάς, Χιλή, Κολομβία, Φούτζι, Ουγγαρία, Ινδονησία, Μαλαισία, Νέα Ζηλανδία, Φιλιππίνες, Ταϊλάνδη και Ουρουγουάη). Όμως, μια τέτοια θέση θεωρήθηκε εντελώς απαράδεκτη από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, την Ιαπωνία και τις Σκανδιναβικές Χώρες. Από τη δική τους πλευρά, οι ΗΠΑ και οι Χώρες Cairns θεωρούσαν ότι δεν νοείται συμφωνία και στις άλλες πτυχές των διαπραγματεύσεων χωρίς συμφωνία στα θέματα της γεωργίας. Η Ευρωπαϊκή Ένωση υποστήριζε σταδιακό περιορισμό των μέτρων προστασίας της γεωργίας, διότι μια ολοκληρωτική περικοπή θα λειτουργούσε αποσταθεροποιητικά για τις διεθνείς αγορές, αφού θα κατέληγε σε σώρευση αποθεμάτων προϊόντων. Επιπλέον, επειδή υπήρχε μια σωρεία μέτρων στήριξης, οι δεσμεύσεις για περικοπές θα έπρεπε, σύμ-

φωνα με τις θέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, να αναφέρονται στο σύνολο τους και όχι σε επιμέρους μέτρα. Τα μέτρα στήριξης έπρεπε να εκφραστούν ως Αθροιστικά Μέτρα Στήριξης (ΑΜΣ). Το μέγεθος αυτό είναι ένας σύνθετος δείκτης, που εκφράζει και συγκρίνει τις διάφορες μορφές στήριξης με αναγωγή σε κοινή βάση. Ισούται με τη διαφορά μεταξύ εγχώριας και διεθνούς τιμής πολλαπλασιασμένη επί τον όγκο της παραγωγής.

Κατά την πρόταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα έπρεπε να εκτιμηθούν τα Αθροιστικά Μέτρα Στήριξης και να μειωθούν κατά 30% σε περίοδο 10 ετών, με βάση το έτος 1986, για τα κύρια προϊόντα (δημητριακά, ρύζι, ζάχαρη, ελαιούχοι σπόροι και ζωικά προϊόντα και παράλληλα να εξισορροπηθούν τα μέτρα εξωτερικής προστασίας με δασμοποίηση, δηλαδή με μετατροπή των επιμέρους μέτρων προστασίας στα σύνορα σε ισοδύναμους δασμούς.

Ενώ προχωρούσαν οι διαπραγματεύσεις για τη γεφύρωση των απόψεων μεταξύ κυρίως των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η Ε.Ε., πιεζόμενη από τα δομικά προβλήματα της κοινοτικής γεωργίας, που είχαν οδηγήσει σε σοβαρή ανισορροπία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης και σε διόγκωση των πλεονασμάτων, προχώρησε στην αναθεώρηση της ΚΑΠ το Μάιο του 1992. Η αναθεώρηση αυτή ήταν προσανατολισμένη προς τις διαφαινόμενες κατευθύνσεις της GATT και περιλάμβανε μείωση των θεσμικών τιμών, αντιστάθμιση με εισοδηματικές ενισχύσεις για τις απώλειες εισοδήματος και μέτρα περιορισμού της παραγωγής. Κατά το Νοέμβριο 1992, με απευθείας διαπραγματεύσεις μεταξύ ΗΠΑ και Ε.Ε. επιτεύχθηκε η Συμφωνία του Blair House, που ονομάστηκε έτσι από το όνομα του κτιρίου στην Ουάσιγκτον, όπου έγιναν οι διαπραγματεύσεις. Η συμφωνία αυτή αποτέλεσε τη βάση για την τελική συμφωνία, παρά το γεγονός ότι αμφισβητήθηκε έντονα από χώρες μέλη της Ε.Ε. και κυρίως από τη Γαλλία. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.145-146)

10. Διεύρυνση προς τις Χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, της Κύπρου και της Μάλτας

Το Δεκέμβριο 2002, στην Κοπεγχάγη, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφάσισε την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση δέκα νέων κρατών-μελών, οκτώ της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, της Κύπρου και της Μάλτας. Οι συμφωνίες προσχώρησης υπογράφηκαν στην Αθήνα κατά τη διάρκεια της ελληνικής προεδρίας, την 16η Απριλίου 2003. Η διαδικασία κύρωσης των συμφωνιών από τα εθνικά κοινοβούλια των δέκα νέων και των δεκαπέντε παλαιών κρατών-μελών ολοκληρώθηκε με επιτυχία. Την 1η Μαΐου 2004 η Εσθονία, η Κύπρος, η Λετονία, η Λιθουανία, η Μάλτα, η Ουγγαρία, η Πολωνία, η Σλοβενία, η Δημοκρατία της Σλοβακίας και η Δημοκρατία της Τσεχίας απέκτησαν καθεστώς πλήρους μέλους.

Οι αγρότες παραγωγοί των δέκα νέων κρατών-μελών έχουν άμεσα τη δυνατότητα αξιοποίησης μέτρων της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, όπως είναι:

- ❖ **Οι επιδοτήσεις εξαγωγών και οι μηχανισμοί παρέμβασης** κατά προϊόν σύμφωνα με τις διατάξεις των αντίστοιχων κοινών οργανώσεων των αγορών.
- ❖ **Οι ποσοτώσεις (τα δικαιώματα) παραγωγής.** Οι καλλιεργούμενες εκτάσεις και οι αποδόσεις αναφοράς, για τον υπολογισμό του ύψους των δικαιωμάτων παραγωγής, βασίστηκαν σε ιστορικές περιόδους αναφοράς, κατά χώρα, για τις οποίες υπήρχαν διαθέσιμα στοιχεία.
- ❖ **Οι άμεσες εισοδηματικές ενισχύσεις στους παραγωγούς.** Ένα ποσοστό 25% του συνολικού ύψους των ενισχύσεων αυτών θα καταβληθεί αμέσως, επιβαρύνοντας τον κοινοτικό προϋπολογισμό. Οι ενισχύσεις θα αυξάνονται σταδιακά κάθε χρόνο ενώ στο σύνολο τους θα καταβάλλονται από το έτος 2013 που συμπίπτει με το τέλος μιας δεκαετούς περιόδου εναρμόνισης. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, τα κράτη-μέλη έχουν τη δυνατότητα να συγχρηματοδοτήσουν το μέτρο από εθνικούς πόρους, έτσι ώστε οι παραγωγοί να εισπράττουν έως και το 55% της συνολικής κοινοτικής ενίσχυσης το 2004, το 60% το 2005 και το 65% το 2006. Από το έτος 2007 και μετά, έως το 2013, παρέχεται το δικαίωμα στα νέα κράτη-μέλη να συγχρηματοδοτούν το μέτρο από εθνικούς πόρους έτσι ώστε οι παραγωγοί να εισπράττουν κάθε χρόνο έως και 30% περισσότερο από ότι θα εισέπρατταν ως άμεση εισοδηματική ενίσχυση από τον κοινοτικό προϋπολογισμό. Έως το έτος 2006 η εθνική συμπληρωματική ενίσχυση είναι δυνατό να συγχρηματοδοτείται κατά 40% του συνολικού της ύψους από κοινοτικούς πόρους. Για την Κύπρο και την Σλοβενία έγιναν αποδεκτές ειδικές ρυθμίσεις, προκειμένου να ληφθούν υπόψη οι εθνικές πολιτικές στήριξης της εσωτερικής τους αγοράς που ήταν σε ισχύ, σε κάθε μια από τις χώρες αυτές, πριν από την ένταξη τους. Κατά τη διάρκεια των πρώτων τριών χρόνων από την ένταξη τους τα νέα κράτη-μέλη έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν την καταβολή των άμεσων ενισχύσεων στους παραγωγούς τους με τη μορφή μιας ενιαίας ενίσχυσης, η οποία εφαρμόζεται στη συνολική καλλιεργούμενη έκταση.

Η σημασία της γεωργίας στην εθνική οικονομία των χωρών αυτών είναι πολύ μεγαλύτερη από αυτή της Ευρωπαϊκής Ένωσης των δεκαπέντε κρατών-μελών. Κατά μέσο όρο, η απασχόληση, ως ποσοστό του συνόλου του απασχολούμενου δυναμικού, είναι πολλαπλάσια αυτής που παρατηρείται στην ΕΕ (15). Σε απόλυτα μεγέθη, ο αριθμός των απασχολούμενων στον γεωργικό τομέα είναι επίσης πολύ υψηλότερος. Η σχέση αυτή γίνεται πολύ πιο έντονη εάν λάβει κανείς υπόψη του χώρες όπως η Ρουμανία και η Βουλγαρία, η ένταξη των οποίων έχει προς το παρόν αναβληθεί. Τα νέα κράτη-μέλη της Κεντρικής και Ανατολικής

Ευρώπης χαρακτηρίζει ένα ιδιαίτερα υψηλό παραγωγικό δυναμικό στον τομέα της γεωργίας. Το δυναμικό αυτό δεν αξιοποιείται ακόμα πλήρως, παρά την ουσιαστική ανάκαμψη των αποδόσεων που είχαν μειωθεί σημαντικά λόγω της μετάβασης από το ένα πολιτικό και οικονομικό σύστημα στο άλλο. Η χρήση των εισροών υπολείπεται αυτής στην ΕΕ (15), η ποιότητα τους είναι υποδεέστερη και ο μηχανολογικός εξοπλισμός χρειάζεται ανανέωση. Οι αγορές δεν λειτουργούν κανονικά, ο τομέας της μεταποίησης αγροτικών προϊόντων είναι αναποτελεσματικός και τα πρότυπα ποιότητας είναι χαμηλά. Η κατανάλωση τροφίμων ανά μονάδα παραγωγής είναι ιδιαίτερα υψηλή.

Οι τιμές των αγροτικών προϊόντων στα νέα κράτη-μέλη δεν προβλέπεται να μεταβληθούν σημαντικά, ως αποτέλεσμα της υιοθέτησης της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής. Η απόκλιση του επιπέδου των τιμών μεταξύ της ΕΕ (15) και των νέων κρατών-μελών έχει συρρικνωθεί σε μεγάλο βαθμό και στις περισσότερες των περιπτώσεων (με εξαίρεση ίσως το βόειο κρέας, την ζάχαρη, το γάλα και τα γαλακτοκομικά προϊόντα), λόγω των σχετικών αποφάσεων για μειώσεις των τιμών στήριξης που ελήφθησαν στα πλαίσια των αναθεωρήσεων της κοινής πολιτικής του 1992 και του 2000. Άλλωστε, από τα μέσα της δεκαετίας του '90 οι τιμές των αγροτικών προϊόντων στις υπό ένταξη, τότε, χώρες έχουν αυξηθεί, λόγω της ενσωμάτωσης στις εθνικές τους πολιτικές μηχανισμών στήριξης ανάλογων με αυτούς της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής. Η παραγωγικότητα της γεωργίας αναμένεται να αυξηθεί, μεσομακροπρόθεσμα, όσο επισπεύδονται οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις που είναι αναπόφευκτες λόγω της υποχρέωσης των νέων κρατών-μελών να υιοθετήσουν το κοινοτικό κεκτημένο. Άλλωστε, η εξασφάλιση ευχερέστερης πρόσβασης σε κεφάλαια και τεχνολογία αναμένεται να συμβάλει στη βελτίωση της παραγωγικότητας.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αναγνωρίσει την ανάγκη εφαρμογής ενός κοινοτικού πλαισίου στήριξης για την προώθηση της βιώσιμης αγροτικής ανάπτυξης στα νέα κράτη-μέλη. Για το σκοπό αυτό, από την περίοδο πριν από την ένταξη τους παρέσχε οικονομική ενίσχυση για τον εκσυγχρονισμό και την αναδιάρθρωση του αγροτικού τομέα, την οποία συμπλήρωσε το 1999 με την εγκαθίδρυση και λειτουργία ενός νέου χρηματοδοτικού μέσου, γνωστού ως ειδικού προγράμματος ένταξης για τη γεωργία και την αγροτική ανάπτυξη. Με τη βοήθεια του προγράμματος αυτού, που έχει επταετή διάρκεια (2000-2006), επιχειρείται η διευκόλυνση της εφαρμογής του κοινοτικού κεκτημένου στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Επίσης επιδιώκεται η επίσπευση της ομαλής εφαρμογής των κοινοτικών διατάξεων που περιλαμβάνονται στις κοινές οργανώσεις των αγορών καθώς και η αντιμετώπιση ειδικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει κάθε μία από τις χώρες αυτές στον τομέα της γεωργίας και στην ύπαιθρο. Έμφαση και προτεραιότητα δίδεται στη βελτίωση της αποτελε-

σματικότητας των αγορών, στα πρότυπα υγιεινής και ποιότητας των τροφίμων και στη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές σε αρμονία με την υποχρέωση προστασίας του περιβάλλοντος.

Είναι δυνατό η τελευταία αυτή διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης να επηρεάσει τις δεσμεύσεις που η κοινότητα έχει αναλάβει απέναντι στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου. Υπενθυμίζεται εδώ ότι μετά την κατάληξη των διαπραγματεύσεων στα πλαίσια του «Γύρου της Ουρουγουάης» της GATT και της υπογραφής της «Συμφωνίας για την Γεωργία» το 1994, οι επιδοτήσεις στην παραγωγή και οι εξαγωγικές ενισχύσεις υπόκεινται σε ορισμένους περιορισμούς. Συγκεκριμένα, έχουν αναληφθεί δεσμεύσεις ως προς τη συνολική εσωτερική στήριξη στον τομέα της γεωργίας, ως προς το συνολικό ύψος των εξαγωγικών επιδοτήσεων καθώς και ως προς τον όγκο των επιδοτούμενων εξαγωγών. Δεν μπορεί να αποκλείσει κανείς το ενδεχόμενο μια τέτοια σημαντική διεύρυνση που συνεπάγεται την υιοθέτηση των μηχανισμών της ΚΑΠ από ένα μεγάλο αριθμό χωρών με σημαντικό γεωργικό τομέα να οδηγήσει σε αύξηση των τιμών, τουλάχιστο ορισμένων γεωργικών προϊόντων, στα νέα κράτη-μέλη, πράγμα που συνεπάγεται, για την ενοποιημένη πλέον Ευρώπη των 25 κρατών μελών, αύξηση της παραγωγής και επομένως αύξηση της εσωτερικής στήριξης και του ύψους και του όγκου των εξαγωγών. Μια τέτοια εξέλιξη χωρίς μια νέα αναμόρφωση της κοινής πολιτικής θα μπορούσε να οδηγήσει σε νέους περιορισμούς στον επόμενο Γύρο πολυμερών διαπραγματεύσεων στον ΠΟΕ που έχει ήδη αρχίσει. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.153-160)

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο 5^ο

ΚΟΙΝΗ ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

1. Εισαγωγή

Ο όρος διαρθρωτική πολιτική αναφέρεται στο σύνολο των θεσμικών ρυθμίσεων και αναπτυξιακών παρεμβάσεων που επηρεάζουν τη χρήση των συντελεστών παραγωγής, της γης, του κεφαλαίου και της εργασίας και προσανατολίζουν τη γεωργική δραστηριότητα σε προκαθορισμένο στόχο οικονομικής ευημερίας. Αποτελεί δηλαδή πολιτική που δεν ασχολείται με το γεωργικό προϊόν, αλλά με τη δομή της παραγωγικής διαδικασίας και που κατά κύριο λόγο έχει μακροπρόθεσμο χαρακτήρα, αφού αφορά δομικές παρεμβάσεις, τα αποτελέσματα των οποίων απαιτούν σημαντική χρονική προσμονή.

Η Κοινή Διαρθρωτική Πολιτική είναι η πολιτική των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων για τη διόρθωση των δομικών αδυναμιών της γεωργίας των κρατών μελών, όπως προκύπτει από το άρθρο 33 της Συνθήκης της Ρώμης, όπου στους στόχους της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής αναφέρεται η ορθολογική ανάπτυξη της γεωργικής παραγωγής και η άριστη χρησιμοποίηση των συντελεστών παραγωγής. Στο άρθρο 33 αναφέρεται ότι κατά την εκπόνηση και την εφαρμογή της κοινής πολιτικής για τη γεωργία λαμβάνονται υπόψη οι διαρθρωτικές και φυσικές ανισότητες των διαφόρων γεωργικών περιοχών και η ανάγκη βαθμιαίας εφαρμογής των κατάλληλων προσαρμογών. Προβλέπεται επίσης η δυνατότητα χορήγησης ενισχύσεων για την προστασία των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, που μειονεκτούν λόγω διαρθρωτικών ή φυσικών συνθηκών. (www.eurostat.gr)

2. Ιστορική Εξέλιξη

Η πρώτη «γενιά» μέτρων διαρθρωτικής πολιτικής είχε χαρακτήρα συνοδευτικό της πολιτικής στήριξης των αγορών των αγροτικών προϊόντων. Από τη δεκαετία του 1960, ως καθαρά γεωργική πολιτική, είχε στόχο τον εκσυγχρονισμό των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και το μετασχηματισμό τους σε καλά εξοπλισμένες επαγγελματικές οικογενειακές εκμεταλλεύσεις, ικανοποιητικού μεγέθους, προσανατολισμένες στην αγορά. Η διαρθρωτική αυτή πολιτική επίσης απέβλεπε στη διευκόλυνση της εξόδου από τη γεωργία των μικρών οριακών

παραγωγών καθώς και στην αποζημίωση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων που ήταν εγκατεστημένες στις μειονεκτικές περιοχές της ευρωπαϊκής υπαίθρου. Όμως, η πολιτική αυτή ελάχιστα συνέβαλε στον εκσυγχρονισμό των γεωργικών δομών. Η αδυναμία της κοινής διαρθρωτικής πολιτικής να συνεισφέρει ουσιαστικά στην κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη έγινε ιδιαίτερα εμφανής στα λιγότερο αναπτυγμένα κράτη μέλη. Ο αρχικός σχεδιασμός της πολιτικής δεν προέβλεπε την προσαρμογή της, διαχρονικά, ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούσαν στα κράτη-μέλη, ούτε προέβλεπε την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας της.

Γρήγορα έγινε αντιληπτό ότι ο εκσυγχρονισμός των γεωργικών δομών και η καθαρά τομεακή (γεωργική) προσέγγιση δεν εξασφάλιζαν τη βιωσιμότητα των περιοχών της υπαίθρου. Επίσης προφανείς έγιναν και οι περιορισμένες δυνατότητες της πολιτικής στήριξης των αγορών των αγροτικών προϊόντων να συμβάλει στην ανάπτυξη της υπαίθρου. Έτσι, η δεύτερη δέσμη μέτρων διαρθρωτικής πολιτικής, κατά τη δεκαετία του 1980, εισήγαγε τη διάσταση του χώρου στην κοινή πολιτική. Η σχεδίαση και υιοθέτηση Ολοκληρωμένων Αναπτυξιακών Προγραμμάτων όπως, για παράδειγμα, τα Μεσογειακά, περιείχαν ενέργειες και δράσεις γεωργικού χαρακτήρα που τις διέκρινε η μεταξύ τους συνοχή και συμπληρωματικότητα. Οι ειδικές ανάγκες κάθε περιοχής λαμβάνονται πλέον υπόψη, όπως καταγράφεται στο έγγραφο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με τίτλο «7ο μέλλον του αγροτικού κόσμου» (1988) και όπως αποδεικνύεται στην πράξη από το χαρακτήρα της κοινοτικής πρωτοβουλίας Leader που οδηγεί στην εφαρμογή ολοκληρωμένων προγραμμάτων τοπικής ανάπτυξης. Κατά την ίδια περίοδο, η αναμόρφωση των διαρθρωτικών ταμείων καθιστά ευχερέστερη για τις περιφερειακές αρχές την υλοποίηση παρεμβάσεων διατομεακού (όχι αποκλειστικά γεωργικού) χαρακτήρα. Κατά την αναμόρφωση Mac Sharry της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (1992) εισήχθησαν για να συμβάλουν στην αντιμετώπιση των επιπτώσεων της αναμορφωμένης κοινής πολιτικής, ως συνοδευτικά μέτρα, δράσεις αγροπεριβαλλοντικού χαρακτήρα, πρόωρης συνταξιοδότησης και δάσωσης.

Η αρχή της τρίτης περιόδου για τη διαρθρωτική πολιτική συμπίπτει με το χρόνο προετοιμασίας του Προγράμματος Δράσης 2000 κατά το τέλος της δεκαετίας του 1990. Τόσο τομεακές όσο και χωρικές παρεμβάσεις συγκεντρώθηκαν στον 2ο Πυλώνα της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής προκειμένου να υλοποιηθούν στα πλαίσια Προγραμμάτων Αγροτικής Ανάπτυξης σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Τα μέτρα που περιλαμβάνονται στον 1ο Πυλώνα συνιστούν την πολιτική στήριξης των αγορών. Στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για την εφαρμογή νέων μέτρων αλλά για τη συνέχιση της υλοποίησης των παλαιών διαρθρωτικών μέτρων με περιορισμένες προσαρμογές και βελτιώσεις. Ο διαχωρισμός των παρεμβάσεων μεταξύ των δύο πυλώνων κατέστησε εμφανέστερη τη σαφή υπεροχή των μέτρων τομεακού

(γεωργικού) χαρακτήρα. Η ορθότητα της διαπίστωσης αυτής επιβεβαιώθηκε όταν στα πλαίσια του Προγράμματος Δράσης 2000 υπήρξε σαφής και απόλυτος διαχωρισμός των δαπανών μεταξύ των μέτρων για τη στήριξη των αγορών (1ος Πυλώνας) και των μέτρων αγροτικής ανάπτυξης (2ος Πυλώνας). Τα μέτρα στήριξης των αγορών έτυχαν μεγαλύτερης πολιτικής υποστήριξης και εξασφάλισαν το μεγαλύτερο μερίδιο του προϋπολογισμού έναντι των μέτρων αγροτικής ανάπτυξης, παρά τη δυναμική υπέρ των μέτρων αγροτικής ανάπτυξης που είχε σημειωθεί κατά την προηγούμενη περίοδο.

Η κοινή πολιτική για την αγροτική ανάπτυξη ενισχύθηκε με την ενδιάμεση αναθεώρηση του 2003. Αυξήθηκε η χρηματοδότηση μέτρων για την ανάπτυξη της υπαίθρου, αυξήθηκε η κοινοτική συμμετοχή στο κόστος υλοποίησης των μέτρων και διευρύνθηκε το πεδίο εφαρμογής με την εισαγωγή και καθιέρωση νέων ενεργειών και δράσεων. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.280-281)

3. Οι κρίσιμες δεκαετίες '60- '70 - '80

Η πρώτη πρακτική ενέργεια που συνδέεται με την εφαρμογή Κοινής Διαρθρωτικής Πολιτικής ανάγεται σε κανονισμό του 1964, με τον οποίο καθιερώθηκε η ενίσχυση των επενδύσεων που βοηθούσαν στη βελτίωση της δομής της παραγωγής και έμεινε γνωστός με την ονομασία «Σχέδιο Μάνσχολτ» από το όνομα του τότε Επιτρόπου για τη Γεωργία Σίκκο Μάνσχολτ.

Βασικά στοιχεία του προβληματισμού του Σχεδίου αυτού ήταν η ανάγκη να αποκτήσουν οι αγρότες εισόδημα ανάλογο με τους εργαζόμενους στους άλλους τομείς της οικονομίας, αλλά και συγκρίσιμες συνθήκες ζωής, καθώς επίσης δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στη λήψη μέτρων αναπροσανατολισμού της γεωργίας προς τη δημιουργία βιώσιμων και ανταγωνιστικών γεωργικών εκμεταλλεύσεων, στις οποίες να απασχολούνται οι νεότεροι και πιο δυναμικοί αγρότες και γι' αυτό πρότεινε τις εξής λύσεις:

- ❖ Η μείωση των εργαζομένων στη γεωργία με κίνητρα για την έξοδο των πιο ηλικιωμένων, ώστε να ελευθερωθεί γεωργική γη για να προστεθεί και να μεγεθύνει τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις που θα παραμείνουν.
- ❖ Η αύξηση της παραγωγικότητας που μπορεί να επιτρέψει συγκράτηση των τιμών των γεωργικών προϊόντων και ταυτόχρονα μείωση των καλλιεργούμενων εκτάσεων, ώστε να μη δημιουργούνται πλεονάσματα.
- ❖ Η συγκέντρωση, κατά το δυνατό, της προσφοράς γεωργικών προϊόντων διαμέσου των οργανώσεων των παραγωγών, ώστε η διαπραγματευτική δύναμη των παραγωγών να είναι αυξημένη, αλλά και για να μπορεί να ελέγχεται η παραγωγή.

- ❖ Ενθάρρυνση με κίνητρα και υποβοήθηση εκείνων που επιθυμούν να εγκαταλείψουν τη γεωργία και να στραφούν προς άλλα επαγγέλματα.
- ❖ Η δημιουργία νέων ευκαιριών απασχόλησης στα πλαίσια της πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης, ώστε οι εξερχόμενοι από το γεωργικό τομέα να βρίσκουν διεξόδους στο δευτερογενή και στον τριτογενή τομέα, χωρίς να χρειαστεί να αλλάξουν τόπο εγκατάστασης.
- ❖ Η ενθάρρυνση δημιουργίας μονάδων παραγωγής με την ένωση (με μερική συγχώνευση) πολλών γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε κοινή δραστηριότητα και συντονισμένων αγροτικών επιχειρήσεων, με τη συγχώνευση πολλών εκμεταλλεύσεων που θα υπαχθούν σε κοινή διαχείριση.
- ❖ Η βελτίωση της δομής των αγορών και των συνθηκών εμπορίας των γεωργικών προϊόντων, για να μπορέσουν οι παραγωγοί να αξιοποιήσουν τις δυνατότητες που τους προσφέρει η ενιαία διευρυμένη αγορά. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.282)

Κατά τη χρονική περίοδο 1962-72 είναι υποτυπώδης η εφαρμογή Κοινής Διαρθρωτικής Πολιτικής και αφορά στο συντονισμό των εθνικών διαρθρωτικών μέτρων με την πολιτική των γεωργικών αγορών, καθώς και τη χρηματοδότηση εξατομικευμένων σχεδίων βελτίωσης γεωργικών διαρθρώσεων. Το 1972, με βάση τους προσανατολισμούς που περιείχε το Σχέδιο Μάνσχολτ, άρχισε να εφαρμόζεται μία ουσιαστική Κοινή Διαρθρωτική Πολιτική με μέτρα που αφορούν στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, στη μεταποίηση και στην εμπορία γεωργικών προϊόντων. Συγκεκριμένα, οι οδηγίες αφορούσαν στον εκσυγχρονισμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, στη διακοπή της γεωργικής δραστηριότητας και στην κοινωνικοοικονομική ενημέρωση των αγροτών. Αυτή η διαρθρωτική πολιτική συμπληρώθηκε το 1975 με μια οδηγία για τη γεωργία των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών, το 1977 με ένα κανονισμό για τη βελτίωση των δομών στη μεταποίηση και εμπορία και το 1978 με τον κανονισμό για την σύσταση και λειτουργία των ομάδων παραγωγών και των ενώσεών τους.

Συγκεκριμένα σκοπός ήταν η προώθηση της δημιουργίας βιώσιμων γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Οι προϋποθέσεις που τέθηκαν για τη χρησιμοποίηση των προβλεπομένων κινήτρων ήταν ο αρχηγός της γεωργικής εκμετάλλευσης να είναι κατά κύριο επάγγελμα γεωργός, να διαθέτει επαρκή επαγγελματική ικανότητα, να αναλαμβάνει την υποχρέωση να τηρεί λογιστικά στοιχεία για την εκμετάλλευση του, να υποβάλλει πρόγραμμα εκσυγχρονισμού από το οποίο να αποδεικνύεται ότι με την υλοποίηση της επένδυσης θα εξασφαλίσει συγκρίσιμο εισόδημα, δηλαδή αμοιβή εργασίας από τη γεωργική του εκμετάλλευση ίση με την αμοιβή εργασίας σε εξωγεωργική απασχόληση στην περιοχή.

Πλέον τούτων οι οδηγίες που συμπληρώθηκαν αφορούσαν στην ενθάρρυνση εγκατάλειψης της γεωργικής δραστηριότητας και στην παραχώρηση της γεωργικής έκτασης για τη βελτίωση της διάρθρωσης των εκμεταλλεύσεων που παραμένουν στη γεωργία. Για την ενθάρρυνση της εγκατάλειψης είχε προβλεφθεί ετήσια αποζημίωση (σύνταξη) για τους αγρότες ηλικίας 55-65 ετών και εφάπαξ πριμοδότηση, ανάλογα με τη γεωργική έκταση που αποδεσμεύεται. Σκοπός των ενισχύσεων αυτών ήταν η παροχή δυνατότητας στους νέους και πιο δυναμικούς αγρότες, που συνήθως εγκαταλείπουν τη γεωργία επειδή δεν βλέπουν ευνοϊκές προοπτικές σε αυτή, να αποκτήσουν τη χρήση της γης που θα απελευθερωθεί από όσους διακόπτουν την άσκηση της γεωργίας. Για την ετήσια αποζημίωση δικαιούχοι ήταν οι κατά κύριο επάγγελμα αγρότες (ιδιοκτήτες, συνεργαζόμενα μέλη οικογένειας ή μισθωτοί ή ενοικιαστές) ηλικίας 55-65 ετών, που εργάζονται στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις τουλάχιστον κατά την τελευταία πενταετία πριν από την υποβολή της αίτησης διακοπής της γεωργικής απασχόλησης.

Επιπλέον αφορούσαν στην κοινωνικοοικονομική ενημέρωση και στην επαγγελματική εξειδίκευση των απασχολουμένων στη γεωργία. Ειδικότερα, οι επιδιωκόμενοι στόχοι ήταν η κοινωνικοοικονομική ενημέρωση των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων, των μελών της οικογένειας και των αμειβομένων εργατών γεωργίας, η επαγγελματική κατάρτιση των ασχολουμένων στη γεωργία και η εκπαίδευση διευθυντικών και αιρετών στελεχών των συνεταιριστικών οργανώσεων. Η κοινωνικοοικονομική ενημέρωση των αγροτών είχε σκοπό την παροχή σ' αυτούς των αναγκαίων πληροφοριών για την κατάσταση στη γεωργία και στους άλλους τομείς της οικονομίας και των προοπτικών, ώστε με γνώση των συνθηκών αυτών να κάνουν τις βασικές επιλογές τους, όπως είναι η παραμονή στη γεωργία και ο εκσυγχρονισμός της εκμετάλλευσής τους, η διακοπή της γεωργικής δραστηριότητας, η συμπλήρωση της εκπαίδευσής τους, η επαφή τους με τις αρμόδιες υπηρεσίες κ.λπ. Η κοινωνικοοικονομική ενημέρωση αποτελούσε έργο ειδικών συμβούλων ενημέρωσης με ειδική κατάρτιση για αυτό το σκοπό. Επιπλέον αφορούσαν την ενίσχυση της γεωργίας στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, οι παραγωγοί των οποίων δεν μπορούν να ελπίζουν στη βελτίωση του εισοδήματός τους με την ασκούμενη πολιτική στήριξη των τιμών. Το κόστος παραγωγής στις περιοχές αυτές είναι υψηλότερο, οι δε επενδύσεις σ' αυτές στοιχίζουν περισσότερο από ότι στις υπόλοιπες περιοχές. Με τα δεδομένα αυτά, η διατήρηση πληθυσμού στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές είναι αμφίβολη και γενικά αδύνατος πρέπει να θεωρηθεί ο στόχος επίτευξης του συγκρίσιμου εισοδήματος από τους γεωργούς κατοίκους τους. Ως κύριο μέσο ενίσχυσης του εισοδήματος των γεωργών των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών χρησιμοποιείται η ετήσια εξισωτική αποζημίωση, που αποτελεί άμεση εισοδηματική ενίσχυση, για τα μόνιμα φυσικά μει-

ονεκτήματα των περιοχών αυτών. Δικαιούχοι της εξισωτικής αποζημίωσης ορίστηκαν οι κάτοχοι γεωργικών εκμεταλλεύσεων που εκμεταλλεύονται τουλάχιστον 3 εκτάρια (2 εκτάρια για την Ελλάδα) ώστε να αναλαμβάνουν την υποχρέωση να συνεχίσουν τη γεωργική τους δραστηριότητα επί τουλάχιστον πέντε έτη.

Οι ορεινές περιοχές αποτελούνται από τοπικές διοικητικές μονάδες που παρουσιάζουν σημαντικά περιορισμένες δυνατότητες χρησιμοποίησης της γης και αυξημένο κόστος εργασίας εξαιτίας του μεγάλου υψομέτρου και των δύσκολων κλιματικών συνθηκών ή χαμηλότερου υψομέτρου και απότομων κλίσεων εδάφους που καθιστούν αδύνατη τη χρήση μηχανημάτων ή απαιτούν πολύ δαπανηρά εξαρτήματα. Οι μειονεκτικές περιοχές που απειλούνται από πληθυσμική αποδυνάμωση, παρουσιάζουν το σύνολο των ακόλουθων χαρακτηριστικών: έδαφος περιορισμένης παραγωγικότητας, οικονομικούς γεωργικούς δείκτες αισθητά κατώτερους από το μέσο όρο, μικρή πληθυσμική πυκνότητα ή τάση μείωσης του πληθυσμού. Το ύψος της εξισωτικής αποζημίωσης καθορίζεται από τη χώρα-μέλος, ανάλογα με τη σοβαρότητα των μόνιμων φυσικών μειονεκτημάτων.

Η βελτίωση των δομών μεταποίησης και εμπορίας των γεωργικών προϊόντων ήταν σκοπός των ψηφιζόμενων οδηγιών, με σκοπό τη σταθερή ωφέλεια των παραγωγών. Προς το σκοπό αυτό είχε προβλεφθεί χορήγηση ενισχύσεων τόσο από το ευρωπαϊκό γεωργικό ταμείο, όσο και από εθνικούς πόρους. Προϋπόθεση για τη χορήγηση ενισχύσεων σε συγκεκριμένα «σχέδια επενδύσεων» ήταν η υπαγωγή τους σε τομεακά προγράμματα, που συντάσσονται και υποβάλλονται από το ενδιαφερόμενο κράτος-μέλος. Τα τομεακά προγράμματα αναφέρονται σε ένα ή περισσότερα γεωργικά προϊόντα και μπορούν να καλύπτουν το σύνολο της χώρας ή ένα μέρος της. Τα σχέδια επενδύσεων αναφέρονται σε συγκεκριμένες εγκαταστάσεις και εξοπλισμό μονάδων μεταποίησης και εμπορίας που εντάσσονται σε τομεακό πρόγραμμα. Σύμφωνα με τους κανονισμούς, για να γίνονται δεκτά και να εντάσσονται στο πρόγραμμα, τα σχέδια επενδύσεων οφείλουν να συμβάλλουν στη βελτίωση της θέσης των βασικών γεωργικών προϊόντων και ειδικότερα να εγγυώνται στους παραγωγούς του βασικού γεωργικού προϊόντος επαρκή και διαρκή συμμετοχή στα οικονομικά οφέλη που προκύπτουν. Με την έμμεση αυτή προϋπόθεση οι κανονισμοί αυτοί απέδωσαν ιδιαίτερη σημασία στην ανάληψη της μεταποίησης και εμπορίας των γεωργικών προϊόντων από τις οργανώσεις των παραγωγών, τους συνεταιρισμούς, μέσω των οποίων τα οφέλη μεταβιβάζονται στους παραγωγούς των πρωτογενών προϊόντων. Ιδιωτικά επενδυτικά σχέδια μπορούν επίσης να γίνονται δεκτά, καθόσον λαμβάνεται υπόψη και η σύναψη μακροχρόνιων συμβολαίων με τους παραγωγούς των βασικών γεωργικών προϊόντων με όρους εύλογους γι' αυτούς.

Τέλος οι οδηγίες αφορούσαν και στη σύσταση και λειτουργία των ομάδων παραγωγών και των ενώσεων τους. Επιδίωξαν να ενθαρρύνουν τη συσπείρωση των παραγωγών κατά τη φάση της διάθεσης της παραγωγής τους, για να αποκτούν με τον τρόπο αυτό διαπραγματευτική δύναμη και να πετυχαίνουν καλύτερες τιμές στην αγορά για τα προϊόντα τους. Με τους κανονισμούς αυτούς γενικεύθηκε η επιδίωξη σύστασης ομάδων παραγωγών στις περιοχές εκείνες στις οποίες τα γεωργικά προϊόντα διοχετεύονται στην αγορά (στο χονδρεμπόριο) από μεμονωμένους κυρίως παραγωγούς. Με τον τρόπο αυτό ένα μέρος προστιθέμενης αξίας διαφεύγει από τους παραγωγούς, με αποτέλεσμα να εμποδίζεται η εκπλήρωση των στόχων του άρθρου 33 της Συνθήκης της Ρώμης, που αναφέρεται μεταξύ άλλων στην αύξηση της παραγωγικότητας, στην τεχνική πρόοδο, στην άριστη χρησιμοποίηση των συντελεστών παραγωγής και στην εξασφάλιση δίκαιου βιοτικού επίπεδου για το γεωργικό πληθυσμό. Οι ομάδες παραγωγών αποτελούνται από παραγωγούς (άτομα ή οργανώσεις ατόμων που παράγουν προϊόντα γης και κτηνοτροφίας), που συνεργάζονται προς αμοιβαίο όφελος. Για να χορηγηθούν οι προβλεπόμενες ενισχύσεις στις ομάδες παραγωγών θα πρέπει να αναγνωριστούν από τα ενδιαφερόμενα κράτη-μέλη.

Για την αναγνώριση θα πρέπει να ικανοποιείται μία σειρά από προϋποθέσεις. Για παράδειγμα, η δραστηριότητα των ομάδων παραγωγών θα πρέπει να συμβάλλει στην επίτευξη του άρθρου 33 της Συνθήκης της Ρώμης, οι ομάδες θα πρέπει να καθορίζουν και να εφαρμόζουν κοινούς κανόνες για την παραγωγή και διάθεση των προϊόντων, να προβλέπουν στα καταστατικά τους την υποχρέωση των παραγωγών-μελών να διοχετεύουν στην αγορά τα προϊόντα τους σύμφωνα με τους κανόνες που καθορίζονται από την ομάδα ή την ένωση ομάδων, να παραμένουν μέλη της ομάδας επί τουλάχιστον τρία χρόνια και, σε περίπτωση αποχώρησης, να κοινοποιούν την πρόθεση τους 12 μήνες νωρίτερα, να αποκλείουν διακρίσεις ως προς τα μέλη που είναι αντίθετες με την επίτευξη των γενικών στόχων της Συνθήκης της Ρώμης, να τηρούν χωριστά λογιστικά βιβλία για τις δραστηριότητες για τις οποίες αναγνωρίζονται, να μην κατέχουν δεσπόζουσα θέση στην κοινή αγορά, εκτός αν αυτό είναι αναγκαίο για την επίτευξη των στόχων του άρθρου 33 της Συνθήκης κ.λπ.. Ενώσεις των ομάδων παραγωγών μπορούν να σχηματίζονται για την ευρύτερη συγκέντρωση της προσφοράς. Ενισχύσεις χορηγούνται στις ομάδες παραγωγών και στις ενώσεις τους κατά τα τρία πρώτα χρόνια σύστασης και λειτουργίας τους.

Για τις ομάδες παραγωγών οι ενισχύσεις ανέρχονται κατά ανώτατο όριο σε 3%, 2% και 1% της αξίας των προϊόντων που τοποθετούνται στην αγορά τον πρώτο, δεύτερο και τρίτο χρόνο, χωρίς όμως το ποσό της ενίσχυσης να ξεπερνά το 60%, 40% και 20% αντίστοιχα, των πραγματικών δαπανών σύστασης και λειτουργίας.

Όλες οι οδηγίες θεσπίθηκαν για μία περίοδο 10 ετών. Η εφαρμογή τους παρατάθηκε, ενώ για την Ελλάδα ορίστηκε ως ημερομηνία εφαρμογής το αργότερο η 31η Δεκεμβρίου 1983. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ.286-290)

Η δεκαετία του 1980 χαρακτηρίστηκε από τα έντονα προβλήματα των πλεονασμάτων των αγροτικών προϊόντων. Παράλληλα, την ίδια περίοδο, διαπιστώθηκε η ανάγκη για οικονομική ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών και υιοθετήθηκε μία σειρά από μέτρα προσαρμοσμένα κυρίως στις μεσογειακές περιοχές της κοινότητας στα πλαίσια μιας πολιτικής προώθησης της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής. Παρασχέθηκαν ενισχύσεις για την επέκταση των αρδεύσεων, τη βελτίωση των υποδομών, τη δάσωση και για πολλά άλλα μέτρα. Από τα μέτρα αυτά επωφελήθηκαν περιοχές στο νότιο τμήμα της Ιταλίας και στη Γαλλία ενώ μετά την ένταξη της Ελλάδας στην κοινότητα εφαρμόστηκε στην χώρα ένα πρόγραμμα που ως στόχο είχε την επιτάχυνση της αγροτικής ανάπτυξης σε 22 νομούς.

Συγκεκριμένα, ο κανονισμός 1975/82 θεσπίστηκε ειδικά για την επιτάχυνση της γεωργικής ανάπτυξης σε ορισμένες περιοχές της Ελλάδος, που παρουσιάζουν έντονα χαρακτηριστικά μειονεκτικότητας, όπως υποαπασχόληση στη γεωργία, χαμηλά γεωργικά εισοδήματα, ελλιπή υποδομή σε ηλεκτρισμό, ύδρευση, αγροτικούς δρόμους, προβλήματα αξιοποίησης αρδευτικών υδάτων και βοσκοτόπων, χαμηλό επίπεδο επιμόρφωσης του αγροτικού πληθυσμού κ.λπ. Επιπλέον, ειδικά για την Ελλάδα εγκρίθηκε πρόγραμμα για την ανάπτυξη μηχανισμού παροχής γεωργικών συμβουλών προς τον αγροτικό πληθυσμό, στα πλαίσια βελτίωσης της διάρθρωσης της ελληνικής γεωργίας. Το πρόγραμμα (κανονισμός 2966/83) περιλάμβανε τη δημιουργία κέντρων εκπαίδευσης γεωργικών συμβούλων, την ειδικευμένη εκπαίδευση του διδακτικού προσωπικού, την εκπαίδευση γεωργικών συμβούλων και την απασχόληση τους. Το σχετικό πρόγραμμα είχε διετή διάρκεια (1984-85) και η κοινοτική επιχορήγηση κάλυπτε το 50% της συνολικής δαπάνης.

Το 1985 και ενόψει της ένταξης της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, υιοθετήθηκαν τα Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα με τη θέσπιση του κανονισμού 2088/85. Η προώθηση των προγραμμάτων αυτών ήταν αποτέλεσμα της διαπίστωσης ότι χρειάζεται μία πολύπλευρη αντιμετώπιση των κοινωνικοοικονομικών διαρθρώσεων των νοτίων περιοχών της Κοινότητας, και ιδιαίτερα της Ελλάδας, που να λαμβάνει υπόψη τα μειονεκτήματα και τις ιδιαίτερες δυνατότητες κάθε περιοχής.

Η ολοκληρωμένη προσέγγιση στην διαρθρωτική πολιτική που ουσιαστικά εμφανίστηκε με την υιοθέτηση των Μεσογειακών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων προωθήθηκε ακόμα περισσότερο με τη σημαντική αναμόρφωση των διαρθρωτικών ταμείων που ακολούθησε. Η αναμόρφωση των διαρθρωτικών ταμείων ήταν αποτέλεσμα πολιτικής συμφωνίας

βάσει της οποίας διπλασιάσθηκαν οι πόροι που προορίζονταν για διαρθρωτικές ενέργειες και δράσεις από 7 δισεκατομμύρια ευρωπαϊκές νομισματικές μονάδες το 1989 σε 14 δισεκατομμύρια έως το 1993. Πρόκειται για πόρους που προέρχονται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης, το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και το σκέλος Προσανατολισμού του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Προσανατολισμού και Εγγυήσεων. Το 1988 υιοθετήθηκε το 1ο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (1989-1993), το οποίο, μεταξύ των άλλων, προέβλεπε τη συγκέντρωση των παρεμβάσεων των τριών κοινοτικών διαρθρωτικών ταμείων σε πέντε στόχους προτεραιότητας, με ορισμό νέων διαδικασιών παρέμβασης. Στο πλαίσιο του στόχου 1 για την προώθηση της ανάπτυξης και διαρθρωτικής προσαρμογής των καθυστερημένων αναπτυξιακά περιοχών, εγκρίθηκε το 1990 ένα σύνολο δράσεων για την οικονομική ανάπτυξη, για τη γεωργία και την κοινωνική πρόνοια. Για την Ελλάδα, το 1ο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης προέβλεπε συγχρηματοδότηση από την Κοινότητα με 6,7 δισεκατομμύρια Ευρωπαϊκές Νομισματικές Μονάδες, ενώ η εθνική συμμετοχή ήταν περίπου στο ύψος του 35%. Περιελάμβανε 13 σχέδια περιφερειακής ανάπτυξης και ένα εθνικό αναπτυξιακό σχέδιο. Ο στόχος των γεωργικών παρεμβάσεων στα 13 περιφερειακά προγράμματα ήταν, μεταξύ των άλλων, η ανάπτυξη των αρδευτικών έργων, τα δάση, η αναδιάρθρωση των καλλιεργειών και η προστασία του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων. (www.eurostat.gr)

4. Η δεκαετία 1990

Το 1992, κατά την αναμόρφωση Mac Sharry αποφασίσθηκαν σημαντικές μεταβολές στην Κοινή Αγροτική Πολιτική. Οι τιμές στήριξης των προϊόντων μειώθηκαν ουσιαστικά και οι αγρότες παραγωγοί εξασφάλισαν άμεσες ενισχύσεις σε αντιστάθμιση της απώλειας εισοδήματος. Παρά το γεγονός ότι υιοθετήθηκαν διάφορα μέτρα αγροτικής ανάπτυξης, οι πολιτικές για την ανάπτυξη της υπαίθρου και για την προστασία του περιβάλλοντος δεν απέκτησαν υψηλή προτεραιότητα απέναντι στις μεγάλες πολιτικές αποφάσεις που είχαν να κάνουν με την περιστολή της παραγωγής, με τον προσανατολισμό της παραγωγής προς την αγορά και με την ανάγκη ανταπόκρισης στις ραγδαία μεταβαλλόμενες προτιμήσεις και επιθυμίες των καταναλωτών και των πολιτών γενικότερα.

Λίγο αργότερα, το 1996, στα πλαίσια της προετοιμασίας της επόμενης αναμόρφωσης της κοινής πολιτικής, της γνωστής ως Πρόγραμμα Δράσης 2000, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή οργάνωσε μία διάσκεψη για την αγροτική ανάπτυξη στο Cork της Ιρλανδίας. Η διάσκεψη αυτή κατέληξε σε μία Διακήρυξη, στην οποία προσδιορίζονται οι επιθυμητές πολιτικές αγροτικής ανάπτυξης για το μέλλον. Σύμφωνα με το περιεχόμενο της διακήρυξης οι πολιτικές αγροτικής ανάπτυξης πρέπει να έχουν έντονη τη διάσταση του χώρου και να μην αποτελούν

ένα άθροισμα τομεακών πολιτικών. Η προσέγγιση του ζητήματος της αγροτικής ανάπτυξης, όπως επιδιώκεται με την εφαρμογή των προγραμμάτων Leader, συνιστά, κατά τους συντάκτες της διακήρυξης, σωστή προσέγγιση που θα έπρεπε να επεκταθεί σε όλες τις αγροτικές περιοχές της κοινότητας. Μία βασική επισήμανση της διακήρυξης ήταν ότι οι αγροτικές περιοχές, οι περιοχές της υπαίθρου, έχουν μεγάλη σημασία στα πλαίσια μίας πολιτικής οικονομικής και κοινωνικής συνοχής στην Ευρώπη. Μία άλλη επισήμανση ήταν ότι υπάρχει ανάγκη για μία ολοκληρωμένη, πολυτομεακή προσέγγιση της αγροτικής ανάπτυξης. Επίσης καταγράφηκε η ανάγκη για διαφοροποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων στην ύπαιθρο, για περιβαλλοντική βιωσιμότητα, για προώθηση των επιχειρηματικών συνεργασιών και για προγραμματισμό και επισημάνθηκε ότι η αγροτική πολιτική και η πολιτική για την ανάπτυξη της υπαίθρου συνιστούν δύο συμπληρωματικές αλλά ανεξάρτητες πολιτικές. Η διακήρυξη του Cork παρέλειψε να αποσαφηνίσει τη σχέση μεταξύ της κοινής πολιτικής για τη γεωργία και της νέας πολιτικής αγροτικής ανάπτυξης και απέφυγε να συνδέσει την επιθυμητή πολιτική αγροτικής ανάπτυξης με την περιφερειακή πολιτική και τις δαπάνες των διαρθρωτικών ταμείων. Η διακήρυξη άλλωστε απέτυχε, σε μεγάλο βαθμό, να συγκεντρώσει ικανή πολιτική και κοινωνική υποστήριξη και αντιμετωπίστηκε με μεγάλη επιφυλακτικότητα από τις αγροτικές οργανώσεις, οι οποίες ανησύχησαν θεωρώντας ότι η ενδυνάμωση της πολιτικής αγροτικής ανάπτυξης θα οδηγούσε σε περιορισμό των καθαρά γεωργικών δαπανών.

Στα πλαίσια της προετοιμασίας του Προγράμματος Δράσης 2000, η Επιτροπή ανέλαβε το 1997 μία ακόμα πρωτοβουλία συνιστώντας μια ομάδα εμπειρογνομόνων, η οποία συνέταξε μια έκθεση με τίτλο «Κοινή Αγροτική Πολιτική και Πολιτική για την Ανάπτυξη της Υπαίθρου στην Ευρώπη». Η έκθεση πραγματεύεται δύο κύρια ζητήματα: την ανάγκη νέας αναμόρφωσης της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής και ιδιαίτερα του μηχανισμού στήριξης των τιμών (1ος Πυλώνας) και την εκ νέου νομιμοποίηση της κοινής πολιτικής για τη γεωργία ενόψει της διεύρυνσης προς τις δέκα νέες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης αλλά και ενόψει νέων επικείμενων περιορισμών του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου. Οι προτάσεις των εμπειρογνομόνων για μια νέα κοινή αγροτική πολιτική και πολιτική για την ανάπτυξη της υπαίθρου, επιγραμματικά, αναφέρονται σε τέσσερα στοιχεία: στη σταθεροποίηση των αγορών, στην καταβολή ενισχύσεων που θα συνδέονται με το ρόλο των παραγωγών στη διατήρηση του περιβάλλοντος, των πολιτιστικών στοιχείων και του τοπίου, στα κίνητρα για την αγροτική ανάπτυξη (την ανάπτυξη της υπαίθρου) και τις μεταβατικές ενισχύσεις για την προσαρμογή των αγροτών. Η πρωτοτυπία των προτάσεων έγκειται στην καταβολή περιβαλλοντικών ενισχύσεων, ένα γενικευμένο μέτρο πολιτικής για όλες τις περιοχές της ευρωπαϊκής υπαίθρου, που εφαρμόζεται ως αντάλλαγμα για την παροχή ενός δημόσιου αγα-

θού που παρέχεται ως μια υπηρεσία, χρήσιμη για το κοινωνικό σύνολο, παράλληλα με την παραγωγή ιδιωτικών αγαθών για την αγορά. Ενισχύσεις αυτής της μορφής θα μπορούσαν να γίνουν αποδεκτές από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου δεδομένου ότι προσφέρουν ένα κατάλληλο πλαίσιο για την νομιμοποίηση της στήριξης των αγροτικών εισοδημάτων. Όμως, οι προτάσεις αυτές δεν ενσωματώθηκαν τελικά στο Πρόγραμμα Δράσης 2000, αν και παρέμειναν ως χρήσιμες υποδείξεις προκειμένου να αξιοποιηθούν στο μέλλον.

Η πολιτική συμφωνία για το Πρόγραμμα Δράσης 2000 (Agenda 2000) επήλθε το Μάρτιο του 1999 στο Βερολίνο. Με τη νέα αναμόρφωση της κοινής πολιτικής για τη γεωργία και την ύπαιθρο επιβεβαιώθηκε η εδραίωση της τάσης υπέρ της ακόμα μεγαλύτερης εξάρτησης των παραγωγών από την αγορά και της επέκτασης των κινήτρων που ενθαρρύνουν την άσκηση γεωργικών πρακτικών φιλικών προς το περιβάλλον. Οι προσαρμογές στην πολιτική επικεντρώθηκαν στον προσδιορισμό μιας πολιτικής αγροτικής ανάπτυξης που ενθαρρύνει αναπτυξιακές πρωτοβουλίες στην ύπαιθρο ενώ παράλληλα υποστηρίζει τους αγρότες για να επιδοθούν σε νέες δραστηριότητες, να βελτιώσουν τον τρόπο με τον οποίο εμπορεύονται τα προϊόντα τους και γενικά να αναδιαρθρώσουν τις εκμεταλλεύσεις τους. Κατά τη συμφωνία υπήρξε πολιτική δέσμευση για το συνολικό ύψος των διαθέσιμων πόρων για την εφαρμογή και λειτουργία των κανόνων της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής για την περίοδο από το 2000 έως το 2006. Η εκ των προτέρων αποσαφήνιση της δημοσιονομικής προοπτικής επιτρέπει στους παραγωγούς να σχεδιάσουν τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες με μεγαλύτερη βεβαιότητα. Όλα τα μέτρα διαρθρωτικού χαρακτήρα και όλες οι πολιτικές αγροτικής ανάπτυξης, χωρίς μεγάλες διαφορές από τις έως τότε γνωστές και συμβατικές παρεμβάσεις, συγκεντρώθηκαν και εντάχθηκαν, ως μια δέσμη μέτρων αγροτικής ανάπτυξης, στον 2ο Πυλώνα. Όμως η διάσταση του χώρου, η ανάγκη διαφοροποίησης των αναπτυξιακών παρεμβάσεων από τη μια περιοχή της υπαίθρου στην άλλη, που έως τότε είχε αρχίσει να αναδεικνύεται κατά τις αναθεωρήσεις της πολιτικής που προηγήθηκαν, δεν προσέλαβε ιδιαίτερη σημασία. Η δημοσιονομική σημασία του 2ου Πυλώνα είναι σχετικά περιορισμένη (14% των συνολικών πόρων που είναι διαθέσιμοι στην Κοινή Αγροτική Πολιτική), όμως, η εικόνα αυτή είναι πολύ πιθανό να μεταβληθεί όσο η δυναμική διαδικασία της αναμόρφωσης της πολιτικής συνεχίζεται. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ. 290-292)

5. Η Δεκαετία 2000

Οι διαβουλεύσεις για την ένταξη των δέκα νέων κρατών-μελών, οι περιορισμοί του κοινοτικού προϋπολογισμού, ο νέος γύρος διαπραγματεύσεων στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου και η διατροφικές κρίσεις επέβαλαν την έναρξη του διαλόγου για μία νέα ανα-

θεώρηση αμέσως μετά την συμφωνία για το Πρόγραμμα Δράσης 2000. Τον Ιούνιο 2003, ως συνέπεια πολιτικής δέσμευσης που είχε αναληφθεί για την πραγματοποίηση μιας ενδιάμεσης αναθεώρησης της εφαρμογής του Προγράμματος Δράσης 2000, αποφασίσθηκε μια νέα ριζική αναμόρφωση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής. Έχει πλέον επέλθει μια ολοκληρωτική μεταβολή στον τρόπο που η Ευρωπαϊκή Ένωση στηρίζει τον αγροτικό τομέα. Τα διάφορα μέτρα της αναμόρφωσης τίθενται σε εφαρμογή από το 2004 και το 2005. Με τη νέα Κοινή Αγροτική Πολιτική επιδιώκεται η παρότρυνση των παραγωγών να παράγουν σύμφωνα με τις επιθυμίες της αγοράς. Στο μέλλον το μεγαλύτερο μέρος των κοινοτικών ενισχύσεων θα καταβάλλεται στους παραγωγούς ανεξάρτητα από το ύψος της παραγωγής τους. Οι άμεσες εισοδηματικές ενισχύσεις ομαδοποιούνται σε μια ενιαία ενίσχυση, με βάση ιστορικά επίπεδα παραγωγής, και καταβάλλονται υπό την προϋπόθεση ότι οι παραγωγοί συμμορφώνονται απέναντι σε συγκεκριμένα πρότυπα που έχουν σχέση με το περιβάλλον, την ασφάλεια των τροφίμων και την ευημερία των παραγωγικών ζώων. Προκειμένου να αποφύγουν οι παραγωγοί την επιβολή κυρώσεων και συνεπώς να υποστούν μειώσεις των ενισχύσεων που δικαιούνται, οφείλουν να διατηρούν την καλλιεργούμενη γη σε καλή κατάσταση με περιβαλλοντικά κριτήρια.

6. Πολιτική Αγροτικής Ανάπτυξης στην Ελλάδα 2000-2006

Στα πλαίσια της πολιτικής αγροτικής ανάπτυξης, όπως αυτή προσδιορίζεται από το Πρόγραμμα Δράσης 2000 και το Τρίτο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 2000-2006, εφαρμόζονται στην Ελλάδα τα εξής προγράμματα:

- ❖ Ένα Εθνικό επιχειρησιακό πρόγραμμα που επεκτείνεται σε όλη την επικράτεια και συγχρηματοδοτείται από το σκέλος Προσανατολισμού του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Προσανατολισμού και Εγγυήσεων.
- ❖ Ένα πρόγραμμα, επίσης εθνικής εμβέλειας, που απορρέει από ένα έγγραφο προγραμματισμού της 27^{ης} Σεπτεμβρίου 2000 και συγχρηματοδοτείται από το σκέλος Εγγυήσεων του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Προσανατολισμού και Εγγυήσεων. Περιλαμβάνει τα «συνοδευτικά μέτρα» της πρόωρης συνταξιοδότησης, των εξισωτικών αποζημιώσεων για τις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, αγροπεριβαλλοντικά μέτρα και το μέτρο της δάσωσης.
- ❖ 13 περιφερειακά επιχειρησιακά προγράμματα, που μερικώς συγχρηματοδοτούνται από το σκέλος Προσανατολισμού του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Προσανατολισμού και Εγγυήσεων αλλά αντλούν και από άλλα κοινοτικά διαρθρωτικά ταμεία.
- ❖ Την κοινοτική πρωτοβουλία Leader+ που καλύπτει όλη τη χώρα.

Το εθνικό επιχειρησιακό πρόγραμμα αγροτικής ανάπτυξης περιλαμβάνει τα εξής μέτρα:

- ❖ Ολοκληρωμένες ενέργειες και δράσεις, σε επίπεδο αγροτικών εκμεταλλεύσεων, για τη δημιουργία ενός ανταγωνιστικού περιβάλλοντος βιώσιμης ανάπτυξης σε όλη τη χώρα.
- ❖ Ενισχύσεις για τη βελτίωση των συνθηκών στην μεταποίηση και εμπορία αγροτικών και δασικών προϊόντων, για τη βελτίωση της ποιότητας, την προσαρμογή της προσφοράς στην ζήτηση, τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και των εισοδημάτων των παραγωγών.
- ❖ Ενέργειες για την αντικατάσταση των ηλικιωμένων παραγωγών με νέους με κίνητρα για την εγκατάσταση νέων αγροτών.
- ❖ Κίνητρα για την εισαγωγή νέων τεχνολογιών για την προστασία των καταναλωτών και την υιοθέτηση παραγωγικών πρακτικών φιλικών προς το περιβάλλον.
- ❖ Κίνητρα για την περιστολή της χρήσης χημικών φαρμάκων και την προώθηση βιολογικών μεθόδων φυτοπροστασίας για την προστασία της δημόσιας υγείας.
- ❖ Δράσεις για την προστασία των φυσικών πόρων και του περιβάλλοντος, την αναζωογόνηση και βελτίωση των εδαφών.
- ❖ Ολοκληρωμένες δράσεις για τις περιοχές της υπαίθρου (εγγειοβελτιωτικά έργα, προώθηση στην αγορά των προϊόντων ποιότητας, διαφοροποίηση των αγροτικών δραστηριοτήτων και δημιουργία εναλλακτικών ευκαιριών εισοδήματος, προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς).

Στα 13 περιφερειακά επιχειρησιακά προγράμματα περιλαμβάνονται συμπληρωματικές ενέργειες και δράσεις, ώστε να αποφεύγεται η επικάλυψη με το εθνικό επιχειρησιακό πρόγραμμα. Τέτοιες παρεμβάσεις είναι τα ολοκληρωμένα τοπικά αναπτυξιακά προγράμματα σε επιλεγμένες περιοχές της ελληνικής υπαίθρου, η βελτίωση των υποδομών για την παροχή νερού για άρδευση και άλλα μέτρα με βασικό προσανατολισμό τη βελτίωση της ποιότητας και της ανταγωνιστικότητας. (www.eurostat.gr)

7. Τομείς εφαρμογής εθνικής αγροτικής πολιτικής

7.1. Αγροτική Ιδιοκτησία

Το έδαφος αποτελεί τη βάση της γεωργικής εκμετάλλευσης. Με τις φυσικές και οικονομικές ιδιότητές του επηρεάζει τόσο την παραγωγική κατεύθυνση όσο και την αποδοτικότητά της. Με ελάχιστες εξαιρέσεις, που αναφέρονται σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις που δεν χρησιμοποιούν καθόλου ή χρησιμοποιούν ελάχιστη γη, το έδαφος αποτελεί απολύτως αναγκαίο συντελεστή παραγωγής και σοβαρή επένδυση.

Εξαιτίας αυτής της σημασίας του εδάφους, το θέμα της ιδιοκτησίας του είναι σημαντικό από οικονομική και από κοινωνική άποψη.

Το καθεστώς της ιδιοκτησίας της γης πέρασε από πολλά στάδια κατά την ιστορική περίοδο. Στην αρχαία Ελλάδα επικρατούσε κυρίως η ατομική ιδιοκτησία της γης. Μετά το Μεσαίωνα επικράτησε το φεουδαρχικό σύστημα. Κατά την περίοδο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας επικρατούσε κυρίως το καθεστώς των τιμαρίων. Η γη χωριζόταν σε τιμάρια, μεγάλες ενιαίες κατά το πλείστον εκτάσεις που ανήκαν στο στέμμα, στους ευγενείς και στον κλήρο. Οι καλλιεργητές αποτελούσαν εξάρτημα του κτήματος και ονομάζονταν πάροικοι. Επί Φραγκοκρατίας μεγάλες περιοχές διανεμήθηκαν ως φέουδα σε ευγενείς. Με την επανάσταση του 1821, το ιδιοκτησιακό καθεστώς που ίσχυε επί Τουρκοκρατίας αντικαταστάθηκε από το σύστημα της ελεύθερης ατομικής ιδιοκτησίας. Κατά την περίοδο διακυβέρνησης της χώρας από τον Ιωάννη Καποδίστρια ελάχιστες εκτάσεις δόθηκαν σε άστεγους για την κατασκευή καλυβιών και σε αριθμό σημεινόντων αγωνιστών του απελευθερωτικού αγώνα. Κατά την περίοδο της αντιβασιλείας και της βασιλείας του Όθωνα δόθηκαν επίσης ορισμένες εκτάσεις σε αρχηγούς οικογενειών Ελλήνων και ξένων που έλαβαν μέρος στον αγώνα, καθώς και σε ορφανά και σε χήρες αγωνιστών. Ουσιαστική προσπάθεια διανομής έγινε το 1871 επί Κυβερνήσεως Αλ. Κουμουندούρου, με την ψήφιση του νόμου που αφορούσε τη διανομή όλων των εκτάσεων που δεν είχαν πολυτεείς φυτείες και μετείχαν όλοι οι Έλληνες πολίτες.

Από το 1901 και μέχρι το 1907 αγοράστηκαν από το κράτος μερικά τσιφλίκια, τα οποία διανεμήθηκαν προς αποκατάσταση κολλήγων καθώς και προσφύγων που συνέρρευσαν κατά το 1906 από την Ανατολική Ρωμυλία και τη Ρουμανία. Η επανάσταση του 1909 δημιούργησε νέα αισιοδοξία στους αγρότες της Θεσσαλίας. Το αίτημα απαλλοτρίωσης των τσιφλικιών επανήλθε με άμεση επιδίωξη της παραχώρησης των Ζαππειών κτημάτων. Τα γεγονότα της 6 Μαρτίου 1910 στο Κιλελέρ, ευαισθητοποίησε τη γενικότερη κοινή γνώμη για το πρόβλημα που αντιμετώπιζαν οι «λευκοί σκλάβοι της Θεσσαλίας». Η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων, που εξελέγη πανηγυρικά το 1910, αναπτέρωσε τις ελπίδες των κολλήγων, καθόσον ο Ελ. Βενιζέλος είχε υποσχεθεί λύση του αγροτικού ζητήματος. Από την προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης εκδόθηκαν Νομοθετικά Διατάγματα με τα οποία επιδιώχθηκε η αποκατάσταση όλων των ακτημόνων σε όλη την έκταση της χώρας, με αναγκαστική απαλλοτρίωση των ιδιωτικών αγροκτημάτων που είχαν έκταση μεγαλύτερη από 1.000 στρέμματα και με παραχώρηση δημοσίων κτημάτων, ώστε να δημιουργηθούν οικογενειακές ιδιοκτησίες καλλιεργούμενες αυτοπροσώπως από τα μέλη της οικογένειας.

Η οριστική λύση του αγροτικού ζητήματος έγινε με την έκδοση του Ν. Διατάγματος της 15-2-1923 περί αποκαταστάσεως ακτημόνων καλλιεργητών, από την Επαναστατική

Κυβέρνηση του 1922 (Πρωθυπουργός Ν. Πλαστήρας). Από τη μεταρρύθμιση του 1923 άρχισε εντατικά η αποκατάσταση των ακτημόνων. Η αγροτική μεταρρύθμιση πραγματοποιήθηκε σε πολύ μεγάλη κλίμακα και αποτέλεσε ιστορικής σημασίας επίτευγμα της Ελλάδος.

Τα αποτελέσματα της αγροτικής μεταρρύθμισης που συντελέστηκε στην Ελλάδα μπορούν να εξετασθούν από δύο πλευρές: την οικονομική και την κοινωνική.

Από οικονομικής πλευράς πρέπει να σημειωθεί ότι η στενότητα των γεωργικών εκτάσεων και ο μεγάλος αριθμός ακτημόνων καλλιεργητών οδήγησαν στη δημιουργία μεγάλου αριθμού μικρών οικονομικών μονάδων, οι οποίες (με κριτήριο μόνο την έκταση) δεν είναι ικανές να οδηγήσουν την αγροτική οικογένεια σε ικανοποιητικό επίπεδο διαβίωσης, με τις συνθήκες που επικρατούν σήμερα.

Ως αδύνατο σημείο μπορεί να θεωρηθεί σήμερα ο τρόπος με τον οποίο έγινε η διανομή των εκτάσεων. Οι κλήροι που δόθηκαν δεν ήταν συνεχείς αλλά αποτελούμενοι από αριθμό αγροτεμαχίων, σε σημαντικές συχνά μεταξύ τους αποστάσεις και από την κατοικία του γεωργού.

Ο πολυτεμαχισμός των κλήρων που προέκυψε από την αγροτική μεταρρύθμιση επιτείνεται συνήθως στην Ελλάδα εξαιτίας του κληρονομικού δικαίου, το οποίο επιτρέπει να μοιράζεται ο κλήρος στους νόμιμους κληρονόμους. Για τη δημιουργία ενιαίων αγροκτημάτων χρησιμοποιείται ο αναδασμός (αναδιανομή) της γης, του οποίου τα αποτελέσματα δεν θα είναι μακροχρόνια χωρίς μεταβολή του κληρονομικού δικαίου.

Με τις συνθήκες που επικρατούν σήμερα, το μικρό μέγεθος και ο πολυτεμαχισμός του κλήρου έχουν ως αποτέλεσμα την ύπαρξη μεγάλου αριθμού μη βιώσιμων οικονομικών μονάδων, οι οποίες δεν μπορούν να επωφεληθούν από τις εξελίξεις στην τεχνολογία.

Όμως, κατά την περίοδο της αγροτικής μεταρρύθμισης, η διανομή των εκτάσεων των τσιφλικιών, στα οποία η εκμετάλλευση ήταν εκτατική, σήμανε την εντατικοποίηση της παραγωγής, ως αποτέλεσμα της αξιοποίησής, προς ίδιον όφελος, του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού της οικογένειας. Είναι χαρακτηριστικό ότι μετά την αγροτική μεταρρύθμιση σημειώθηκε μεγάλη αύξηση των στρεμματικών αποδόσεων και των αποδόσεων των ζώων, με αποτέλεσμα όχι μόνο την κάλυψη της ζήτησης της εσωτερικής αγοράς αλλά και τη σημαντική ανάπτυξη των εξαγωγών. Η αύξηση της παραγωγής είχε αντίκτυπο τόσο στην ιδιωτική οικονομία των αγροτών (υψηλότερα εισοδήματα), όσο και στην εθνική οικονομία με την αύξηση των εξαγωγών ή την υποκατάσταση των εισαγωγών.

Η μεγάλη όμως επιτυχία της αγροτικής μεταρρύθμισης σημειώθηκε από κοινωνικής πλευράς, διότι δόθηκε ικανοποίηση στους ακτήμονες με την αποκατάστασή τους στα εδάφη στα οποία είχαν αφιερώσει όλες τις δυνάμεις τους, επί σειρά γενεών, χωρίς ικανοποιη-

τική αμοιβή. Με την αποκατάσταση τους απέκτησαν οικονομική και κοινωνική ανεξαρτησία και το αίσθημα ασφάλειας που απορρέει από την ιδιοκτησία της γης.

Βελτίωση των όρων της αγροτικής ιδιοκτησίας και αναδιανομής των κλήρων επιδιώχθηκε το 1948 με το νόμο 821/1948. Ο νόμος αυτός αποτέλεσε την πρώτη σοβαρή μέριμνα του κράτους για την αντιμετώπιση του πολυτεμαχισμού των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, που παρουσίαζε συχνή διεύρυνση με όλες τις δυσμενείς επιπτώσεις στην οικονομία των αγροτών. (Παπαγεωργίου Κ., 2005, σ. 319-340)

Η ιστορική πορεία δημιουργίας γεωργικών εκμεταλλεύσεων και ιδίως η επικράτηση της κοινωνικής διάστασης κατά τη διανομή της γεωργικής γης οδήγησαν στη δημιουργία μεγάλου αριθμού μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Οι συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα, όταν λήφθηκαν οι εξαιρετικής σημασίας αποφάσεις διανομής της γεωργικής γης, δικαιολογούσαν την προτεραιότητα που δόθηκε στους κοινωνικούς παράγοντες. Η γεωργία αυτοσυντήρησης και η απόκτηση μιας στοιχειώδους οικονομικής βάσης από τις αγροτικές οικογένειες ήταν τότε οι ουσιώδεις επιδιώξεις.

Παρά τις προσπάθειες που έγιναν κατά τη μεταπολεμική περίοδο για περιορισμό του αριθμού των αγροτεμαχίων των γεωργικών εκμεταλλεύσεων μέσω νομοθετικών ρυθμίσεων και μέσω προγραμμάτων αναδάσμου, το πρόβλημα έχει καταστεί χρόνιο. Προσπάθειες έχουν επίσης καταβληθεί για την αύξηση του μεγέθους των γεωργικών εκμεταλλεύσεων με περιορισμένα όμως αποτελέσματα και με βραδύτατους ρυθμούς. Με τις σημερινές συνθήκες, το μεγάλο μέγεθος σημαίνει αυξημένη ανταγωνιστικότητα, η οποία είναι αναγκαία στην οικονομία της αγοράς και πολύ περισσότερο στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία.

Η βραδεία ή και μηδαμινή εξέλιξη των μέσων μεγεθών και της δομής των γεωργικών εκμεταλλεύσεων αποτυπώνονται στον ακόλουθο πίνακα 5:

Πίνακας 5: Εξέλιξη μέσου μεγέθους και πολυτεμαχισμού γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Έτος	Μέσο μέγεθος σε στρέμματα	Μέσος αριθμός αγροτεμαχίων
1965	33,0	6,8
1970	34,4	5,5
1975	35,7	6,3
1980	41,0	6,1
1985	42,9	6,0
1990	43,2	5,9
1994	43,5	5,9
2000	43,9	6,3

Πηγή: Ζιωγανάς, 1998 και ΕΣΥΕ, Βασική Έρευνα 1999/2000 σ. 67

Από τα δεδομένα αυτά προκύπτει ότι στα 35 χρόνια, από το 1965 ως το 2000, το μέσο μέγεθος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων αυξήθηκε από 33 σε 44 στρέμματα, μια μεταβολή που εντυπωσιάζει ως ποσοστό (33%) αλλά η οποία είναι εντελώς ανεπαρκής συγκρινόμενη με τις ανάγκες της εποχής. Ο αριθμός των αγροτεμαχίων κατ' εκμετάλλευση φαίνεται να μην επηρεάζεται καθόλου. Απλώς, το μέσο μέγεθος κάθε αγροτεμαχίου από 5 στρέμματα έχει αυξηθεί σε περίπου 7 στρέμματα.

Η πιο πρόσφατη (1999/2000) εικόνα της κατανομής των ελληνικών γεωργικών εκμεταλλεύσεων κατάταξη μεγέθους είναι η ακόλουθη:

Πίνακας 6: Κατανομή των ελληνικών γεωργικών εκμεταλλεύσεων και των εκτάσεων γεωργικής γης κατά τάξη μεγέθους σε στρέμματα

Τάξη μεγέθους σε στρ	Γεωργικές εκμεταλλεύσεις		Εκτάσεις γεωργικών εκμεταλλεύσεων		Μέση έκταση ανά γεωργική εκμετάλλευση
	Αριθμός	%	Στρέμματα	%	
Μέχρι 9,9	238.222	29,2	1.150.069,5	3,1	4,7
10-29,9	267.895	32,8	4.773.252,9	13,3	17,8
30-49,9	121.071	14,8	4.593.166,1	12,8	39,9
50-99,9	109.004	13,3	7.467.170,1	20,9	68,5
100-199,9	52.669	6,4	7.139.301,9	19,9	135,6
200 +	28.198	3,5	10.743.892,2	30	381
Σύνολο	817.059	100	35.831.852,7	199	43,9

Πηγή: ΕΣΥΕ: Βασική Έρευνα Διάρθρωσης Γεωργικών και Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων 1999/2000

Μια σύγκριση των μεγεθών αυτών με εκείνα του 1991 σηματοδοτεί την κατεύθυνση εξέλιξης των γεωργικών εκμεταλλεύσεων ως προς το μέγεθος και τον αριθμό τους:

Πίνακας 7: Εξέλιξη μεγεθών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Τάξη μεγέθους σε στρ	% γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε κάθε τάξη μεγέθους		% εκτάσεων στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις σε κάθε τάξη μεγέθους		Μέσο μέγεθος γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε στρ.	
	1991	2000	1991	2000	1991	2000
Μέχρι 9,9	26,8	29,2	3,2	3,1	4,6	4,7
10-29,9	33,9	32,8	15,5	13,3	17,8	17,8
30-49,9	16,7	14,8	16,1	12,8	37,5	39,9
50-99,9	14,4	13,3	25,1	20,9	67,8	68,5
100-199,9	6,2	6,4	21,7	19,9	136,1	135,6
200 +	2,0	3,5	18,4	30,0	357,9	381,0
Σύνολο	861.623	817.059	33.514.055	35.831.853	38,9	43,9

Πηγή: Ζιωγανάς, 1998 και ΕΣΥΕ, Βασική Έρευνα 1999/2000 σ. 75

Στην περίοδο 1991-2000, ο αριθμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων μειώθηκε κατά 5,2% και το μέσο μέγεθος αυξήθηκε κατά 10% περίπου. Χαρακτηριστική είναι η μεταβολή στις ακραίες τάξεις μεγέθους των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Το ποσοστό των μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων (κάτω των 10 στρεμμάτων) αυξήθηκε σημαντικά, όπως αυξήθηκε και το ποσοστό των μεγάλων γεωργικών εκμεταλλεύσεων, των άνω των 100 και ιδίως

των άνω των 200 στρεμμάτων. Η πλέον σημαντική μεταβολή αναφέρεται στο ποσοστό των γεωργικών εκτάσεων που καταλαμβάνουν οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις με μέγεθος 200 στρεμμάτων και άνω. Από το 18,4% των εκτάσεων κατά το 1991, το ποσοστό αυτό ανήλθε σε 30% το 2000. Έναντι της αριθμητικής διόγκωσης των δύο άκρων, οι μεσαίου μεγέθους γεωργικές εκμεταλλεύσεις μειώνονται.

Σε μια προσπάθεια ερμηνείας των μεταβολών που αναφέρθηκαν, σημειώνονται τα ακόλουθα:

1.- Οι μεταβιβάσεις γεωργικής γης είναι περιορισμένες. Αυτό μπορεί να αποδοθεί σε διάφορους λόγους, όπως:

- ❖ Συναισθηματικούς λόγους, διότι οι εκτάσεις αποτελούν τμήμα πατρικής περιουσίας για όσους προέρχονται από αγροτικές οικογένειες.
- ❖ Χαμηλή τιμή γεωργικής γης. Στην περίπτωση αυτή η εκποίηση γης δεν θεωρείται ότι θα αποδώσει αξιόλογα ποσά, οπότε δεν υπάρχει ενδιαφέρον εκποίησης από τους ιδιοκτήτες.
- ❖ Υψηλή τιμή γεωργικής γης. Στην περίπτωση αυτή η γεωργική γη διατηρείται ως επένδυση, ιδίως όταν δεν υπάρχουν καλύτεροι τρόποι επένδυσης.

2.- Ο αριθμός αγροτεμαχίων ανά εκμετάλλευση παραμένει σχεδόν σταθερός. Με δεδομένο ότι ο αριθμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων μειώνεται με βραδύ ρυθμό, φαίνεται ότι με τον ίδιο βραδύ ρυθμό γίνεται και μείωση του συνολικού αριθμού αγροτεμαχίων μέσω συνένωσης με γειτονικά ή και με εγκατάλειψη αγροτεμαχίων. Η εγκατάλειψη φαίνεται να είναι ασήμαντη, αφού η συνολική γεωργική γη εμφανίζεται αυξημένη. Παρά το γεγονός ότι σε αρκετές περιοχές είχε στο παρελθόν πραγματοποιηθεί αναδασμός, το έθιμο της διανομής της πατρικής περιουσίας και το κληρονομικό δίκαιο που έδινε τη δυνατότητα κατάτμησης έχουν επενεργήσει αντίθετα από τον αναδασμό.

3.- Ο αριθμός των μέσου μεγέθους γεωργικών εκμεταλλεύσεων μειώνεται. Η εξήγηση αυτής της εξέλιξης είναι ότι παραχωρείται ένα μέρος της έκτασης των μεσαίου μεγέθους εκμεταλλεύσεων σε μεγάλες γεωργικές εκμεταλλεύσεις (100 στρεμμάτων και άνω), οπότε οι μεσαίες μεταπίπτουν σε μικρές (κάτω των 10 στρεμμάτων). Αυτό ερμηνεύει την αύξηση και του αριθμού των μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Η εξέλιξη αυτή μπορεί να θεωρηθεί ως ενδιάμεση ή μεταβατική, αφού διατηρείται η σύνδεση αστικοποιημένων νοικοκυριών με την αγροτική περιοχή και με τη γεωργική δραστηριότητα αλλά με περίπου ερασιτεχνική (ή μερικής απασχόλησης) μορφή. Αρκετά είδη φυτικής παραγωγής προσφέρονται για μερική ή ευκαιριακή απασχόληση. Η παραχώρηση μπορεί να είναι με μεταβίβαση της ιδιοκτησίας (πώληση) ή με ενοικίαση. Στο σύνολο των εκτάσεων των γεωργικών εκμεταλλεύ-

σεων, το 30% αποτελεί ενοικιαζόμενη γη. Ιδιαίτερα στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία, περίπου το 50% της γεωργικής γης των εκμεταλλεύσεων είναι ενοικιαζόμενη γη στη δε Ανατολική Μακεδονία και Θράκη το ποσοστό αυτό είναι 40%.

Σε μια προσπάθεια υποβοήθησης της μεγέθυνσης των γεωργικών εκμεταλλεύσεων με τη μεταβίβαση όμορων εκτάσεων σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις που είναι βιώσιμες ή που μπορούν να γίνουν βιώσιμες, έχει ιδρυθεί η ΑΓΡΟΓΗ Α.Ε., ανώνυμη εταιρεία αξιοποίησης αγροτικής γης. Η εταιρεία αυτή, της οποίας το μετοχικό κεφάλαιο ανήκει εξ ολοκλήρου στο ελληνικό δημόσιο, ιδρύθηκε με το νόμο 2637/98, ο οποίος τροποποιήθηκε με τους νόμους 2732/99, 2945/01 και 3147/03. Σκοπός της εταιρείας είναι η βελτίωση της λειτουργίας της αγοράς αγροτικής γης, η διατήρηση ή δημιουργία βιώσιμων γεωργικών εκμεταλλεύσεων και η διευκόλυνση εγκατάστασης νέων γεωργών.

Ο τρόπος με τον οποίο σχεδιάστηκε ο παρεμβατικός της ρόλος δεν αποδείχθηκε αποτελεσματικός. Σε κάθε περίπτωση ο μέχρι σήμερα (2004) ρόλος της εταιρείας αυτής υπήρξε ασήμαντος. (Ζιωγανάς, 1998, σ. 60-80)

7.2. Αγροτική πίστη

Η ανάγκη εξεύρεσης εξωτερικών πηγών χρηματοδότησης των οικονομικών δραστηριοτήτων δημιουργείται παράλληλα με τον εκχρηματισμό της οικονομίας. Η κλειστή οικονομία, δηλαδή εκείνη που παράγει για αυτοκατανάλωση και η ανταλλακτική οικονομία στην οποία οι οικονομικές μονάδες ανταλλάσσουν αγαθά ή και υπηρεσίες δεν χρησιμοποιούν το χρήμα ως μέσο συναλλαγής ή το χρησιμοποιούν σε ασήμαντο βαθμό.

Οι πρώτες προσπάθειες του νέου ελληνικού κράτους να οργανώσει φορείς δανειοδότησης για την ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων χρονολογούνται από το 1828, όταν συστάθηκε στην Αίγινα η Εθνική Χρηματιστική Τράπεζα με κεφάλαια που κατέθεσαν ο Κυβερνήτης Ι. Καποδίστριας, ο Βασιλιάς της Βαυαρίας, ο Ε. Ορλάνδος και ο Γ. Κουντουριώτης. Όμως το αρτισύστατο τότε ελληνικό κράτος είχε τόσες ανάγκες, ώστε δανείστηκε όλα τα διαθέσιμα κεφάλαια, με αποτέλεσμα την αδρανοποίηση της Τράπεζας.

Ως αφετηρία άσκησης της λειτουργίας της πίστης μπορεί να θεωρηθεί η ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας το 1841 και η λειτουργία της το 1842.

Η Αγροτική Τράπεζα ιδρύθηκε ως αναπτυξιακή τράπεζα του γεωργικού τομέα και γενικότερα του αγροτικού χώρου. Στόχος των υποστηρικτών της ίδρυσης της ήταν η οργανική σύνδεση της με τις οικονομικές οργανώσεις των αγροτών, τους αγροτικούς συνεταιρισμούς. Κατά την περίοδο της ίδρυσης της, καλώς ή κακώς θεωρήθηκε ότι οι αγροτικοί συνεταιρισμοί δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του πιστωτικού έργου. Ανα-

μενόμενο θα ήταν η διασύνδεση αυτή να προχωρεί παράλληλα με την ενδυνάμωση των συνεταιρισμών, ώστε τελικά η Αγροτική Τράπεζα να καταστεί συνεταιριστική ή έστω κρατικοσυνεταιριστική τράπεζα.

Η ιστορική εξέλιξη της χώρας δεν οδήγησε την ΑΤΕ προς αυτή την κατεύθυνση. Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου, ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, ο Εμφύλιος Πόλεμος, η Δικτατορία του 1967 και οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν στα ενδιάμεσα διαστήματα δεν δημιούργησαν τις προϋποθέσεις δημιουργίας ενός αφ' εαυτού ισχυρού πιστωτικού ιδρύματος. Η ΑΤΕ κατέστη περισσότερο μακρὺς βραχίονας των κυβερνήσεων για τον επηρεασμό των εξελίξεων στο γεωργικό τομέα και για την εξυπηρέτηση και άλλων σκοπιμοτήτων. Γι' αυτό και η πρόταση μετατροπής της ΑΤΕ σε κρατικοσυνεταιριστική τράπεζα (έναντι των διακηρύξεων για μετατροπή σε συνεταιριστική τράπεζα) απεσύρθη πριν συζητηθεί.

Η ευθύνη των συνεταιριστικών οργανώσεων και της συνεταιριστικής κίνησης γενικότερα, αναφορικά με τις εξελίξεις, είναι σημαντική. Όταν είχαν τη δυνατότητα να ασκήσουν πίεση - διότι βρίσκονταν σε καλή οικονομική κατάσταση - θεωρούσαν ικανοποιητική την κατάσταση, αφού τα επιτόκια ήταν χαμηλά λόγω της κρατικής επιδότησης. Σε άλλες περιπτώσεις, η πρόσδεση των ηγεσιών προς τους κυβερνητικούς σχηματισμούς οδηγούσε σε μεγαλόστομες διακηρύξεις, ίσως ειλικρινείς αλλ' άνευ αντικρύσματος, όπως το «θα κάνουμε δική μας τράπεζα».

Γεγονός είναι ότι η διατήρηση του καθεστώτος των χαμηλών, επιδοτούμενων από το κράτος, επιτοκίων εκμηδένιζε όχι μόνο την αναγκαιότητα αλλά και τη δυνατότητα ανάπτυξης συνεταιριστικής πίστης. Η ΑΤΕ ταυτίστηκε στη συνείδηση των αγροτών με την πολιτεία και τις κοινωνικές παροχές, γεγονός που οδήγησε στον κλονισμό της πίστης και της συνέπειας στις συναλλαγές (Σταματούκος-Σπαθής, 1991, σ. 203). Κανένας συνεταιριστικός μηχανισμός αγροτικής πίστης δεν θα μπορούσε να επιβιώσει παράλληλα με τα τεχνητά διαμορφωμένα χαμηλά επιτόκια της ΑΤΕ. Έτσι, οι συνεταιρισμοί και οι αγρότες, με τη συνέργεια και του εκμαυλισμού που χρησιμοποιούσαν όχι μόνο οι δικτατορικές αλλά και οι δημοκρατικές κυβερνήσεις με το χαρισμό ή την κατ' ευφημισμό λεγόμενη «ρύθμιση των χρεών» προς την ΑΤΕ, προχώρησαν παράλληλα με την ΑΤΕ σε μια αδιέξοδη και για τις δύο πλευρές πορεία.

Τα χρέη των συνεταιρισμών προς την ΑΤΕ, που συσσωρεύθηκαν κατά τη δεκαετία του 1980, ήταν τόσο μεγάλα που μπορούσαν να κλονίσουν την ΑΤΕ και να βλάψουν τη φερεγγυότητα του τραπεζικού συστήματος γενικότερα. Ενώ όμως η υπαιτιότητα για την κατάσταση που δημιουργήθηκε ήταν μοιρασμένη σε ΑΤΕ και συνεταιρισμούς (ουσιαστικά η υπαιτιότητα ανήκε στην πολιτική που ασκήθηκε), η ΑΤΕ ακολούθησε την τακτική τού «ο

σώζων εαυτόν σωθήτω». Ενώ ανέτως δανειοδοτούσε φορείς των οποίων η οικονομική κατάσταση δεν δικαιολογούσε αυτή την αντιμετώπιση, στη συνέχεια υποστήριξε τη λύση και εκκαθάριση τους για να επωφεληθεί από τα περιουσιακά τους στοιχεία και το προνόμιο της πρωτοπραξίας που διέθετε από την ίδρυση της. Επιπλέον, με περισσή επιπολαιότητα διακήρυξε την μετεξέλιξη της σε εμπορική τράπεζα, διαλύοντας τη γεωτεχνική της υπηρεσία, που τη διαφοροποιούσε από τις άλλες εμπορικές τράπεζες και απεμπολώντας το συγκριτικό της πλεονέκτημα της εντονότερης παρουσίας της στις αγροτικές περιοχές (Δρούγκας-Μηλιάκος, 1986, σ. 56).

Σε μια ανοικτή τραπεζική αγορά, ακόμη και ο απλός πολίτης θα αντιλαμβανόταν ότι οι επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα που θα είχαν λόγους να εγκαταλείψουν άλλες περισσότερο σύγχρονες και αποτελεσματικές τράπεζες δεν θα ήταν οι υγιέστερες. Επειδή δε ο κοινός νους δεν μπορεί να έλειψε από την ΑΤΕ, εύλογο είναι να δημιουργούνται ερωτηματικά για τη σκοπιμότητα της ισχυρής δανειοδότησης ουσιαστικά προβληματικών επιχειρήσεων που προσέφυγαν στην ΑΤΕ (Σπαθής, 1995, σ. 12). Τελικά, η πιο πρόσφατη εκδοχή της ΑΤΕ είναι ότι παραμένει τράπεζα των αγροτών ενώ ήδη το κλίμα μεταξύ των αγροτών, αναφορικά με την ΑΤΕ, δεν είναι ότι το καλύτερο.

Η σημερινή πολύ κακή οικονομική κατάσταση των περισσότερων Ενώσεων Αγροτικών Συνεταιρισμών (ενώ μόνο για ελάχιστους πρωτοβάθμιους αγροτικούς συνεταιρισμούς θα μπορούσε να λεχθεί ότι αναπτύσσουν οικονομικές δραστηριότητες) δε δικαιολογεί αισιοδοξία για την προώθηση σχημάτων συνεταιριστικής αγροτικής πίστης. Όμως, από το 1992 και μετά, έχουν εκδηλωθεί αρκετά αξιόλογες πρωτοβουλίες δημιουργίας αστικών πιστωτικών συνεταιρισμών, οι οποίοι έχουν μετεξελιχθεί σε συνεταιριστικές τράπεζες. Η συμμετοχή αγροτών ως μελών στις τράπεζες αυτές είναι περιορισμένη. Θα ήταν ασφαλώς προς το συμφέρον τόσο των συνεταιριστικών τραπεζών όσο και των αγροτών και των ενώσεων αγροτικών συνεταιρισμών που έχουν σχετική δυνατότητα να συμπράξουν σε αυτές τις πρωτοβουλίες. Με τον ισχυρό ανταγωνισμό που υπάρχει στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, δεν είναι εύλογο να αναμένεται ότι χωριστές μικρές πρωτοβουλίες, ασυντόνιστες μεταξύ τους, θα ήταν δυνατό να επιβιώσουν. Η ένωση των δυνάμεων, που συνιστά το υπαρκτικό χαρακτηριστικό των συνεταιρισμών, δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως ευχή χωρίς περιεχόμενο. Την ένωση των δυνάμεων που καθιστούν σήμερα πράξη ακόμη και πολύ μεγάλες εταιρικές μονάδες δεν είναι δυνατό να την απεμπολούν όσοι την έχουν σημαία τους.

7.3. Αγροτικές ασφάλισεις

Η ασφάλιση, γενικά, αποτελεί μία ανταποδοτική λειτουργία κατά την οποία ο ενδιαφερόμενος καταβάλλει συστηματικά ένα ποσό (το ασφάλιστρο), έναντι του οποίου αποκτά δικαίωμα αποζημίωσης, στην περίπτωση που θα επισυμβεί το ζημιογόνο γεγονός για το οποίο ασφαρίζεται. Το ύψος του ασφάλιστρου εξαρτάται από την πιθανότητα να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός και από την έκταση που μπορεί να προσλάβει.

Για ορισμένα γεγονότα υπάρχει βεβαιότητα ότι θα επισυμβούν, όπως π.χ. η γήρανση των ανθρώπων. Για άλλα υπάρχει μεγάλη ή μικρή πιθανότητα, όπως π.χ. η καταστροφή της γεωργικής παραγωγής εξαιτίας πολύ χαμηλών ή πολύ υψηλών θερμοκρασιών. Επειδή δεν είναι δυνατό να προβλεφθεί ποια άτομα θα θιγούν από τα ζημιογόνα γεγονότα και σε ποια έκταση, οι μηχανισμοί ασφάλισης αναλαμβάνουν την είσπραξη ασφάλιστρων και την καταβολή αποζημιώσεων, έχοντας εκτιμήσει, με βάση τις πιθανότητες (αναλογιστικές μελέτες), ότι το αθροισμάτων μικρών ασφάλιστρων από πολλούς θα είναι τουλάχιστον επαρκές για την πλήρη αποκατάσταση της ζημίας στους ολίγους, οι οποίοι θα πληγούν από το ζημιογόνο γεγονός.

Η ασφάλιση μπορεί να είναι ιδιωτική ή κοινωνική. Ιδιωτική ασφάλιση παρέχεται από εξειδικευμένες ιδιωτικές επιχειρήσεις ή από αλληλασφαλιστικούς συνεταιρισμούς. Η διαφορά μεταξύ τους έγκειται στο ότι στους αλληλασφαλιστικούς συνεταιρισμούς επιχειρηματίες και ασφαλιζόμενοι είναι τα ίδια πρόσωπα και ότι μπορούν να καθορίζουν το ασφάλιστρο σε επίπεδο που απλώς να επαρκεί για την κάλυψη των ζημιών. Αφού ο συνεταιρισμός ανήκει στους ίδιους τους ασφαλιζόμενους, δεν υπάρχει η έννοια του κέρδους.

Η κοινωνική ασφάλιση εμπεριέχει τη συμμετοχή του κοινωνικού συνόλου στην κάλυψη του κόστους της και αναφέρεται κατά κανόνα στη συνταξιοδότηση γήρατος και αναπηρίας και στην ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη.

Τον αγροτικό πληθυσμό ενδιαφέρουν τόσο οι ασφάλισεις που αναφέρονται στον ανθρώπινο παράγοντα, όσο και οι ασφάλισεις του παραγωγικού κεφαλαίου (φυτικού, ζωικού, υλικού) και της ετήσιας παραγωγής. Τα γεωργικά εισοδήματα εξαρτώνται από την ύπαρξη του παραγωγικού κεφαλαίου, από τις φυσικές συνθήκες που επικρατούν κατά τη διαδικασία της παραγωγής και από τις συνθήκες προσφοράς και ζήτησης που επικρατούν στις αγορές και που συντελούν στη διαμόρφωση των τιμών.

Όλοι οι κίνδυνοι που είναι ενδεχόμενοι στα διάφορα στάδια της παραγωγής και διάθεσης των προϊόντων μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενα ασφάλισης. Στη συμβατική έννοια των γεωργικών ασφαλίσσεων περιλαμβάνονται οι ασφάλισεις του παραγωγικού κεφαλαίου και των προϊόντων. Όμως και έναντι της αβεβαιότητας της αγοράς μπορεί να υπάρξει

ασφάλιση. Τέτοιου είδους ασφάλιση αποτελούν οι μηχανισμοί παρέμβασης, που περιλαμβάνονται στα πλαίσια της Κοινής Οργάνωσης Αγοράς για τα γεωργικά προϊόντα που χρησιμοποιεί η Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά και οι μηχανισμοί παρακρατήσεων και αποζημιώσεων που εφαρμόζουν.

Στην Ελλάδα, από το 1926, επιδιώχθηκε η καθιέρωση της ασφάλισης της γεωργικής παραγωγής με την ίδρυση Ταμείου Γεωργικών Ασφαλειών. Το Ταμείο αυτό κάλυπτε τους κινδύνους από χαλάζι και παγετό, με κεφάλαια που συγκέντρωνε από εισφορές επί της παραγωγής. Όμως, για λόγους δήθεν «φιλολαϊκής» πολιτικής οι εισφορές καταργήθηκαν, χωρίς να τηρηθεί η υπόσχεση αντίστοιχης κρατικής επιχορήγησης, οπότε το Ταμείο αδράνησε. Το 1953 έγινε συγχώνευση του Ταμείου με το Τμήμα Γεωργικών Ασφαλίσεων της ΑΤΕ, το οποίο μέχρι τότε ασφάλιζε τις εσοδείες που δανειοδοτούσε η ΑΤΕ έναντι κινδύνων πυρκαγιάς, καθώς και γεωργικές εγκαταστάσεις. Η ασφάλιση στην περίπτωση αυτή είχε ως προϋπόθεση την καταβολή ασφαλίστρου, όπως συμβαίνει με τις ιδιωτικές ασφαλιστικές επιχειρήσεις. Εξυπακούεται ότι οι κίνδυνοι από χαλάζι και παγετό έμεναν ουσιαστικά ανασφάλιστοι.

Το 1955 έγινε το πρώτο βήμα στην Ελλάδα για την κοινωνική ασφάλιση των αγροτών, με το νόμο 3487/55 «περί κοινωνικής ασφαλίσεως των αγροτών», ο οποίος εισήγαγε την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη στην ύπαιθρο.

Πλήρες σύστημα ασφάλισης των αγροτών και της γεωργικής παραγωγής καθιερώθηκε το 1961 με τον νόμο 4169/61 «περί γεωργικών κοινωνικών ασφαλίσεων», με τον οποίο ιδρύθηκε ο Οργανισμός Γεωργικών Ασφαλίσεων (ΟΓΑ) ως νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου (ΝΠΙΔ). Ο νόμος όριζε ως σκοπούς του ΟΓΑ: α) Την παροχή σύνταξης στους αγρότες, β) Την παροχή περίθαλψης ασθενείας στους αγρότες και στα μέλη των οικογενειών τους, και γ) Την παροχή αποζημίωσης για ζημίες προκαλούμενες στην παραγωγή από χαλάζι ή παγετό.

Ως πόροι του ΟΓΑ ορίστηκαν ασφαλιστικές εισφορές των αγροτών και κοινωνικές εισφορές, προερχόμενες από επιβάρυνση του κοινωνικού συνόλου (έμμεσοι φόροι). Η εισφορά των αγροτών ορίστηκε σε 2% επί της αξίας των διακινουμένων αγροτικών προϊόντων. Η κοινωνική εισφορά περιελάμβανε εμμέσους φόρους (όπως πρόσαύξηση του φόρου εισοδήματος, πρόσαύξηση των τιμών χαρτοσήμου, ειδική εισφορά επί των τσιγάρων και των ειδών πολυτελείας, κ.λπ.) και επιχορήγηση εκ μέρους του κρατικού προϋπολογισμού.

Με το νόμο 1790/88 ιδρύθηκε ο Οργανισμός Ελληνικών Γεωργικών Ασφαλίσεων (ΕΛΓΑ) με τη μορφή νομικού προσώπου ιδιωτικού δικαίου (ΝΠΙΔ), στον οποίο μεταφέρθηκαν οι αρμοδιότητες οργάνωσης και εφαρμογής ενεργητικής προστασίας και ασφάλισης της γεωργικής παραγωγής και του κεφαλαίου των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Μετά την από-

σπαση των αρμοδιοτήτων αυτών, ο ΟΓΑ παραμένει οργανισμός για την κοινωνική ασφάλιση των αγροτών. Στο μεταξύ ο ρόλος του ΟΓΑ έχει διευρυνθεί και έχει περιλάβει στην ασφάλιση και άλλους επαγγελματίες που κατοικούν σε Δήμους ή Κοινότητες με πληθυσμό κάτω των 5.000 κατοίκων εφόσον δεν υπάγονται σε ασφάλιση άλλου φορέα, καθώς και αλλοδαπούς υπό τον όρο αμοιβαιότητας. Επίσης ο ΟΓΑ προσφέρει πλήρη ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη στους αγρότες και στα μέλη των οικογενειών τους.

8. Θετικές επιπτώσεις της εφαρμογής της ΚΑΠ στην Ελλάδα

Η ένταξη συνοδεύθηκε από αυξημένες χρηματικές ροές εκ μέρους του κοινοτικού προϋπολογισμού, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό, ώστε η Χώρα να εμφανίζεται με καθαρό όφελος στις δοσοληψίες της με την Ε.Ε. Από την άποψη της κατανομής του οφέλους μεταξύ τομέων, η ελληνική γεωργία καρπώθηκε συγκριτικά μεγαλύτερο όφελος από την εκτέλεση των ετήσιων προϋπολογισμών της Ένωσης. Η βαθμιαία αντικατάσταση πόρων του εθνικού προϋπολογισμού από αντίστοιχους της Ένωσης συνοδεύθηκε από μια αναλογικά μεγαλύτερη εισροή τους από το Τμήμα Εγγυήσεων του ΕΓΤΠΕ. Διαχρονικά όμως παρατηρήθηκε πτώση στο μερίδιο του Τμήματος Εγγυήσεων στους συνολικούς πόρους του ΕΓΤΠΕ συνοδευόμενη από αντίστοιχη αύξηση του μεριδίου του Προσανατολισμού και του Περιφερειακού Ταμείου. Το αγροτονομισματικό σύστημα, λόγω της συνεχιζόμενης υποτίμησης του εθνικού νομίσματος, αύξησε περαιτέρω σε δραχμικούς όρους το ύψος των κοινοτικών πόρων προς την ελληνική γεωργία. Προκειμένου για τους πόρους του ΕΓΤΠΕ, τόσο η πράσινη ισοτιμία του εθνικού νομίσματος όσο και η συνεχιζόμενη διολίσθηση του, παρά τις υφιστάμενες διαφορές, οδήγησαν σε περιόδους περιοριστικής πολιτικής τιμών (πάγωμα τιμών σε ECU) σε δραχμικές αυξήσεις τις τιμές των προϊόντων. Η ολοκληρωτική εξέταση της στήριξης των ελληνικών αγροτικών προϊόντων οδήγησε στη διαπίστωση ύπαρξης μεγαλύτερης δημοσιονομικής στήριξης από την αντίστοιχη της αγοράς καθώς και στη διαπίστωση του σημαντικού ρόλου του κοινοτικού σε σχέση με τον εθνικό προϋπολογισμό.

Η εφαρμογή της ΚΑΠ συνδύασθηκε με σημαντική βελτίωση στο βαθμό εκμηχάνισης της γεωργοκτηνοτροφικής εκμετάλλευσης καθώς επίσης με σημαντική στήριξη της κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές. Η εφαρμογή της ΚΑΠ συνοδεύθηκε από μικρή αύξηση στο μέγεθος της γεωργοκτηνοτροφικής εκμετάλλευσης και από μικρή μείωση του πολυτεμαχισμού της. Οι κοινοτικές πρακτικές που ακολουθήθηκαν είχαν ως συνέπεια την αύξηση του αριθμού των ομάδων παραγωγών, ενώ δεν οδήγησαν σε σημαντική βελτίωση το επίπεδο εκπαίδευσης των Ελλήνων αγροτών. Η μείωση των απασχο-

λουμένων που παρατηρήθηκε στην περίοδο αυτή, δημιούργησε την ανάγκη εξεύρεσης πρόσθετης ή νέας απασχόλησης στους κατοίκους της υπαίθρου (αγροτουρισμός κλπ.).

Η εφαρμογή της ΚΑΠ συνοδεύθηκε από ουσιαστική στήριξη των τιμών και του αγροτικού εισοδήματος. Λόγω της σημαντικής απόκλισης στις τιμές των προϊόντων ζωικής παραγωγής στην Ελλάδα και στις Χώρες-Μέλη πριν από την ένταξη, στα αμέσως επόμενα χρόνια και κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου οι τιμές των ζωικών προϊόντων αυξήθηκαν σημαντικά και σε μεγαλύτερη έκταση από τις αντίστοιχες των προϊόντων φυτικής. Η εφαρμογή της ΚΑΠ συνοδεύθηκε από μικρό βαθμό αναδιάρθρωσης καλλιεργειών. Στην περίπτωση της αλιείας η εφαρμογή της ΚΑΠ και της συνοδευτικής εθνικής πολιτικής είχε σημαντικά αποτελέσματα στην ανάπτυξη των υδατοκαλλιεργειών. Η στήριξη των τιμών των αγροτικών προϊόντων στην αγορά ήταν σημαντική. Αντίθετα, οι άμεσες ενισχύσεις που κατευθύνθηκαν στους παραγωγούς ήταν μικρότερου ύψους. Η διάρθρωση της συνολικής στήριξης του αγροτικού εισοδήματος είχε ως συνέπεια να επιβληθεί μεγαλύτερο συγκριτικό βάρος στον Ευρωπαϊό καταναλωτή απ' ό,τι στο φορολογούμενο. Η διαπίστωση αυτή αποτέλεσε ένα από τους λόγους που συνηγόρησαν στην αναθεώρηση της ΚΑΠ το 1992. Η ένταξη στην Ε.Ε. και η εφαρμογή της ΚΑΠ συνοδεύθηκε από ουσιαστική στήριξη του αγροτικού εισοδήματος των πολυπληθών και μικρών σε μέγεθος αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Δεδομένου ότι ο αριθμός των απασχολούμενων μειώθηκε σημαντικά, η ΚΑΠ συνοδεύθηκε από αύξηση του κατά απασχολούμενο πραγματικού εισοδήματος. Οι κατά κανόνα χαμηλότερες τιμές των ελληνικών αγροτικών προϊόντων και η επιβαλλόμενη εξίσωση τους με τις υψηλότερες κοινοτικές προσδιόρισαν σημαντικά την αύξηση του αγροτικού εισοδήματος. Μεγαλύτερη αύξηση στις τιμές των προϊόντων αλιείας σημειώθηκε κατά τα πρώτα χρόνια της ένταξης ακολουθούμενη από αύξηση στις τιμές των προϊόντων ζωικής και φυτικής προέλευσης. Το αγροτικό εισόδημα στηρίχθηκε μέσω της εφαρμογής των παρεμβατικών μηχανισμών της ΚΑΠ στην αγορά του προϊόντος και μέσω της συνεχούς υποτιμητικής τάσης του εθνικού νομίσματος, που κατάφερε, αν μη τι άλλο, να μετατρέψει τις μικρές έως και μηδενικές αυξήσεις των θεσμικών τιμών σε ECU, σε μέτριες έως μεγάλες δραχμικές αυξήσεις, ειδικά από το 1989 και μετά.

Η εφαρμογή της ΚΑΠ είχε ως συνέπεια την εξασφάλιση της διάθεσης της αγροτικής παραγωγής στις κοινοτικές αγορές. Δεδομένης της αρνητικής δασμολογικής προστασίας που απολάμβαναν ορισμένα προϊόντα (καπνός, δέρματα, υφαντικές ίνες) υπό καθεστώς εθνικού δασμολογίου, η προσαρμογή του τελευταίου στο κοινό εξωτερικό δασμολόγιο της Ε.Ε. οδήγησε στην καλύτερη αξιοποίηση των συντελεστών παραγωγής στα προϊόντα αυτά και στην εμφάνιση των συγκριτικών τους πλεονεκτημάτων. Λόγω της ύπαρξης των επιδοτήσεων στις ελληνικές εξαγωγές προς τις Τρίτες (εκτός Ένωσης) Χώρες και των διαφόρων πριμ

εξαγωγικής διείσδυσης ελληνικών προϊόντων στις Χώρες-Μέλη της Ένωσης (εσπεριδοειδή), υπήρξε επιπλέον εισροή συναλλάγματος από τους αντιστοιχούντες στις επιδοτήσεις αυτές κοινοτικούς πόρους. Η ελεύθερη διάθεση ελληνικών αγροτικών προϊόντων στην ενδοκοινοτική αγορά μαζί με την εφαρμογή της αρχής της κοινοτικής προτίμησης είχε ως συνέπεια την εκτροπή του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου και την αύξηση της αξίας των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων προς τις Χώρες-Μέλη των Ε.Κ. Η εφαρμογή των Νομισματικών Εξισωτικών Ποσών (ΝΕΠ) στο ενδοκοινοτικό εμπόριο είχε ως συνέπεια η εφαρμογή της ΚΑΠ να συνοδευθεί από μείωση των τιμών των εισαγόμενων αγροτικών προϊόντων από όλες τις συναλλασσόμενες Χώρες και από τεχνίτη αύξηση των αντίστοιχων τιμών των εξαγόμενων προϊόντων. Συνέπεια τούτου ήταν να διαμορφωθούν οι ακαθάριστοι και οι καθαροί όροι εμπορίου αγροτικών προϊόντων σε επίπεδα υψηλότερα απ' ότι θα διαμορφώνονταν διαφορετικά (απουσία ένταξης ή συνέχιση του ειδικού καθεστώτος σύνδεσης). (Σαπουνάς Γ., 1996, σ.411-414)

9. Αρνητικές επιπτώσεις της εφαρμογής της ΚΑΠ στην Ελλάδα

Η ένταξη στην Ε.Ε. και η συνακόλουθη αποδοχή της ΚΑΠ συνοδεύθηκαν από απώλεια εσόδων του εθνικού προϋπολογισμού. Οι εισπραττόμενοι δασμοί από τις εισαγωγές αγροτικών προϊόντων από Τρίτες Χώρες αποδίδονται πλέον στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, αποτελώντας έναν από τους ίδιους πόρους του κοινοτικού προϋπολογισμού.

Το σημαντικό ύψος των εισρεόντων πόρων από την Ε.Ε. είχε ως συνέπεια τη βαθμιαία αντικατάσταση της χρηματοδότησης των αναγκών της ελληνικής γεωργίας από τον κοινοτικό προϋπολογισμό. Η αντικατάσταση αυτή κάλυψε τόσο τη δημοσιονομική στήριξη όσο και την αντίστοιχη αγοράς.

Λόγω της σύνθεσης των πόρων του ΕΓΤΠΕ η υπεροχή του τμήματος εγγυήσεων έναντι του αντίστοιχου του προσανατολισμού είχε ως συνέπεια να μη δοθούν ικανοποιητικές λύσεις στα διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής γεωργίας. Συνέπεια αυτού είναι να αποδίδονται ευθύνες στην ΚΑΠ για τις σημειωθείσες βραδείες προσαρμογές των παραγωγικών δομών της ελληνικής αγροτικής εκμετάλλευσης στα κελεύσματα των καιρών. Η ΚΑΠ εξυπηρετώντας τις ειδικότερες ανάγκες των ηγετικών Χωρών-Μελών εφαρμόστηκε σε μια Χώρα, όπως η Ελλάδα, με διαρθρώσεις παραγωγής διαφορετικές από τις υπάρχουσες στις Χώρες αυτές. Η κάλυψη των διαφορών αυτών με το δεδομένο βαθμό απορροφητικότητας κοινοτικών πόρων που παρουσιάστηκε ήταν αδύνατη.

Η εφαρμογή της ΚΑΠ συνδυάστηκε με μείωση του όγκου του συνολικού προϊόντος της γεωργίας. Η μείωση αυτή από κοινού με τις παρατηρηθείσες επιδράσεις στον αριθμό

των απασχολουμένων, στον όγκο του εμπορίου των αγροτικών προϊόντων οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η ΚΑΠ συνέβαλε και αυτή και στο μέτρο του δυνατού στη μείωση της σημασίας της γεωργίας στην εθνική οικονομία. Οι υπάρχουσες διαρθρωτικές αδυναμίες στη ζωϊκή παραγωγή αλλά και οι περιορισμοί της ΚΑΠ στην παραγωγή ορισμένων κτηνοτροφικών προϊόντων, ιδιαίτερης σημασίας για την ελληνική κτηνοτροφία, οδήγησαν από κοινού στη χειροτέρευση της αναλογίας μεταξύ φυτικής και ζωϊκής παραγωγής. Η ζωϊκή παραγωγή, λόγω των ανταγωνιστικότερων προϊόντων των Χωρών-Μελών, της ενθάρρυνσης των εισαγωγών λόγω ύπαρξης των ΝΕΠ, αλλά και της επιβολής περιορισμών στον παραγόμενο όγκο της, μειώθηκε σε μεγαλύτερη έκταση απ' ότι η αντίστοιχη φυτική παραγωγή. Η παρατηρούμενη μεγαλύτερη αύξηση των απολαμβανόμενων τιμών παραγωγού χωρίς ενισχύσεις από την αντίστοιχη με ενισχύσεις, η σημαντική απόκλιση των υψηλότερων κοινοτικών τιμών από τις αντίστοιχες διεθνείς, αλλά και η επιβαλλόμενη εξίσωση των τιμών στο ενδοκοινοτικό εμπόριο είχαν ως συνέπεια τη σημαντική στήριξη της αγοράς των αγροτικών προϊόντων και κατά συνέπεια τη σημαντική επιβάρυνση του Έλληνα καταναλωτή.

Η εφαρμογή της ΚΑΠ συνδυάστηκε με μικρότερο βαθμό προστασίας της εγχώριας παραγωγής. Η χαλαρότερη αυτή προστασία οδήγησε σε αύξηση της εισαγωγικής διείσδυσης ακόμη και σε προϊόντα που παρουσίαζαν συγκριτικά πλεονεκτήματα (ελαιόλαδο, κρασί, κ.λ.π). Η προσχώρηση στην Ε.Ε. συνοδεύθηκε από σημαντική αύξηση των εισαγωγών κτηνοτροφικών προϊόντων (κρέας, γαλακτοκομικά) και από μείωση της αξίας της εγχώριας κτηνοτροφικής παραγωγής. Η αξία των εισαγωγών αγροτικών προϊόντων από τις Χώρες-Μέλη αυξήθηκε στη δεκαετία του '80 σε μεγαλύτερη έκταση από την αντίστοιχη των εξαγωγών προς τις Χώρες αυτές.

Η ένταξη στις Ε.Κ. και η εφαρμογή της ΚΑΠ οδήγησαν σε δαπάνη περισσότερου συναλλάγματος για ορισμένες κατηγορίες εισαγωγών αγροτικών προϊόντων, κυρίως κτηνοτροφικών, αφού πριν από την ένταξη αναζητείτο η εισαγωγή τους από φτηνές αγορές και μέσω διακρατικών συμφωνιών. Στην περίοδο 1981-1992 η αξία των εισαγωγών και η αντίστοιχη των εξαγωγών από και προς τις Τρίτες Χώρες μειώθηκε. Στο σύνολο των συναλλασσόμενων Χωρών οι εισοδηματικοί όροι εμπορίου χειροτέρευσαν. Οι κινήσεις στους όρους αυτούς δεν επέτρεψαν την κάλυψη της δαπάνης των εισαγωγών ειδών διατροφής από αντίστοιχο συνάλλαγμα που προέκυψε από την εξαγωγή ομοειδών προϊόντων προς όλες τις χώρες. Η εφαρμογή της ΚΑΠ και η υιοθέτηση του κοινοτικού δασμολογίου οδήγησαν σε αύξηση του εμπορικού ελλείμματος ειδών διατροφής και στη βελτίωση του ισοζυγίου γεωργικών πρώτων υλών. Συνολικά, το έλλειμμα του αγροτικού εμπορικού ισοζυγίου διευρύνθηκε. (Σαπουνάς Γ., 1996, σ.415-416)

10. Αξιολόγηση των επιπτώσεων της εφαρμογής της ΚΑΠ

Η Ευρωπαϊκή προσαρμογή της Ελλάδος, εξεταζόμενη από την άποψη της αντίστοιχης προσαρμογής της ελληνικής γεωργίας στη δεκαετία του '80, δεν ήταν ικανοποιητική. Η εφαρμογή της ΚΑΠ συνέπεσε με βραδείες εξελίξεις στις δομές της γεωργοκτηνοτροφικής εκμετάλλευσης. Οι εξελίξεις στις υπάρχουσες διαρθρώσεις της γεωργίας συγκρινόμενες με τις αντίστοιχες και συνεχώς εξελισσόμενες διαρθρώσεις στις Χώρες-Μέλη αποκλίνουν τόσο ως προς τον «άριστο» και «αποτελεσματικό» συνδυασμό τους όσο και από την αντίστοιχη εικόνα που εμφανίζουν οι διαρθρώσεις αυτές στη μέση κοινοτική γεωργία. Η βραδεία εξέλιξη στις δομές της ελληνικής αγροτικής εκμετάλλευσης συνοδεύθηκε στη δεκαετία του '80 από άλλοτε επιθυμητές και άλλοτε όχι εξελίξεις σε μεταβλητές που περιγράφουν το επίπεδο των τιμών των αγροτικών προϊόντων, το αγροτικό εισόδημα και το ενδοκοινοτικό και εξωκοινοτικό εμπόριο των προϊόντων.

Οι παρατηρηθείσες εξελίξεις στις δημοσιονομικές δοσοληψίες της Χώρας με τις Ε.Κ., στις δομές της αγροτικής εκμετάλλευσης και στις συγκεκριμένες μεταβλητές που προαναφέρθηκαν θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως ικανοποιητικές για αυτούς που προσδοκούσαν εισροή χρηματικών πόρων από τα διάφορα ταμεία της Ε.Ε., μεγαλύτερη εξασφάλιση στη διάθεση της παραγωγής, στήριξη των τιμών των προϊόντων και του αγροτικού εισοδήματος, για αυτούς που προσδοκούσαν την ενίσχυση ομάδων παραγωγών και αγροτικών συνεταιρισμών.

Οι επιπτώσεις της ΚΑΠ στις δομές της αγροτικής εκμετάλλευσης και στις μεταβλητές που χαρακτηρίζουν τις διαρθρώσεις παραγωγής και το εξωτερικό εμπόριο αγροτικών προϊόντων δεν θα πρέπει να κρίνονται ικανοποιητικές για αυτούς που προσδοκούσαν σημαντικές αυξήσεις στις τιμές των αγροτικών προϊόντων, σημαντική αύξηση των εξαγωγών στις κοινοτικές αγορές λόγω της επικείμενης κατάργησης των εμποδίων (αντισταθμιστικών εισφορών) στο εμπόριο, σε αυτούς που προσδοκούσαν σημαντική αξιοποίηση των συντελεστών παραγωγής, γρήγορη και προς τη σωστή κατεύθυνση αναδιάρθρωση της παραγωγής. Δεν κρίνονται ικανοποιητικές για αυτούς που προσδοκούσαν επιτάχυνση της ανόδου του οικονομικού, κοινωνικού, επαγγελματικού και πολιτιστικού επιπέδου των αγροτών σε επίπεδο ανάλογο εκείνου των αγροτών στις Χώρες-Μέλη της Ε.Ε. Οι εξελίξεις της μεταεταξιακής περιόδου στις δομές της γεωργοκτηνοτροφικής εκμετάλλευσης και σε άλλες εξετασθείσες μεταβλητές της ελληνικής γεωργίας κρίνονται ως προσδοκώμενες για αυτούς που προέβλεπαν την υψηλότερη ανταγωνιστικότητα των κοινοτικών προϊόντων και την εισαγωγική διείσδυση τους στην εγχώρια αγορά καθώς και τις δυσμενείς επιπτώσεις στον κλάδο της κτηνο-

τροφίας. Για αυτούς που προέβλεπαν άνισους όρους διαπραγμάτευσης των ελληνικών αντιπροσωπειών στη χάραξη κάθε νέας γραμμής στην Κοινοτική Αγροτική Πολιτική.

Ο απολογισμός της πολυετούς εφαρμογής της ΚΑΠ δεν θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα απογοητευτικός παρά τη βραδεία ανταπόκριση των δομών της γεωργοκτηνοτροφικής εκμετάλλευσης στις επιβαλλόμενες αλλαγές που απαιτούσαν τα κριτήρια βιωσιμότητας και ανάπτυξης στο χώρο των Ε.Κ. Ως ένα βαθμό οι εξελίξεις αυτές πρέπει να ήταν προβλέψιμες. Οι διαρθρώσεις παραγωγής δεν αλλάζουν σε σχετικά μικρό διάστημα. Οι αδυναμίες ήταν φανερές και είχαν σχέση με την ηλικία του αρχηγού της εκμετάλλευσης, τη συστηματική χρήση και εξειδίκευση σε μονοκαλλιέργεια, την ατελή πληροφόρηση, την απουσία γεωργικών εφαρμογών, τη μη ολοκληρωμένη υλοποίηση εγγειοβελτιωτικών, αρδευτικών και αποξηραντικών έργων, την απουσία της έρευνας, της βιοτεχνολογίας και της πληροφορικής, το ιδίομορφο του εδάφους της Χώρας, την εποχικότητα της παραγωγής, τις απότομες κλιματικές μεταβολές (καύσωνες, βροχοπτώσεις, πλημμύρες, χιονοπτώσεις, κλπ). Οι επιπτώσεις στο αγροτικό εμπορικό ισοζύγιο πρέπει να ήταν και αυτές σε ένα βαθμό προβλέψιμες. Το ελληνικό δασμολόγιο παρείχε πραγματική θετική προστασία στα αγροτικά προϊόντα κατά πολύ περισσότερο απ' ό,τι το κοινό δασμολόγιο της Ένωσης. Παρά τις μικρές σε μέγεθος αρνητικές επιπτώσεις της ένταξης στο αγροτικό εμπορικό ισοζύγιο που προέβλεπαν τα διάφορα οικονομικά μοντέλα, η ύπαρξη παραδασμολογικής προστασίας πραγματικά δεν λήφθηκε υπόψη στους σχετικούς υπολογισμούς με συνέπεια μετά την ένταξη οι επιπτώσεις στο εμπορικό ισοζύγιο να είναι αρκετά μεγαλύτερες από τις προβλεφθείσες. Οι επιπτώσεις της ένταξης στο εμπορικό αγροτικό ισοζύγιο ήταν προβλέψιμες μιας και πολλές μελέτες που προϋπήρχαν του χρόνου της ένταξης και άλλες αμέσως μετά είχαν επισημάνει τη χαμηλή προστιθέμενη αξία κλάδων αγροτικής παραγωγής, με θετική πραγματική προστασία πριν από την ένταξη, τη δυσαναλογία των κλάδων αγροτικής παραγωγής, την έξαρση του θεσμού της παθητικής τελειοποίησης και την απουσία αντίστοιχης ενεργητικής, την απουσία πρωτοβουλιών διείσδυσης, πριν από την ένταξη, στις αγορές Τρίτων Χωρών (μικτές επιχειρήσεις).

Οι προαναφερθείσες αδυναμίες αποκαλύφθηκαν πλήρως με την ένταξη και εφαρμογή της ΚΑΠ. Αν δεν υπήρχαν οι αδυναμίες αυτές ο απολογισμός της εφαρμογής της ΚΑΠ δεν θα ήταν αποθαρρυντικός. Για το λόγο αυτό η αξιολόγηση των επιπτώσεων της ΚΑΠ θα πρέπει να είναι αρκετά συγκρατημένη για την απόδοση ευθυνών ως προς τις παρατηρηθείσες αρνητικές επιπτώσεις. Εφαρμόσθηκε σε μια γεωργία με ιδιαιτερότητες και χωρίς μεγάλες δυνατότητες επηρεασμού των ανέκαθεν υιοθετούμενων κατευθύνσεων αγροτικής πολιτικής στην Κοινότητα.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ

Από τη σύντομη αυτή μελέτη του ρόλου της αγροτικής πολιτικής στην Ελλάδα αλλά και της θέσης του αγροτικού τομέα στην ελληνική οικονομία προέκυψαν ενδιαφέροντα στοιχεία για μια συνολικότερη αξιολόγηση των αποτελεσμάτων της αναπτυξιακής στρατηγικής που ακολουθήθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Μέσα από κοινωνικές, πολιτικές, ιδεολογικές και επιστημονικές αντιπαραθέσεις στη φάση της ανασυγκρότησης, προέκυψε μια στρατηγική ανάπτυξης βασισμένη στην εξασφάλιση των συνθηκών για μια ταχύρρυθμη συσσώρευση του εγχώριου και ξένου κεφαλαίου στους μη αγροτικούς τομείς της οικονομίας. Με βάση την ιστορική εμπειρία των ήδη αναπτυγμένων χωρών της Δύσης, ο αγροτικός τομέας «χρησιμοποιήθηκε» για να στηρίξει την καπιταλιστική ανάπτυξη. Χρησιμοποιήθηκε, δηλαδή, για την εξασφάλιση συναλλάγματος, για την προσφορά εργατικού δυναμικού, για την εξασφάλιση χαμηλού κόστους διατροφής και τέλος για τη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς.

Όμως το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων στον αγροτικό τομέα ήταν εξαιρετικά χαμηλό και συνεπώς το «κοινωνικά αναγκαίο» κόστος αγροτικής παραγωγής αυξημένο σε σχέση με τις Δυτικές Χώρες. Παράλληλα, οι μη αγροτικοί τομείς και κυρίως η μεταποίηση είχαν ανάγκη από μεγάλα περιθώρια κερδοφορίας, προκειμένου να υπάρξουν υψηλοί ρυθμοί συσσώρευσης. Με δεδομένο το επίσης χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης και στους μη αγροτικούς τομείς, τα υψηλά ποσοστά κέρδους δεν μπορούσαν να επιτευχθούν με μείωση του κόστους παραγωγής λόγω αύξησης της παραγωγικότητας (τεχνολογία) αλλά κυρίως με τη συγκράτηση του κόστους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Συνεπώς, το κόστος διατροφής θα έπρεπε να συγκρατείται σε χαμηλά επίπεδα, χαμηλότερα απ' όσο ήταν απολύτως απαραίτητο για να υπάρξουν τιμές αγροτικών προϊόντων που να καλύπτουν το «κοινωνικά αναγκαίο κόστος» αγροτικής παραγωγής. Έτσι, οι τιμές των αγροτικών προϊόντων στον παραγωγό που καθορίζονταν από το κράτος δεν μπορούσαν να στηρίξουν ούτε την αγροτική παραγωγή και συνεπώς ούτε ένα πλεονασματικό ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων (συνάλλαγμα) ούτε να επιτύχουν ένα ρυθμό αγροτικής εξόδου ανάλογο με τις ανάγκες των άλλων τομέων ούτε, βέβαια, να στηρίξουν το αγροτικό εισόδημα (δηλαδή να διευρύνουν την εσωτερική αγορά).

Στα πλαίσια αυτά η κρατική παρέμβαση στον αγροτικό τομέα είχε τις ακόλουθες επιλογές και τους αντίστοιχους περιορισμούς:

α) Να εγκαταλείψει τον αγροτικό τομέα και να εισάγει αγροτικά προϊόντα σε χαμηλές τιμές (διεθνείς), εξασφαλίζοντας έτσι χαμηλό εργατικό κόστος για τους μη αγροτικούς τομείς. Όμως αυτό θα σήμαινε ότι δεν θα υπήρχε ούτε πλεονασματικό ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων (αλλά καθαρή εκροή συναλλάγματος) ούτε δυνατότητα συγκράτησης της αγροτικής εξόδου ούτε διεύρυνση εσωτερικής αγοράς.

β) Να στρέψει την προσπάθεια για αναδιάρθρωση και εκσυγχρονισμό του αγροτικού τομέα και έτσι να επιδιώξει τη μείωση του «κοινωνικά αναγκαίου» κόστους παραγωγής και συνεπώς τη συγκράτηση των αγροτικών τιμών (δηλαδή χαμηλό εργατικό κόστος) χωρίς προβλήματα για την αγροτική παραγωγή και το αγροτικό εισόδημα (συνάλλαγμα, αγροτική έξοδος, διεύρυνση αγοράς). Βέβαια, αυτό θα μείωνε τις δυνατότητες διάθεσης πόρων για τους άλλους τομείς και μικρότερη μεταφορά αγροτικού πλεονάσματος με αποτέλεσμα χαμηλότερους ρυθμούς συσσώρευσης στους μη αγροτικούς τομείς μέχρι να αναπτυχθεί ο αγροτικός τομέας.

Στην πρώτη περίπτωση η κρατική παρέμβαση θα έδινε αποκλειστική προτεραιότητα στους μη αγροτικούς τομείς, ενώ στη δεύτερη θα έδινε στον αγροτικό τομέα πρωταρχικό ρόλο. Και οι δύο στρατηγικές παρουσίαζαν σημαντικούς περιορισμούς.

Βέβαια, υπήρχε μια μεγάλη ποικιλία ενδιάμεσων επιλογών, που θα μπορούσαν να μεγιστοποιήσουν το θετικό αποτέλεσμα (δηλαδή τις αναπτυξιακές επιδόσεις ολόκληρης της οικονομίας και κοινωνίας) και να ελαχιστοποιήσουν το κόστος για την ανάπτυξη των επιμέρους τομέων.

Όμως οι επιλογές αυτές δεν μπορούν να γίνουν σε κοινωνικό και πολιτικό κενό ούτε το κράτος είναι «παντοδύναμο» και «πάνσοφο» κέντρο σύλληψης και εκτέλεσης αναπτυξιακών σχεδίων.

Μέσα από τους συσχετισμούς των δυνάμεων, των ανεπαρκειών της διοίκησης, των αντικειμενικών δυσκολιών, η επιλογή που έγινε ήταν προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης των μη αγροτικών τομέων, χωρίς όμως να εγκαταλειφθεί εντελώς ο αγροτικός τομέας.

Σχηματικά, η προσπάθεια της κρατικής παρέμβασης ήταν να συγκρατηθεί το κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης σε χαμηλά επίπεδα, προκειμένου να προωθηθεί η συσσώρευση στους μη αγροτικούς τομείς, αλλά ταυτόχρονα να μη διαλυθεί ο αγροτικός τομέας, ο οποίος, εκτός από τη χρησιμότητα του για την εισροή συναλλάγματος και τη διεύρυνση της αγοράς, απασχολούσε σημαντικό εργατικό δυναμικό που δεν ήταν δυνατόν να απορροφήσουν οι μη αγροτικοί τομείς ή η μετανάστευση.

Η προσπάθεια αυτή συνεχιζόταν σ' όλη τη μεταπολεμική περίοδο της ανάπτυξης της Ελλάδας, χρησιμοποιώντας λιγότερο ή περισσότερο κατάλληλους τρόπους για να επιτύχει

τους στόχους της. Η κρατική παρέμβαση χρησιμοποίησε την πολιτική τιμών και εισοδημάτων και τη διαρθρωτική πολιτική με διάφορους συνδυασμούς, προκειμένου:

α) από τη μια πλευρά, να καλύψει το υψηλό «κοινωνικά αναγκαίο» κόστος της αγροτικής παραγωγής στηρίζοντας τις τιμές και τα εισοδήματα των αγροτών με κρατικές δαπάνες με στόχο να διατηρήσει σχετικά χαμηλό κόστος διατροφής (πολιτική τιμών και εισοδημάτων),

β) από την άλλη πλευρά να μειώσει το «κοινωνικά αναγκαίο» κόστος αγροτικής παραγωγής προωθώντας τον εκσυγχρονισμό των δομών και τη δημιουργία υποδομής με στόχο να συγκρατήσει και πάλι το κόστος διατροφής, (πολιτική αγροτικών διαρθρώσεων).

Είναι προφανές ότι με την πολιτική τιμών και εισοδημάτων η στήριξη του αγροτικού τομέα (παραγωγή-εξαγωγές-συγκράτηση του πληθυσμού-εισοδήματα) είναι περισσότερο άμεση και βραχυπρόθεσμα περισσότερο αποτελεσματική. Αντίθετα, η πολιτική διαρθρώσεων (εκσυγχρονισμού των δομών) είναι περισσότερο μακροπρόθεσμα και ταυτόχρονα δημιουργεί κοινωνικές τριβές όχι μόνο στους αγρότες αλλά και σε πολλά κοινωνικά στρώματα μη αγροτών που έχουν συμφέροντα στον αγροτικό χώρο (ιδιοκτήτες γης μη αγρότες, έμποροι αγροτικών προϊόντων κτλ.).

Ενώ και οι δύο πολιτικές στοχεύουν στη συγκράτηση του κόστους διατροφής, η πολιτική τιμών, εκτός από το γεγονός ότι δεν λύνει το πρόβλημα του κόστους αγροτικής παραγωγής, εμποδίζει τελικά και τον εκσυγχρονισμό και συνεπώς διαιωνίζει το πρόβλημα.

Φαίνεται ότι στη μεταπολεμική Ελλάδα η πολιτική τιμών και εισοδημάτων πήρε μεγάλες διαστάσεις από τη δεκαετία του '60, ενώ τα αποτελέσματα της ήταν πενιχρά. Διατήρησε, βέβαια, το κόστος διατροφής σε χαμηλά επίπεδα και ίσως διευκόλυνε τους ρυθμούς συσσώρευσης στους μη αγροτικούς τομείς, αλλά ούτε την αγροτική έξοδο μπόρεσε να συγκρατήσει ούτε την αγροτική παραγωγή να στηρίξει (εξαγωγές) ούτε το αγροτικό εισόδημα να βελτιώσει (διεύρυνση της αγοράς), προφανώς επειδή δεν μπόρεσε παρά το μεγάλο δημοσιονομικό της κόστος να καλύψει τη διαφορά μεταξύ «κοινωνικά αναγκαίου» κόστους και αγροτικών τιμών.

Ας σημειωθεί ότι πράγματι με την εντατικοποίηση της αγροτικής παραγωγής επιτεύχθηκε σημαντική αύξηση των φυσικών αποδόσεων. Παράλληλα όμως, η εξειδίκευση των εκμεταλλεύσεων μείωνε την αυτοκατανάλωση και η διάδοση «αστικών» καταναλωτικών προτύπων στον αγροτικό χώρο αύξανε τις διεκδικήσεις των αγροτών (επειδή το κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης στον αγροτικό χώρο αυξανόταν) και οδηγούσε στην αγροτική έξοδο προς τα αστικά κέντρα και το εξωτερικό.

Η διαρθρωτική πολιτική για τον εκσυγχρονισμό και τη μείωση του κόστους παραγωγής παρέμεινε σε μεγάλη απόσταση πίσω από την πολιτική τιμών και εισοδημάτων σ' ολόκληρη την περίοδο της ανάπτυξης (1953-73) παρά τις διακηρύξεις. Τελικά, ο αγροτικός τομέας στις παραμονές της παγκόσμιας κρίσης (1972-73) δεν μπορούσε να συμβάλει θετικά, αλλά μάλλον να επιδεινώσει την κρίση της ελληνικής οικονομίας.

Στην περίοδο μετά το 1974, οι συσσωρευμένες ανάγκες των αγροτών δεν μπορούσαν να βρουν διέξοδο στα αστικά κέντρα και το εξωτερικό. Ήταν συνεπώς απολύτως αναγκαία η πολιτική τιμών και εισοδημάτων, όχι πλέον για να στηριχτούν τόσο η παραγωγή και οι εξαγωγές, όσο για να συγκρατηθεί η αγροτική έξοδος. Το δημοσιονομικό κόστος της πολιτικής αυτής πήρε έτσι πολύ μεγάλες διαστάσεις, αφήνοντας ελάχιστους πόρους για την πολιτική αγροτικών διαρθρώσεων. Οι άμεσες ανάγκες διαχείρισης της κρίσης και αποφυγής κοινωνικών τριβών, η εξυπηρέτηση εκλογικών σκοπιμοτήτων, η ανυπαρξία αγροτικού κινήματος με εκσυγχρονιστικούς στόχους κτλ. δεν άφηναν εξάλλου περιθώρια άσκησης πολιτικής εκσυγχρονισμού, η οποία ήταν απολύτως απαραίτητη, ιδίως μέσα στην προοπτική της ένταξης στην ΕΟΚ.

Όμως, παρά τις μεγάλες δαπάνες της πολιτικής τιμών και εισοδημάτων, δεν στάθηκε δυνατόν να συγκρατηθεί το κόστος διατροφής. Οι αγροτικές τιμές αυξάνονταν με ταχύτερους ρυθμούς από τον τιμάριθμο, για πρώτη φορά μεταπολεμικά, και έτσι αύξαναν το εργατικό κόστος. Σε συνθήκες κρίσης και με χαμηλά ακόμη επίπεδα ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και στους μη αγροτικούς τομείς, η αύξηση του εργατικού κόστους δυσκόλευε, μεταξύ πολλών άλλων, τα περιθώρια συσσώρευσης και ανέβαλε συνεχώς την αναγκαία αναδιάρθρωση και τον εκσυγχρονισμό τους.

Η ανάγκη αύξησης των αγροτικών τιμών για να ευθυγραμμιστούν με τις κοινοτικές τιμές, από το 1978 και μετά, δυσκόλεψε ακόμη περισσότερο τη συγκυρία της δεύτερης πετρελαϊκής κρίσης (1979). Η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ και η εφαρμογή της ΚΑΠ βρήκε τον αγροτικό τομέα να έχει υψηλό κόστος παραγωγής και να εξαρτάται από τις μαζικές επιδοτήσεις-ενισχύσεις της πολιτικής τιμών και εισοδημάτων της ΚΑΠ. Παράλληλα, η πολιτική της νέας σοσιαλιστικής κυβέρνησης έριχνε το βάρος περισσότερο στην κοινωνική διαχείριση της κρίσης, προσθέτοντας στις δαπάνες της πολιτικής τιμών της ΚΑΠ και εθνικές δαπάνες στήριξης εισοδημάτων. Αναβαλλόταν έτσι συνεχώς ο αναγκαίος εκσυγχρονισμός, δηλαδή η μείωση του κόστους της αγροτικής παραγωγής. Τελικά, η συγκράτηση του κόστους διατροφής δεν έγινε δυνατή, με συνέπεια την επιδείνωση της κρίσης.

Συνολικά, στην περίοδο μετά το 1974 δεν τίθεται πλέον ζήτημα προώθησης της συσσώρευσης μέσω του χαμηλού κόστους διατροφής. Μετά το 1981 δεν τίθεται ούτε ζήτημα

πλεονασματικού ισοζυγίου αγροτικών προϊόντων, ενώ η εφαρμογή της ΚΑΠ εντείνει τις ανισοροπίες μεταξύ εγχώριας παραγωγής και εγχώριας ζήτησης.

Βέβαια, οι εθνικές και στη συνέχεια οι κοινοτικές δαπάνες πολιτικής τιμών ανακόπτουν την αγροτική έξοδο και αναζωογονούν τον αγροτικό χώρο. Η αυξημένη κατανάλωση των αγροτών όμως δεν φαίνεται να διευρύνει την εσωτερική αγορά για την εγχώρια βιομηχανία αλλά μάλλον την αγορά για προϊόντα της ΕΟΚ (ελεύθερα εισαγόμενα).

Η σχετική αυτή ευημερία των αγροτών και του αγροτικού χώρου γενικότερα δεν οφείλεται στην αναπτυξιακή δυναμική του Αγροτικού Τομέα. Εξαρτάται από τις ενισχύσεις και επιδοτήσεις της κοινοτικής και εθνικής αγροτικής πολιτικής. Τα πρώτα δείγματα των δυσκολιών άρχισαν να φαίνονται από το 1986 λόγω της εθνικής πολιτικής σταθεροποίησης και των περιορισμών της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής.

Υπάρχουν όμως δυνατότητες μέσα στα πλαίσια της εφαρμογής της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής να ακολουθηθεί διαφορετική πολιτική. Η συνέχιση της ίδιας πολιτικής, της οποίας η αποτυχία είναι προφανής, όχι μόνο χειροτερεύει την κατάσταση του αγροτικού τομέα, αλλά και αδυνατεί να συμβάλει στην ανάπτυξη ολόκληρης της οικονομίας, κύρια προϋπόθεση της οποίας είναι η αύξηση της αποδοτικότητας του αγροτικού τομέα, δηλαδή η μείωση του κόστους της αγροτικής παραγωγής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γεωργακοπούλου Θ., «Η Ελληνική γεωργία στα πλαίσια της ΕΟΚ», εκδόσεις ΑΤΕ, 1991
2. Γιαννίτσης Τ., «Η Ελληνική Βιομηχανία», εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1983
3. Δρούγκας Β.-Μηλιάκος Δ., «Η ΑΤΕ και το Τραπεζικό Σύστημα», εκδόσεις ΑΤΕ 1986
4. ΕΣΥΕ, Βασική Έρευνα Διάρθρωσης Γεωργικών και Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων 1999/2000
5. Ζιωγανάς Χ., «Το Αγροτικό Πρόβλημα της Ελλάδος», εκδόσεις Καραμάνος 1998
6. Κασίμης Χ., «Η Πολυαπασχόληση των αγροτών στην Ελλάδα» εκδόσεις ΑΤΕ, 1987
7. Μαραβέγιας Ν., «Αγροτική Πολιτική και οικονομική ανάπτυξη στην Ελλάδα», εκδόσεις ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ, 1992
8. Μαραβέγιας Ν., «Η κοινή αγροτική πολιτική. Συνέχεια και αλλαγή», εκδόσεις Θεμέλιο, 1999
9. Μπαλάς Ν., «Χρηματοδότηση επενδύσεων του Αγροτικού Τομέα, εκδόσεις ΑΤΕ 1984
10. Μωυσίδης Α., «Η αγροτική κοινωνία στη σύγχρονη Ελλάδα» εκδόσεις Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1986
11. Πανισίδης Γ., «Αγροτική οικονομία. Οι συνέπειες από την ένταξή μας στην ΕΟΚ», εκδόσεις ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ, Αθήνα 1986
12. Παπαγεωργίου Κ., «Αγροτική Πολιτική», εκδόσεις ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, 2005
13. Σαπουνάς Γ., «Η Ελληνική Γεωργία στη Μεταπολεμική Περίοδο», εκδόσεις ΑΤΕ, 1996
14. Σερεμέτης Δ., «Χρηματοδοτικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας-ΕΟΚ», εκδόσεις Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1987
15. Σπάθης Π. «Αγροτική Πίστη και Συνεταιρισμοί», εκδόσεις Ινστιτούτο Συνεταιριστικών Ερευνών και Μελετών, Αθήνα 1995
16. Σπανοπούλου Κ., «Αγροτική Πολιτική-Κοινή Αγροτική πολιτική», εκδόσεις ΣΜΠΛΙΛΙΑΣ, 1997
17. Σταματούκος Γ.-Σπάθης Π., «Αγροτική πίστη», εκδόσεις ΑΤΕ 1991
18. Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, «Η πρόσφατη μεταρρύθμιση της ΚΑΠ. Ενημερωτικός οδηγός», Αθήνα, Σεπτέμβριος 2004

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

www.eurostat.gr

www.europa.eu.int/comm/budget

www.oecdobserver.org/news/fullstory.php

www.europa.eu.int/comm/agriculture/markets/fryitveg/index_en.htm

www.europa.eu.int/comm/agriculture/markets/wine/index_en.htm

www.europa.eu.int/comm/agriculture/press/index_en.htm

www.europa.eu.int/comm/agriculture/rur/index_en.htm